

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

**KİMLİK TANIMI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN İRAN ÜZERİNDEN
GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGILARI (1980-2003)**

Yüksek Lisans Tezi

ORAL TOĞA

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

**KİMLİK TANIMI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN İRAN ÜZERİNDEN
GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGILARI (1980-2003)**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ORAL TOĞA

Danışman
PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 506313009 no'lu Oral TOĞA'nın hazırladığı "**KİMLİK TANIMI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN İRAN ÜZERİNDEN GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGILARI(1980-2003)**" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **31.05.2019** tarihinde saat **12.00.**'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **...Kabulu...** ne **OYBİRLİĞİ/ÇYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ	Başarılı	
Prof. Dr. Giray Saynur DERMAN	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren CECELİ DURSUN	Başarılı	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **13.06.2019** tarih ve **2019/14-49** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN
Müdür

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı	7
2. Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi	8
3. Kimlik Kavramı.....	11
4. Güvenlik Kavramı	14
5. İran'ın Modernleşme Süreci, İslamî Devrim'e Giden Süreç ve Sistemin İnançsal Temelleri	17

BİRİNCİ BÖLÜM

1980-2003 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE REKABET-İŞ BİRLİĞİ ALANLARI

1.1. 1980-2003 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İlişkiler.....	27
1.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Arasındaki Rekabet ve İş Birliği Alanları.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

1980-2003 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İRTİCAİ TERÖR MESELESİ BAĞLAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜZERİNDEN GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGISI

2.1. 1980 Sonrası Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında İrticanın Bir Mesele Olarak Gündeme Gelmesinin Temelleri	41
2.2. Bir Mesele Olarak İrticanın Türkiye'deki Kısa Tarihi	49
2.2.1. Modernleşme Sürecinde Fikri Dönüşüm ve Bir Mesele Olarak İrticanın Ortaya Çıkışı	49
2.2.2. Hilafetin Kaldırılması.....	53
2.2.3. 12 Eylül Sonrası İrtica ve İrticaî Terör Meselesi	56
2.3. Karşılıklı Rejim Güvenliği ve Devrim İhracı Endişesi	62
2.4. İrticaî Terör Örgütlerinin İşlediği Siyasî Cinayetler ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980-2003 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN BÖLÜCÜ TERÖR BAĞLAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜZERİNDEN GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGISI

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Bölünme Endişesi-Sevres Sendromu	82
3.2. 1980-2003 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt Siyaseti ve PKK Terör Örgütü	85
3.3. İran-İrak Savaşı Boyunca Bölücü Terör Meselesinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi	90
3.4. Körfez Savaşı Sonrası Bölücü Terör Meselesinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi	95
SONUÇ	109
BİBLİYOGRAFYA	114
EKLER	123

Özet

Devletlerin ve ulusların kendi kimliklerini tanımlama şekilleri gerek algıladıkları tehditlerde gerekse iç ve dış siyasetlerinde aldıkları kararlarda önemli bir etkiye sahiptir. Her kimlik bir inşa sürecinin ürünüdür ve bu sürece jeopolitik konum, inanç sistemleri, tarih boyunca yaşanan tecrübeler gibi birçok faktör etki etmektedir. Türkiye ve İran ise her şeyden önce üzerlerinde buldukları coğrafyanın jeopolitik durumu sebebiyle sosyal hafızalarında birçok savaşı, göçü, toplumsal olay ve dönüşümü barındırmaktadır. Bunun yanında söz konusu coğrafyalar üzerinde yaşayan halkların kadim zamanlardan bu yana sahip oldukları birikim ve tecrübeler bu iki ülkenin iç ve dış siyasetlerine etki etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde 1980 ila 2003 yılları arasındaki dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki rekabet alanları ve ekonomik ilişkiler ele alınmış ve böylece dönem boyunca iki ülke ilişkileri hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Ardından takip eden bölümlerde ise ilgili dönemde laik ve demokratik bir devlet hüviyetindeki Türkiye Cumhuriyeti ile teokratik bir İslam Cumhuriyeti olan İran İslam Cumhuriyeti arasında “irticaî terör” ve “bölücü terör” meseleleri özelinde yaşanan krizlerin nedenleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Türkiye, İran, Kimlik Algısı, Tehdit Algısı, Güvenlik Politikaları

Abstract

Every identity is a result of a construction process, and many factors, such as geopolitical positions, systems of belief, and historical experiences, play an essential role. As for Turkey and Iran, they hold many wars, immigration, and social occurrences and transformations due to the geopolitical positions of the area. Furthermore, the nations who have lived in the area since ancient times have influenced the internal and foreign policies of both countries due to the historical experiences they have had.

In the first chapter of this study, the grounds of rivalry between the Republic of Turkey and the Islamic Republic of Iran and the economic relations between the two countries since 1980 until 2003 will be studied, and a general framework of the relationships between them during this period will be drawn. In the following chapters, the causes of the crises resulted from the "radical terrorism" and "separatist terrorism" issues will be discussed.

Key Words:

Turkey, Iran, Identity Perception, Threat Perception, Security Policies

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DYP: Doğru Yol Partisi

ECO: Ekonomik İş birliği Örgütü / Economic Cooperation Organization

ILSA: İran-Libya Yaptırım Kanunu / Iran-Libya Sanctions Act

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi / Partiya Demokrata Kurdistanê

KDP-T: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi / Partiya Dimukrata Kurdistan Tırkiyé

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü / North Atlantic Treaty Organization

PJAK: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi / Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê

PKK: Kürdistan İşçi Partisi / Partiya Karkerên Kurdistan

RCD: Kalkınmak için Bölgesel İş Birliği / Regional Cooperation for Development

RP: Refah Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

ÖNSÖZ

Bu çalışma yaklaşık dört yıllık bir süreç içerisinde tamamlanmıştır. Başlangıçta İran'ın ve Türkiye'nin tarihsel kimlikleri ayrı bölümler olarak ele alınmış olsa da kapsamı daraltmak adına bu çalışmadan çıkarılmışlardır. Süreç boyunca şahsıma büyük sabır gösteren ve güler yüzünü, desteğini, nezaketini hiçbir zaman eksik etmeyen, daha bu yola çıkmadan önce düşün dünyama Farsçanın ve İran kültürünün temellerini atıp beni bu yolda cesaretlendiren, adanmışlığını örnek aldığım pek değerli ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ'ye büyük bir teşekkür borçluyum. Ayrıca bu çalışma süresince desteklerini ve sabırlarını eksik etmeyen kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Selin BÖLME ve Doç. Dr. Ali ERKEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Engin genel kültür bilgisi ve alan hakkındaki donanımdan her fırsatta faydalandığım değerli üstadım ve ağabeyim Abdullah YEGİN'e; İran'da bana bir kardeşin yapabileceği her şeyi yapan ve orada tutunmama vesile olan Pouria TALEBÎ'ye ve Mortaza KOMALEKÎ'ye; dostum Mostafa YAHYAVİAN'a değerli eşi ve öğrencim Somayyeh JOUDÎ'ye; İran'da bulunduğum süre içerisinde yardımları sayesinde birçok değerli bilgiye ve İranlı siyaset adamına erişim sağlamamı sağlayan Şehit Beheşti Üniversitesi'nden Mohammad Bagher NAMDARÎ'ye ve kıymetli ailesine; uzun süre bünyesinde Türkçe Bölüm Başkanlığı yapma şerefine eriştiğim Iran Oxford Dil Okulu ailesine ve kurucusu Ramin ANDİSHEH'ye; değerli öğrencilerim ve şimdinin Türkçe öğretmenleri Azita MİRÎ ve Masumeh Shirin MORTAZAVÎ'ye; benim İran'daki sanat çevreleriyle, sosyal hayatla ve İranlı gençlerin fikirleriyle yakından tanışmama vesile olan Sanaz AZADBAKHT'a, Aida AHMEDİSHARAF'e, Negar AHMEDİSHARAF'e, Mariam SHARAFÎ'ye, Reha MOHAMMADÎ'ye, Milad FADAKAR'a ve varlıklarıyla düşünce dünyama kıymet katan diğer güzel dostlara ve öğrencilerime candan teşekkür ederim.

Her şart ve koşulda samimiyetlerinden taviz vermeden yanımda bulunan ve “öğrencim” demekle her zaman gurur duyduğum değerli meslektaşlarım ve yol arkadaşlarım Ezgi

AYYILDIZ'a, Melih TAN'a, Mesut Can BİNZET'e, Nergis TAN'a ve tüm Simurg'un Sedası ailesine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca 25 senedir her an yanımda olup maddî manevî hiçbir desteği esirgemeyen ve bu çalışmada büyük katkıları olan dostum Rıdvan ÇİLİNGİR'e ve donanımı ve görgüsüyle bana çok şey kattığına inandığım dostum Seyedhassan ALIAKBARPOUR'a ve akademiye hizmet için türlü fedakarlıklarda bulunan dostum Görkem ÖNAL'a teşekkür ederim.

Üzerimdeki emeğini asla ödeyemeyeceğim anneannem Nuriye GÜL'e, düşünce dünyamın mimarlarından annem Cahide TOĞA'ya, terörün en zorlu zamanlarında ailesini bırakmak zorunda kalarak en ufak taviz vermeden yıllarca devletine verdiği hizmetle her zaman gurur duyduğum babam Orhan TOĞA'ya ve bir öğretmenden çok daha fazlası olup bana adeta "ikinci anne" olan ve hocam olmasıyla kıvanç duyduğum Güler ÖZKALKAN'a her daim minnet duymaktayım. Onlar büyük bir sabır ve şefkatle bu yolun bütün taşlarını döşeyen ve yürümemde en büyük destekçilerim olan insanlardır...

Son olarak bu çalışmayı büyük bir merak ve hevesle bekleyen ancak 16 Şubat 2018 günü vefatıyla bizi derin bir üzüntüye boğan ve akademik ahlakıyla, duruşuyla, uğruna yaşadığı değerlerle, öğrettikleriyle üzerimizde büyük emeği olan ağabeyim, değerli Çanakkale Savaşları Araştırmacısı Yücel ÖZKORUCU'nun aziz hatırasına teşekkürü bir borç bilirim.

01.05.2019

Amasya

GİRİŞ

1980’li yılların ikinci yarısından 2000’li yılların başına kadar geçen sürede Türkiye kamuoyunda ve siyasî gündeminde iki soru önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki bu iki soru bahsi geçen dönem boyunca Türkiye Cumhuriyeti’nin iç ve dış politika kararlarında önemli bir rol oynamıştır. Bu sorulardan ilki “*bölünüyor muyuz?*” iken diğeri “*laik rejim değişiyor mu?*” sorularıdır. İlk soru 1983’ten itibaren gündemden güne yükselen PKK terör örgütünün ve Doğu ve Güneydoğu’da yaşanan olaylarla ilintilidir. Diğer soru ise 1980’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye’deki muhafazakarların başörtüsü meselesi başta olmak üzere çeşitli konularda yaptıkları eylemlerle yükselen, laik aydınların katledilmesi ve Cumhuriyet’in var olan rejimine karşı çeşitli grupların söylev ve demeçlerinin basına yansınmasıyla ilintilidir. Üstelik İslamî kesimin partisi olarak görülen Refah Partisi’nin 1990’lı yıllardaki yükselişi ile İslamî Hareket Örgütü gibi irticaî terör örgütlerinin eylemlerinin aynı zamana denk gelmesi, bu kaygıyı daha da arttıran bir mesele olmuştur.

Her iki sorunun da ortaya çıkışı ve kökleri oldukça gerilerde yatmaktadır. Her iki endişe de felaketler ve buhranlarla dolu uzun bir geçmişin ve toplumsal tecrübelerin sonucunda var olmuştur. Bu bağlamda bu çalışmanın iki temel hedefi bulunmaktadır: Bu endişelerin kökenlerini mercek altına almak ve 1980 ila 2002 arasındaki dönemde bu endişelerin İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerindeki etkisini irdelemek.

İran ve Türkiye’nin toplumları gerek dahil oldukları medeniyet dairesi itibariyle gerek müşterek geçmişleri sebebiyle birbirlerine benzemektedirler. Geçirdikleri sancılı modernleşme süreci, bu iki toplumda bugün dahi süregelen toplumsal ve siyasal çatışmalara sebep olmuş ve bu çatışmaların sonucunda İran’da bir İslam Cumhuriyeti teşkil olurken Türkiye, laik ve demokratik bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bir anlamda birisinin “karşıt” gördüğü grup, bir diğerinde iktidar sahibi olmuştur. Haliyle bu durum zaman içerisinde iki ülkeyi ideolojik sürtüşmelere ve geçmiş travmaları besleyen bir çatışma iklimine sürüklemiştir. Özellikle Soğuk Savaş’ın bitişiyle kimliksel mücadelelerin daha da belirginleştiği 1990’lı yıllarda bu kimlik temelli çatışma her iki ülkenin de ilişkilerinde büyük krizlere sebep olmuştur.

Türkiye ve İran ortak kültürel değerleri, tarihi, jeopolitik konumu ve ortak bir sınırı paylaşan Ortadoğu'nun önemli ve büyük iki ülkesidir. İki ülke arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe sahiptir. Türkler¹ ve İranlılar arasındaki ilişkilerin tarihini 1500 yıl öncesine kadar götürmek mümkündür.² Türklerin İran'a göçleri MS IV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür.³ Ne var ki söz konusu İran ile olan ilişkiler olunca Türkiye ile Türk kavramının özellikle birbirinden ayrı tutulması gerekmektedir. Zira bugün hali hazırda İran'da başta Azerîler, Türkmenler ve Kaşkaylar olmak üzere yoğun bir Türk nüfus yaşamaktadır⁴ ve İran coğrafyası yaklaşık bin yıl boyunca Türk soylu hükümdarlar tarafından idare edilmiştir. Bugün dahi Türkler, İran İslam Cumhuriyeti'nde en önemli etnik gruplardan birini oluşturmaktadırlar. Bunun yanında İran'da "Türkçe" denilince akla Azerbaycan Türkçesi gelmektedir. İranlılar için Türkiye'de konuşulan dilin adı "*İstanbulî*"dir. Ayrıca İran'da "Türk" denilince akla yine ekseriyetle Azerbaycan Türkleri gelmektedir. Bu sebeple Türk-İran ilişkisini ayrı, Türkiye-İran ilişkisini ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Sâsânîlerin Türklerle birtakım mücadelelere girdiği, Türklerin Bizans'la ittifaklar yaptığı Bizanslı tarih yazıcılarının verdiği eserler başta olmak üzere muhtelif kaynaklarda geçmektedir.⁵ İran'ın milli destanı Şahnâme'de ve Taberî'nin tarihinde de İslamiyet öncesi dönemde vuku bulan Türk-Pers mücadeleleri uzun uzadıya ele alınmıştır. Diğer yandan Avesta'nın yirmi bölümünden birisi olan *Ferverdinyeşt*'te "*Teurin*" adıyla Turan ülkesi zikredilmektedir.⁶

¹ Burada sadece Türkiye Türkleri değil, tarihsel süreç içerisinde İran coğrafyasındaki halklarla temasta bulunmuş bütün Türk boyları kastedilmektedir.

² Bu ilişkilere verilebilecek en güzel örneklerden biri Göktürkler ile Sâsânîler arasında ceryan eden bir dizi savaştır. Bunun yanında Bizans-Sâsânî mücadelesinde birçok Türk boyu, çeşitli vesilelerle bu mücadelelerde yer almıştır. Bütün bunlar, Türkler ile İranlıların ilişkilerinin tarihini çok gerilere götürmektedir. Göktürk-Sâsânî ilişkileri ve savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Karadeniz, "IV. Hüzmüz ve II. Hüsrev Dönemlerinde Göktürk-Sâsânî İlişkileri (576-628)", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, XIX, (2012), s. 27-41; Yılmaz Karadeniz, "I. Hüsrev Döneminde İpek Yolu Üzerinde Sâsânî-Göktürk Mücadelesi (531-579)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16, (2011), s. 207-213.

³ Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, (Yer Belirtilmemiş) 1997, s. 84.

⁴ İran'daki Türk nüfus üzerine çok spekülasyon bulunmaktadır. Özellikle İran'da etnik milliyetçiliği yaymak isteyen grupların basın ve yayın organlarında verdikleri rakamlar birbirlerini tutmamaktadır.

Verilen sayılar %15'ten %30'a kadar geniş bir yelpazededir. İran'da gerçekleştirilen altıncı nüfus sayımı 28 Ekim 2006 tarihinde başlamış ve 17 Kasım 2006 tarihinde sona ermiştir. İstatistik kurumu başkanı Muhammed Meded Şubat 2007'de nüfusun 70,049,262 olduğunu açıklamıştır. Buna göre yuvarlak bir hesap yapılırsa İran'da 10.500.000 ilâ 20.000.000 arasında bir Türk nüfus bulunmaktadır. Konuyla alakalı daha kapsamlı bilgi için bkz. Recep Albayrak, *Türklerin İran'ı 1-2*, Berikan Yayınları, Ankara 2013.

⁵ Türklerle Bizans'ın İran'a karşı yaptığı ittifaklar ve detaylar için bkz. Hatice Palaz Erdemir, *Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003; Alireza Shapour Shahbazî, "Bahrâm VI Çö bin", *Encyclopedia Iranica*, III/5, s. 514-522.

⁶ Cihangir Moini Alemdârî, "İran'da Kimlik, Tarih ve Anlatı", *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 20.

Dini açıdan da Türkler ile İranlılar arasında oldukça yakın ilişkiler görülmektedir. Huda (خدا), namaz (نماز), peygamber (پیامبر), abdest (آب‌دست) gibi kelimelerin Farsça kökenli olması bu alışverişin en önemli kanıtlarındandır. Bundan ayrı olarak VIII. yüzyılda Uygur Türklerinin dini olan Maniheizm⁷ de İran'dan Türklere ulaşmış bir inançtır.⁸ Ayrıca Uygurların, İranî bir kavim olan Soğd'lardan alfabelerini alacak kadar derinlikli bir ilişki içerisinde olduklarını da belirtmek gerekir.⁹

Gazneliler ve sonrasında Selçuklularla birlikte bölgede siyasî iktidarı eline alan Türk boyları, devlet yönetimini ve bürokrasiyi iyi bilen İranlılarla kader birliği oluşturmuşlar ve coğrafya üzerinde bugünlere kadar süregelen Türk-Fars ittifakını başlatmışlardır. Bu dönemde Selçuklu toprakları Orta Asya'dan Anadolu içlerine kadar genişlemiş ve İran ile Anadolu coğrafyasında Türk varlığı daha da belirgin hale gelmiştir. Ayrıca William Cleveland'ın aktarımına göre Selçuklular, Sünnî İslam'ın canlanmasını sağlamışlardır.¹⁰ Hem Sünnîliğin hem de (özellikle Safevî döneminde) Şia'nın aynı coğrafyada gelişip serpilmesi tarihin ilginç cilvelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Yüzyıllar boyu Türkler coğrafyada yabancı bir unsur olarak görülmemiş, her daim aslı unsurlardan biri olmuştur. Her ne kadar belirli gruplar arasında bazı ırkçı tonda ayrıştırıcı düşünceler dile getirilse de bugün dahi Türkler ülkenin aslı unsurlarıdır. Türkçeyi devlet dairelerinde, sokakta veya zaman zaman televizyonlarda/radyolarda duymak mümkündür.¹¹ Ancak Farsça her daim İran'da hüküm sürmüş devletlerin resmî dili olmuştur.

Türkiye ve İran birbirinin devamı niteliğinde iki coğrafya üzerine kurulmuşlardır ve bölge jeopolitiği açısından kilit bir noktadadırlar. Söz konusu topraklar üzerinde tarih boyunca birçok akın gerçekleşmiş ve çeşitli savaşlar yaşanmıştır. Bu sebeple bu coğrafyalara muhtelif zamanlarda farklı farklı milletler, inançlar ve siyasî yapılar hükmetmiş ve bu durum her iki ülkenin kimliğinde büyük etkiler yaratmıştır. Bu tarihî ve sosyolojik derinliği açıklayabilmek için uzun izahatlara girmek gerekmektedir. Zira her iki ülkenin de kimlik inşa sürecini anlamak,

⁷ Mani tarafından III. yüzyılda İran'da kurulan bir din. Kutsal kitaplarının adı *Arzhang*'dir. VIII. yüzyılda Uygur Devleti'nin millî dini olarak ilan edilmiştir.

⁸ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 86-87.

⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar", *DİA*, XLII, s. 243.

¹⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Türkçe terc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 39.

¹¹ Bizzat devrim rehberi Âyetullah Hamaney tarafından İran Türkü bir anneye "Çocuklarınıza Türk dilini öğretiniz" tavsiyesi verilmiştir. Bkz. "Hamaney: Çocuğunuza Türkçe Öğretin", *Hürriyet*, 11.10.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/hamaney-cocugunuza-turkce-ogretin-40606473> (Erişim Tarihi: 20.08.2017)

izledikleri iç ve dış politikalar için kimliksel bir çerçeve çizilebilmek ve neyi, neden bir tehdit olarak gördüklerini anlayabilmek için bu zaruridir.

Hem İran'ın hem Türkiye'nin kimliğinde birçok müşterek bulunmakla beraber mezhep gibi temel konularda ayrılıklar da mevcuttur. Bu benzerlik ve farklılıklar iki ülke arasındaki çatışmaların da rengini belirlemektedir. Özellikle modernleşme döneminde iki ülkenin toplumunda da bir yandan sahip oldukları imparatorlukların yıkımını engelleme yolları aranırken öbür yandan sahip oldukları geleneksel kimliklerin modernleşme sürecine kurban gitmemesi ve erozyona uğramaması için ciddi çatışmalar yaşanmıştır. XIX ve XX. yüzyıl süresince olagelen ve Balkan Harbi, Sevr Anlaşması, Türkmençay Anlaşması, Musaddık Olayı vb. birçok travmatik ve “gurur kırıcı” hadisenin de vuku bulduğu bu “kimliksel arayış”ın sonunda bu iki devletten biri laik ve demokratik bir hüviyete kavuşurken diğeri muhafazakâr eğilimleri yüksek ve teokraziyle yönetilen bir İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür.

Bu kimliksel ayrılıklar iki ülkeyi ortak hareket etmeleri gerektiği düşünülebilecek alanlarda dahi zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Örneğin 1980'li yıllar boyunca Irak'la kanlı ve yıkıcı bir savaş veren İranlı siyasetçiler ve yazarlar gerek ekonomik anlamda gerek siyasal anlamda ülkelerinin Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymasına karşın özellikle 1986 yılının ikinci yarısından itibaren kendi iç politikalarına dönük olarak Türkiye'deki rejim ve rejimin sembolleri aleyhine birçok söylemde bulunmuşlardır. Bu gerginlikler bahsi geçen dönem içerisinde bir şekilde aşılmış olsa da ilişkilerin normal bir seyre dönmesi için 2000'li yılları beklemek gerekmiştir.

Günümüzde ilişkiler görece iyi bir seviyede seyrediyor olsa da 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde oldukça büyük problemler yaşanmıştır. Bu sıkıntılardan doğan şüpheler öyle bir noktaya gelmiştir ki 1990'lı yıllar boyunca Türkiye tarafından İran'ın “*devrim ihraç etmesine*” yönelik duyulan endişeler yüzünden İran'a giriş çıkış yapmış veya bu ülkede eğitim görmüş herkese şüpheyle yaklaşılmıştır. Örneğin; 1998 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi Dr. Abdülkadir Sezgin Türkiye'deki 300 kadar camiinin İran'da eğitim görmüş Câferî imamların kontrolünde olduğunu ve bunun önünü alabilmek için Türkiye'de ilahiyat eğitimi içine Câferîliğin de eklenmesi gerektiğini belirten bir raporla YÖK'e başvuru yapmıştır. Sezgin:

“Ülkemizde 300 kadar Câferî camii vardır ve buralarda hizmet veren din adamlarının tamamı İran'ın Kum veya Irak'ın Necef Kentlerinde yetişmiş olan insanlardır. Şu anda Necef'te eğitim kesilmiş olup tamamı Kum'da okumaya devam etmektedirler. İran'da din

eğitim ve öğretilimi ise özellikle siyasî ve ideolojik ağırlıklıdır. Ülkemizdeki İran rüzgârlarında bu görevlilerin tesiri olmadığı iddia edilemez. Ayrıca bunların maaşlarının da İran tarafından ödendiği tarafımızdan bilinmektedir”

diyerek dönemde Türkiye’de yaygın olan kaygıları dile getirmiştir.¹²

Buna benzer bir başka önemli örnek de Konca Kuriş’in ölümünden sonra basına yansıyanlardır. İslamcı-Feminist çizgide bir kimliğe sahip olan Konca Kuriş’in Hizbullah tarafından işkenceyle öldürülmesinin ardından kayınpederi Abdullah Kuriş 24 Ocak 2000’de çıkan bir haberde Konca Kuriş için “İran’a gitmemeli, bu işlere bu kadar bulaşmamalıydı”¹³ şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Aynı konu üzerine Robert Olson “Türk medyası bu olaydan herkesin bir ders çıkarması gerektiğini belirtti: İran’a gitmek ve oradaki kadınları örnek almak, sadece laik kadınlar için değil, İslamcı kadınlar için de ölümle dans etmek demektir” yorumunu yapmaktadır.¹⁴ Bu iki örnek özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye’nin İran’a bakış açısı hakkında genel bir fikir sunmaktadır.

1980’li ve 1990’lı yıllar gerek Türkiye gerek İran için oldukça hareketli geçmiştir. İran 1980’li yıllara İslamî devrimle, Türkiye ise 12 Eylül askerî darbesiyle başlamıştır. Türkiye’deki darbeden on gün sonra İran, Irak’la sekiz yıl sürecek yıkıcı bir savaşa girmiştir. Bu savaş sırasında İran büyük kayıplar vermiş gerek sosyal gerekse iktisadî yapısı ağır hasarlar görmüştür. Ülkedeki santraller, petrol kuyuları ve rafineriler savaş sebebiyle kullanılamayacak biçimde hasar görmüşlerdir. Savaşın bitiminden hemen sonra da İslam Devrimi Rehberi İmam Humeynî ölmüştür.

Böyle bir dönemde iktidara gelen Hâşimî Rafsancânî ve İmam Humeynî sonrasında Rehber seçilen Âyetullah Ali Hamaney ülkede anayasal ve yapısal bazı reformlara gitmişlerdir. Bu yeni dönemde gıdaların karnelerle alınması sonlandırılmış, bütçe denkleştirilmiş ve fiyat kontrolleri gevşek tutmuştur. Çok başarılı olunamasa da ağır işleyen bürokrasi nispeten hafifletilmiştir. Kıtlık sorununa karşı temel maddelerin yanında tüketim malları da ithal edilmiştir. Borsa yeniden canlandırılmış, beş serbest ticaret bölgesi açılmış ve iş dünyasının vergi yükü

¹² *Hürriyet*, 03.03.1998.

¹³ *Hürriyet*, 24.01.2000; *Milliyet*, 23.01.2000.

¹⁴ Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004*, Türkçe terc. Kezban Acar, Babil Yayınları, Ankara 2005, s. 63.

hafifletilmiştir.¹⁵ Bütün bunlara ek olarak 1989 yılında İran'da sistem değişikliğine gidilmiş, başbakanlık makamı kaldırılmış, kabine doğrudan cumhurbaşkanına bağlanmıştır.¹⁶

Aynı dönemde Türkiye'de de bazı yapısal reformlar gerçekleşmiştir. Turgut Özal'ın iktidara geldiği 1983 yılında Türkiye iktisadî anlamda nispeten içine kapanık bir yapıdadır. Özal, devletin bu korumacı ve içe kapanık tavrını değiştirmek adına bazı adımlar atmıştır.¹⁷ Bunun haricinde bu dönemde Türkiye, yüksek oranda göçle başa çıkmak zorunda kalmıştır. İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı sebebiyle 1980'li yılların ilk yarısında Türkiye'ye yaklaşık 1,5 milyon İranlı göç ederken 1984 yılında Bulgaristan, nüfusunun %10'unu oluşturan Türk azınlığa karşı asimilasyon kampanyası başlatmıştır. Türkiye sadece Bulgaristan'dan gelen yaklaşık 300.000 göçmenle baş etmek durumunda kalmış, öte yandan Saddam Hüseyin'in özellikle İran-İrak Savaşı sonrasında Kürtlere yönelik uyguladığı sert politikalar sebebiyle Irak sınırından da büyük bir göç dalgasıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Turgut Özal, böyle bir siyasî atmosferde güç kazanmış ve iktidarını sağlamlaştırmıştır.¹⁸

Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (sonrasında Avrupa Birliği) için tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Nitekim bu tarihten sonra Türkiye politikaları büyük ölçüde birliğe katılım amacına göre şekillenmiştir. 90'lı yılların başında gerçekleşen SSCB'nin dağılması ve ABD'nin Körfez harekâtı da gerek iç gerek dış siyasette Türkiye'deki dinamiklerin yönü konusunda önemli bir rol oynamıştır. Bu iki konunun Türkiye-İran ilişkilerini nasıl etkilediğini ve özellikle SSCB sonrası dönemde kimliksel tanımların Orta Asya'da oluşan güç boşluğunu doldurma mücadelelerinde ne gibi etkileri olduğu çalışmanın ilk bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

Çalışmanın konusu olan dönemde Türkiye-İran ilişkilerine yön veren sorunların başında Türkiye'nin irticaya yönelik şüpheleri ve endişeleri bulunmaktadır. Türkiye açısından konunun iki boyutu vardır. Bunlardan ilki iç politika kaynaklıyken ikincisi dış politika kaynaklıdır. Buna göre 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye iç siyasetinde İslamcı grupların muhalefetlerinin yükselmesiyle kamuoyunda tehdit algısının yükselmeye başladığı görülmektedir. İranlı devlet adamlarının kendi iç politik söylemlerinde Türkiye'deki İslamcı gruplara destek veren açıklamalar yapması, Türkiye ziyaretlerinde Anıtkabir'i ziyaret

¹⁵ Yervand Ebrahımyan, *Tarikh-e İrân-e Modern*, Farsça terc. Muhammad Ebrahim Fatâhî, Naşr-e Ney, Tahran 1394, s. 320-321.

¹⁶ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğundan Günümüze*, Türkçe terc. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 254.

¹⁷ Stephen Kinzer, *RESET Middle East*, I.B. Tauris, New York 2011, s. 127.

¹⁸ Sina Akşın, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 287.

etmemeleri ve İran'daki devlete ait radyo-televizyon ve gazetelerde “*Türkiye’deki İslamcı grupların silahlanma vakitlerinin geldiği*”ne varacak kadar yapılan söylemler Türk kamuoyunda büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. 1980’li yılların son iki yılında yoğunlaşan İranlı devrim karşıtlarına yönelik düzenlenen suikastlar yine Türk kamuoyunda tehdidin yükselmesinde büyük etki sağlarken 1990 yılından itibaren Türkiye’deki laik aydınların suikastlara kurban gitmesi ve ortaya atılan İran bağlantıları, Türkiye’de İran üzerinden rejime yönelik hissedilen tehdidi zirveye taşımıştır.

Bu dönemde iki ülke ilişkilerine yön veren bir başka önemli konu ise bölücü terör meselesidir. İran ve Türkiye rejimsel anlamda çatışan ideolojilere sahip olsalar da kendi ülkelerindeki Kürt sorununa dair benzer endişeler taşımaktadırlar. PKK ve PJAK’ın bu ülkelerde arttırdıkları faaliyetler ve Türkiye’nin, İran’ın PKK’yı desteklediğine yönelik şüpheleri sebebiyle bölücü terör meselesinde de İran’a şüpheyle yaklaşması yine iki ülkenin bu dönemdeki tutumlarında önemli bir rol oynamıştır.

Ana hatlarıyla yukarıda özetlenmeye çalışılan bütün bu çatışma alanları göz önüne alındığında iki ülke arasındaki meselelerin altında basit bir güç kavgasından fazlası olduğu ve kimliksel tanımların iki ülke ilişkilerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bütün bu aktarılan bilgilerin ışığında 1980 ilâ 1990’lı yıllarda Türkiye’nin İran üzerinden geliştirdiği güvenlik kaygıları dönemde süregelen terörle bağlantılıdır ve bu terör genel olarak “bölücü terör” ile “irticaî terör” meseleleri olarak iki genel başlık altında toplanabilir. Türkiye iki koldan bu meselelerle uğraşırken İran’la yaşadığı kimliksel ayrılıklar Türkiye’nin İran’a yönelik şüphelerini daha da yükseltmiş, kimliksel ayrılıkları daha da derinleştirmiştir. Bunun yanında iki ülkenin birbirinden farklı kamplarda ve ittifak ilişkileri içerisinde bulunması da var olan sorunları daha da karmaşık hale getirmiştir. Türkiye’nin Amerika ve İsrail’le ilişkileri geliştikçe İran kendisini tehdit altında görmüş buna karşın Ermenistan, Yunanistan, Suriye gibi ülkelerle iş birliği arayışına girmiştir. Doğal olarak bu da Türkiye’nin İran’ı kendisine karşı bir tehdit olarak algılamasında besleyici bir faktör olmuştur.

1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışma, yukarıda sözü edilen meselelerin Türkiye’nin ve İran’ın kendi kimlik tanımlarıyla doğrudan ilintili olduğu fikrini temel almaktadır. Çalışma, “kimlik ve güvenlik” bağlamı üzerinden Konstrüktivist teori ışığında Türkiye’nin 1980 ve 1990’lı yıllarda İran üzerinden geliştirdiği hassasiyetleri ele alacak ve ne tür güvenlik kaygıları geliştirdiğini

inceleyecektir. Konuya yalnızca Türkiye'nin perspektifinden bakılacak olup İran'ın kimliğine ve güvenlik kaygılarına yer yer değinilse de bu çalışmanın kapsamı dışında tutulacaktır.

Gerek 1979 İran İslam Devrimi ve bir yıl sonrasında patlak veren İran-İrak Savaşı gerekse 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi iki ülkenin de yakın tarihinde büyük etkiler yarattığı için çalışmada 1980 yılı başlangıç olarak seçilmiş olup Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003'te gerçekleştirdiği Irak'ın işgaline kadar olan süreç aralığı konu alınmıştır. Zira bu tarihten sonra iki ülkenin izlediği siyasetlerde farklılıklar söz konusu olmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın hedefini ve kapsamını aşağıdaki maddelerle sıralamak mümkündür:

- I. Coğrafi alanlar ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde Türkiye ile İran'ın 1980-2003 yılları arasında (özellikle Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya'da) yaşanan rekabetin ve iş birliğinin fiziksel koşullarının çerçevesini incelemek ve ana hatlarıyla dönemin mevcut koşullarını masaya yatırmak;
- II. İrticaî terör meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine etkisini ve olayların gelişim sürecini ele almak;
- III. PKK terörünün iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine etkisini ve olayların gelişim sürecini ele almak.

İlk bölümde, 1980 ilâ 2003 yılları arasında iki ülkenin rekabet ettiği bölgeler, iş birliği alanları ve bunlara bağlı olarak ekonomik ilişkilerine değinilerek bir fiziksel çerçeve ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından irticaî terör meselesi bağlamından ilişkilerin seyri incelenecektir. Türkiye'de irticanın tarihine özet bir şekilde değinilerek irticanın nasıl bir "mesele" haline geldiği anlaşılmasına çalışılacaktır. Buna müteakip bu meselenin İran'la olan ilişkilerin seyrine etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise söz konusu dönemde ilişkilerin seyrine oldukça etki etmiş olan PKK terörü bağlamında Türkiye'nin İran üzerinden geliştirdiği tehdit algıları mevcut olaylar üzerinden masaya yatırılacaktır.

2. Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi

Bu çalışma kuramsal açıdan toplumsal kimliklere yaptığı vurgu sebebiyle Konstrüktivist teoriyi baz almaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplininde Konstrüktivizm veya Sosyal İnşacılık Teorisinin temelleri Soğuk Savaş'ın sonuna doğru atılmış ve 1990'lı yıllarda öne çıkan meta-teorik ve teorik yaklaşımlardan birisi haline gelmiştir. Bir yandan 1980'li yıllarda ortaya çıkan

ve Yosef Lapid tarafından “Üçüncü Büyük Tartışma” (*Third Great Debate*) adı verilen¹⁹ Pozitivistler-Post-Pozitivistler arasında vuku bulan meta-teorik tartışma, diğer yandan Neo-Realizm ile Neo-Liberalizm arasındaki kuramsal ve ampirik tartışmalar Konstrüktivizmin, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde sahneye çıkışına zemin hazırlayan temel gelişmeler olmuştur.

Disiplin içinde süregelen meta-teorik ve teorik tartışmaların yanı sıra Soğuk Savaş’ın bitişi gibi dış kaynaklı gelişmeler de Konstrüktivist teorinin ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında önemli etmenlerdir. Şöyle ki Konstrüktivizmin Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkışı Soğuk Savaş’ın son dönemlerine tekabül etmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber dünyanın çeşitli bölgelerinde değişik yoğunluklarda çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalar ekseriyetle “etnik”, “dini” ya da “mezhepsel” temalarda olmuştur. Mevcut ana akım teorilerin ortaya çıkan bu durumu açıklamakta yetersiz kalması²⁰ dikkatleri “sosyal inşa”nın önemine vurgu yapan Konstrüktivizmin üzerine çekmiş ve 1990’larla beraber Konstrüktivist perspektif üzerine birçok eser literatüre kazandırılmıştır.

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde “Konstrüktivizm” bir kavram olarak, ilk önce 1980’lerin sonunda Nicholas Onuf’un “*World of Our Making*” adlı kitabında dile getirilmiş ve Friedrich Kratochwil’in “*Rules, Norms and Decisions*” adlı eseriyle beraber uluslararası ilişkiler disiplini içinde yerini almıştır. Bu iki yazardan on yıl sonra Alexander Wendt Konstrüktivist teorinin en temel eserlerinden biri olan “*Social Theory of International Politics*” adlı kitabını yayınlamıştır.²¹

Konstrüktivist teori, “sosyal inşa” ve “etkileşim”in önemine dikkat çekmektedir ve geleneksel teorilerin güvenliğe ve dış politikaya yüklediği anlamları tekrar ele almak iddiasındadır. Neo-Realist ve Neo-Liberal teorilerin “güç”, “çıkar” ve “kurumlar” gibi maddî unsurlara odaklanan yaklaşımlarına ek olarak “düşünce” gibi soyut bir unsuru da eklemek gerekmektedir.²² Bu teorinin savunucularına göre; kimlik ve kültür gibi soyut kavramlar uzun yıllar güvenlik ve dış politika analizlerinde ihmal edilmiş olan değiştirici ve dönüştürücü bir tesire sahiptirler.²³ Kısaca Konstrüktivistler, Uluslararası İlişkiler disiplinine toplumsal ve

¹⁹ Yosef Lapid, “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, XXXIII/3, (1989), s. 236.

²⁰ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 4.

²¹ Majid Abbâsi Eşlaghî-Morteza Farooğhî, “Çarçûbî-ye Tahlîlî Berâ-ye Mefhom-e Emniyet ez Manzara Sâze Engârî”, *Faslnâme-ye Motalaat-e Siyâsî*, II/60, (1388), s. 72.

²² Alexander Wendt, *a.g.e.*, s. 109.

²³ Helin Sarı Ertem “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”, *Güvenlik Stratejileri*, VIII/16, (2012), s. 179.

tarihsel bir perspektif getirmişlerdir. Materyal dünyanın önemini azımsamadan sosyal dünyanın oluşumu ve ortaya çıkmasında düşünsel unsurların kurucu rolüne de dikkat çekmişlerdir.²⁴

Konstrüktivizm insan algısından başka bir toplumsal gerçekliğin olmadığını savunmaktadır. Buna göre bireyin ve toplumun kendini var etme sürecinde aidiyet unsurlarının yanında iç ve dış unsurlar da etkilidir. Bu düşüncenin temel perspektifi devletlerin sosyal birer varlık olduğu ve uluslararası mevcut düzenin de bu sosyal varlıkların kurduğu bir ağdan oluştuğu yönündedir.²⁵ Yani bireyi, toplumu, devleti sosyal birer varlık olarak görmekte ve bu varlıkların tarihsel süreç içerisinde kimliklerini karşılıklı etkileşim halinde inşa ettiklerini savunmaktadır.²⁶ Bu yaklaşım, özellikle Rasyonalist teorilerin keskin hatlarla çizdiği sınırları esneten bir duruştur. Rasyonalist teorilerin bu keskin tavrı Soğuk Savaş'ın sert ve keskin olan iki kutuplu dünyası için bir ölçüde açıklayıcılık taşımaktadır. Ne var ki yukarıda da altı çizildiği üzere Soğuk Savaş sonrası gelişen olayları, devlet dışı aktörlerin artan ağırlığını açıklamakta bu teoriler yetersiz kalmış ve Konstrüktivizm bu yeni durumu açıklama ihtiyacı ile doğmuştur.

Konstrüktivizm ile Rasyonalizm üç açıdan kıyaslanabilir. İlk olarak, rasyonalistler aktörleri birbirinden kopuk bencil varlıklar olarak görürken, Konstrüktivistler aktörleri tamamıyla sosyal varlıklar olarak kabul etmektedirler. Aktörler hiçbir sınırlama kabul etmeyen bencil varlıklar değildir; kimliklerinin, üyesi oldukları sosyal ortamda yaygın olan normlar, değerler ve fikirlere belirlenmesi bakımından sosyal varlıklardır. İkincisi, aktörlerin çıkarlarının sosyal etkileşime girmeden önce son halini almış ve verili olduğu saptanmasını reddederek sosyal etkileşim sürecinde şekillendiğini, kimlik kazanımının bir sonucu olduğunu, iletişim süreçlerinde tecrübe ve belli bir rolün ifa edilmesiyle öğrenildiğini vurgulamaktadırlar.

Üçüncü olarak, rasyonalistler toplumu aktörlerin çıkarlarını rasyonel bir şekilde gerçekleştirdikleri stratejik bir alan olarak görürken, Konstrüktivistler aktörleri bilinçli sosyal ve siyasal varlıklar olarak üreten ve onları var eden inşa edici bir alan olarak görürler. Bu ontolojik varsayımlar sonucunda, sosyal ve siyasî özne olma ve aktörlerin eylemleri üzerindeki toplumsal etkilere yaptıkları vurgular nedeniyle, Konstrüktivistlerin neden “Konstrüktivist” olarak adlandırıldıkları açıkça ortaya çıkmaktadır.²⁷

²⁴ Helin Sarı Ertem, *a.g.m.*, s. 184.

²⁵ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kapsamında ‘Konstrüktivist Görüşü’ Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, 9/2, (2009), s. 776.

²⁶ Mahmud Yazdanfam, “Degargûnî der Nazârîyeha ve Mefhûm-e Emniyet-e Beynelolmelâlî”, *Faslnâme-ye Motalaat-e Rahbordî*, 8/3, (1394), s. 735.

²⁷ Christian Reus-Smith, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Türkçe terc. Ali Aslan ve Muhammet Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 293.

Sosyal olguların -devletler arası ilişkiler dahil- sürekli bir inşa halinde bulunduğu temel varsayımına sahip Konstrüktivizm, değişmez varsayımlar üzerine kurulduğu sanılan kuramların değişen şartlara göre yeniden yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.²⁸

Konstrüktivizm her şeyden evvel materyalizmi ve bireyciliği reddeden bir meta-teorik bakış açısıdır. İdealist ve bütüncül bir ontoloji benimseyen Konstrüktivistler, bu ontolojik önermelerin sosyal araştırmaya ve açıklamaya ilişkin analitik ve metodolojik sonuçlarını ciddiye almışlardır. Uluslararası İlişkiler kuramında Konstrüktivist yaklaşımların ortak paydaları a) İdealizm, b) Kurucu teori, c) Bütünsellik, d) Kimlik ve çıkarın inşası ve e) Sosyolojik açıklama olarak ortaya çıkmıştır. Konstrüktivistlerin bu ortak paydaları daha çok ontolojik, metodolojik ve analitik olup özellikle rasyonalizmin eleştirileri üzerine gelişmiştir. Ancak, Konstrüktivistlerin bu önermeleri kuramsal değil, meta-teorik ve analitik niteliktedir. Konstrüktivistler bu önermelerden yararlanarak farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirmektedir.²⁹

Nicholas Onuf, teorinin perspektifini üç kabul üzerinden izah eder:

- *Toplum ve birey devamlılık arz edecek bir biçimde birbirlerini inşa ederler. Bu uluslararası sistem için de böyledir.*
- *Dile ayrı bir önem atfedilir zira insan ancak dil sayesinde bir aktör olur, arzularını dile getirir ve dille bunları amaç haline dönüştürür.*
- *Kurallar maddî varlıkları kaynağa dönüştürür. Böylece, denetim fırsatının yaratılmasında ve faydanın dağıtımında asimetrik yapı kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü kural, içeriğinde hiçbir şekilde tarafsız değildir ve bu nedenle kuralı kullanan başkalarını kontrol etme kabiliyeti elde eder.*³⁰

3. Kimlik Kavramı

Kimlik, felsefi açıdan bir şeyi olduğu şey yapan her ne ise odur³¹ ve insanlar tek bir kimliğe değil, bilakis birçok kimliğe sahiptirler. Bir kimsenin aynı anda ulusal, dinsel, etnik, sınıfsal ve siyasal kimliklere sahip olması ve bunlar arasında çatışma olmaması mümkündür. Bu kimlikler toplumsal boyutlara sahiptirler, yani kendisi ile toplumsal teşekküller arasında bağ kurulması

²⁸ Davut Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, (2008), s. 216.

²⁹ Mustafa Küçük, *a.g.m.*, s. 777.

³⁰ Nicholas Onuf, “The Constitution of International Society”, *European Journal of International Law*, 5/1, (1994) s. 1-19.

³¹ Alexander Wendt, *a.g.e.*, s. 279.

sonucunda meydana gelirler, bu nedenle toplumsal bir olgu olarak kabul edilirler; diğer taraftan izafidirler ve zaman içinde değişikliklere uğrarlar.³²

“Ulusal kimlik” söz konusu olduğunda ise konu daha da özel bir biçim almaktadır. Ulusal kimlik kavramı, öncelikle ulusun tek olması fikri ve tarihsel bir topluma ait olma duygusuyla bağlantılıdır. Dolayısıyla ulusal kimlikler, coğrafi sınırlar ve siyasî bir toplum oluşturma temelinde biçimlenmektedirler. Ulusal kimlik duygusunun varlığı, bireyin etrafındaki dünyada kendisi için coğrafi bir mekân belirlemesine ve tarihsel olarak kendisini bir ülkeye/toprağa ait bir toplumsal kimlikle ilişkilendirmesine olanak sağlamaktadır.³³

Konstrüktivizmin kimlik tanımı ve kimlik üzerinden yaptığı çıkarımlar teorisinin temel taşlarından birini teşkil etmektedir. Realistler gibi Konstrüktivistler de devletlerin bireylere benzer şekilde kimlikleri olduğu görüşünü öne sürmektedirler.³⁴ Anthony Giddens’in “Yapılandırma Teorisi”nde (*Structuration Theory*) söz konusu aktör “insan” iken, Konstrüktivizm’de bu “devlet”tir.³⁵

Kimlik, konstrüktivizme göre çıkarılara ve amaçlara yön vermektedir. Alexander Wendt, devletleri bireysel özelliklere sahipmiş gibi düşünmektedir.³⁶ Nasıl ki bir bireyin amaçları ve ihtiyaçları hareketlerini belirlerse devletler bazında da durum aynıdır. Kısaca devletlerin de bireyler gibi çıkarları bulunmaktadır ve davranışlara/kararlara bu çıkarlar yön vermektedir. Ne var ki devletlerin hareketleri insanlara göre daha “kestirilebilir”dir. Zira devletler hukuken tüzel kişiler olarak düşünülmektedirler ve prensipleri, normları yazılı olma eğilimindedir. Yöneticileri ise resmî açıklamalarla tercihleri belli edebilmektedir.³⁷

Kimlik “ölçülebilir verilerden” oluşan, “sabit ve durağan” değildir. Bunun yerine sürekli olarak “inşa edilen” ve “yapılan” bir yapıya sahiptir. Bu da ulusal çıkar denilen kavramı doğrudan etkilemektedir. Yani uluslararası sistem dahilinde “kimlik” ve “çıkâr” aktör ve yapı arasında sürekli olarak devam eden etkileşimin bir sonucudur.³⁸

³² Cihângîr Moinî Alemdârî, “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 7-8.

³³ Cihangir Moinî Alemdârî, *a.g.m.*, s. 12.

³⁴ Patrick Thaddeus Jackson (ed.), “Is the State a Person? Why Should We Care?”, *Review of International Studies*, 30/2, (2004), s. 255-316.

³⁵ Davut Ateş, *a.g.m.*, s. 216.

³⁶ Alexander Wendt, “The State as Person in International Relations Theory”, *Review of International Studies*, 30/2, (2004), s. 289-316.

³⁷ Helin Sarı Ertem, *a.g.m.*, s. 198-199.

³⁸ Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 46/2, (1992), s. 402.

Konstrüktivist perspektife göre, kimlik üzerinde bulunan ortak paydalar aktörler arasındaki iş birliği ve çatışma konularında da anahtar bir rol üstlenmektedir. Buna göre aktörler ne kadar çok ortak kimlik ve norm şemsiyesi altında bir araya gelirse o derece çatışmalardan uzak ve iş birliği kurma eğilimi içinde olacaklardır.³⁹ Yani aktörlerin kendi mevcudiyetlerine ve varoluşlarına karşı hissettikleri tehdit bu perspektif açısından kimlik tanımlarıyla doğrudan ilintilidir.

Kimliklerin durağan olmayan dinamik yapısı, mevcut insanın yönünün değişmesiyle birlikte iki aktörün birbirine karşı duruşuna da tesir edebilir. Önceden birbirlerini tehdit olarak gören iki aktör, sistemin veya şartların değişimiyle birlikte iş birliğine girebilirler veya daha önce iş birliği içerisinde olan aktörler konjonktüre göre birbirlerini tehdit olarak görmeye başlayabilirler.⁴⁰

Helin Sarı Ertem “kimlik-güvenlik” ilişkisiyle alakalı

“... kimlik ve çıkar arasında, kimlik ve güvenlik algısındaki ilişkiden kaynaklanan, yine etkileşime ve değişime açık bir ilişki vardır. Bireyler gibi devletler için de sahip olunan kimlik yapısını korumak, güvende olup olunmadığına dair algıya şekil vermekte, temel çıkar tanımları arasına “kimliğin korunması ve yayılmasının” da yerleştirilmesine neden olmaktadır. Ancak kimlik ve güvenlik ilişkisi içinde, kimliğin güvenliği kadar bir başka etkileşime açık boyut daha vardır. O da aktörlerin güvenlik algısının, sahip olunan kimlik niteliklerinden bağımsız olarak ortaya çıkamayacağı; devletler özelinde, ulusal güvenlik algısının, ulusal kimlik nitelikleri tarafından belirlenmekte olduğudur”⁴¹ demektedir.

Yukarıda bahsi geçen konulara kısa bir örnek verilirse; kendisini bir “İslam Cumhuriyeti” olarak tanımlayan İran için, komşusu ve kendisiyle derin tarihsel/kültürel bağları bulunan Türkiye Cumhuriyeti’nin seküler yapısı kendisine karşı bir tehdit hissi yaratabilir. Tam tersi Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. İran İslam Cumhuriyeti’nin varlığı ve devrim ihracı söylemi Türkiye Cumhuriyeti için rejiminin güvenliği açısından bir tehdit olarak görülebilir ve bir ulusal güvenlik meselesine dönüşebilir. Nitekim 1990’lı yıllarda durum böyle iken gerek 2000’li yılların başında vuku bulan ve uluslararası sisteme büyük tesirleri olan küresel hadiseler, gerek Adalet ve Kalkınma Partisi sonrası dönemde geliştirilen Türkiye-İran ilişkileri,

³⁹ Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York 2003, s. 22.

⁴⁰ Helin Sarı Ertem, *a.g.m.*, s. 207.

⁴¹ Helin Sarı Ertem, *a.g.m.*, s. 221.

iki ülke arasındaki ilişkileri zaman içinde 1990'lardaki seviyeden çok başka boyutlara taşımıştır.

4. Güvenlik Kavramı

Güvenlik kavramı, kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumu ve emniyet hali olarak tanımlanır. Benzer şekilde, “zarar veya tehlikeye karşı emniyette olma veya hissetme”, “tehditlerin olmaması durumu” ya da “güvensizlik derdinin bulunmaması hali” ifadeleri de güvenliğin kelime anlamını ortaya koyar.⁴²

Güvenlik kavramı yıllarca devletlerle alakalı ve devletleri ilgilendiren askerî konular çerçevesinde güç politikalarıyla özdeşleşmiştir. Ne var ki 1980'lerin sonuna doğru bu durum değişmeye başlamıştır. Bu dönemde nükleer gerilim ortadan kalkarken güvenliğin askerî sorunlardan ziyade yoksulluk, nüfus fazlalığı, çevre sorunları, siyasî baskılar, suç, ekonomik istikrarsızlık, hastalık, göç vb. sorunlarla tehdit edildiği anlayışı yerleşmeye başlamıştır.⁴³

Çift kutuplu Soğuk Savaş düzenini açıklamakta oldukça başarılı olan “Makro Teori”nin (*Grand Theory*) bu düzenin çökmesi ardından oluşan tabloyu yorumlamakta yetersiz kalması, güvenlik literatüründe yeni bir kuramsal arayışlara sebep olmuştur. Sadece Bosna, Ruanda ve Afganistan örnekleri bile Soğuk Savaş mantığından kalan “tehdit = kapasite x niyet” formülasyonu ile değerlendirilen ve süper güçlerin karşılıklı etkileşimi içinde ceryan eden statik güvenlik anlayışı ve yapılanmasının gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.⁴⁴ Çünkü güvenlik olgusu; toplumsal hafıza, sosyal gen, kimlik, norm, inanç, algı, değer ve önyargıları ihtiva eden çok boyutlu bir niteliğe sahiptir.⁴⁵ Dolayısıyla, güvenliğin devlet-merkezli anlayış ötesinde kavramsallaştırılması gereksinimi doğmuştur.⁴⁶

1983 yılında yayınlanan iki eser, güvenlik gündeminin genişletilmesi tartışmalarının akademik temelini atmıştır. Barry Buzan'ın “*People, States and Fear*” başlıklı kitabı ile Richard Ullman'ın “*Redefining Security*” adlı eserleri güvenliğin askerî tehditlerin çok ötesinde yeni perspektifler ortaya koymuşlar ve güvenlik olgusunu daha kapsamlı olarak ele almışlardır. Buzan, devletlerin güvenlik sorunlarını ve tehdit edildiği problemleri beş başlık altında

⁴² Sinem Akgül Açıkmeşe, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 241.

⁴³ Sinem Akgül Açıkmeşe, *a.g.m.*, s. 242.

⁴⁴ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*, BİLGESAM, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2014040746sandikli_emeklier.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2016), s. 39.

⁴⁵ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁶ Sinem Akgül Açıkmeşe, *a.g.m.*, s. 243.

toplamaş ve “beş sektörde güvenlik” demiştir. Bunlar askerî, siyasî, toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlardır.⁴⁷ Ullman ise güvenlik tehditlerini, “*bir devlette yerleşenlerin yaşam kalitesini düşüren veya bir devletteki özel, hükümet dışı birimler (grup, şirket, birey) ile hükümetlerin politika tercihlerini daraltan tehdit*” olarak tanımlamıştır.⁴⁸

Bunun dışında güvenlik yaklaşımı Arnold Wolfers tarafından nesnel ve öznel güvenlik yaklaşımı olarak iki grupta sınıflandırılmıştır. Wolfers, nesnel güvenlik yaklaşımını “*kazanılmış değerlere gerçekten kasteden bir tehdidin veya tehditlerin var olup olmadığıyla ilgilendiğini*” savunur. Yani bu tehditlerin bizim yargılarımızdan, algılarımızdan ve gözlemlerimizden tamamen bağımsız olarak varlık gösterdiğini söylemektedir.⁴⁹ Öznel güvenlik yaklaşımında ise güvenlik “*kazanılmış değerlerin tehdit altında olduğuna dair korkunun var olup olmadığı*” ile ilgilienilir.⁵⁰ Buna göre bir tehdide yönelik değer yargıları ve algılamalar aktörün tehdit algısında etkin rol oynamaktadır. Güvenlik yaklaşımlarında nesnel yaklaşım realistlerin büyük çoğunluğu, feministler, eleştireller; öznel anlayış ise genellikle liberaller tarafından benimsenmiştir.⁵¹

Alexander Wendt’e göre güvenlik ikilemleri ve savaşlar, kendi kendilerini doğrulayan varsayımlardır. Devletler güç kavramının manasında ortak bir bilgiye sahiptirler ve bu yönde hareket etmektedirler. Eğer devletler güven verme üzerine politikalar geliştirse devletlerin daha barışçıl bir güvenlik ortamı yaratmalarına fayda sağlayabileceğini savunmaktadır.⁵²

Konstrüktivizm, dünyada olan biten krizleri, değişimleri ve olayları açıklarken güç veya piyasa etkileşimi gibi maddî unsurlar yerine normlardan, fikirlerden, kültürlerden ve kimliklerden oluşan sosyal yapıyı analiz düzeyi olarak ele almakta ve güvenliği de bu çerçevede yorumlamaktadır. Zira Konstrüktivizme göre uluslararası ilişkiler, toplumsal bellek ve algılamalarla bugünü yorumlayan sosyal öznelerin etkileşiminin ürünüdür.⁵³ Konstrüktivizm, Realizmden farklı olarak devleti toplumla birlikte inceler ve uluslararası sistemi sosyal bir yapı olarak görür. Devlet toplumdans bağımsız olarak düşünülemez ve toplumla birlikte bir anlam taşımaktadır. Konstrüktivizmin kimlik, norm, algılama ve önyargı gibi parçaları daha iyi

⁴⁷ Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, Brighton 1983.

⁴⁸ Richard H. Ullman, “Redefining Security”, *International Security*, 8/1, (1983), s. 133.

⁴⁹ Arnold Wolfers, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67/4, (1952), s. 485.

⁵⁰ Wolfers, Arnold Wolfers, *a.g.m.*, s. 485.

⁵¹ Sinem Akgül Açıkmeşe, *a.g.m.*, s. 244.

⁵² Alexander Wendt, *a.g.m.*, s. 402.

⁵³ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 39.

birleştiren sosyal gerçekliklere vurgu yapması, Realizmin devlet güvenliğinin dışında bıraktığı ya da yok saydığı olguları güvenlik gündeminde üst sıralara taşımıştır.⁵⁴

Konstrüktivist teori sosyal inşayı öne aldığından tehdit tanımını da bunun üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre aktörün kendini nasıl tanımladığı ve neler üzerinden bir öteki yarattığı çok önemlidir. Bir devletin diğer bir devleti tehdit olarak değerlendirmesini ya da değerlendirmemesini tamamen kendini tanımlamasıyla alakalı olarak düşünmektedir.

Bu durum bir örnekle izah edilecek olunursa; bugün Türkiye’de özellikle bazı İslamcı grupların yayın organları incelendiğinde, bu grupların İran’a yönelik bakışlarının oldukça olumsuz yönde seyrettiği görülmektedir.⁵⁵ Bu grupların İran’ı “*fitneci*”, “*ikiyüzlü*” vs gibi sıfatlarla tanımlaması, tamamen bu grupların kimliksel tanımlarıyla alakalıdır. Başka bir ülkedeki –örneğin Güney Kore’deki– bir yayın kuruluşunun Türkiye’deki muadilleri gibi “*Fitneci İran*” diye başlıklar atmamasının arkasındaki sebep de burada yatmaktadır. Bu örnek Konstrüktivist perspektiften ele alınırsa, bir aktörün “dost” veya “düşman” algısının ve tehdit algılamalarının onun kimliğindeki “öteki” algısıyla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir.

1990’lar ve sonrasında birçok çatışmanın ve krizin müsebbibi farklı kimliklerin tanınmaması, baskı altına alınması veya reddedilmesi gibi nedenlerdir.⁵⁶ Günümüzde Arap Baharı sürecinde, Irak-Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) saldırılarında veya PKK’nın söylemlerinde farklı boyutlarda ve tonlarda kimlik vurgusunun öne çıktığı görülmektedir.⁵⁷ İran’ın Beşar Esad’a yaptığı yardım için yapılan haberlerde⁵⁸ veya Suudi Arabistan-İran

⁵⁴ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁵⁵ Bu konuyla alakalı yüzlerce kaynağa ulaşılabilir. Gazete ve internetteki birkaç örnek için bkz. “İran’dan İki Yüzlü Açıklama”, *İslam Haber*, <http://www.islahhaber.net/iran-dan-iki-yuzlu-aciklama-48269.html> (Erişim Tarihi: 01.06.2016); “Ha İsrail ha İran!”, *Yeni Akit*, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/ha-israil-ha-iran-111919.html> (Erişim Tarihi: 01.06.2016); “Zalim Suud, İki Yüzlü İran!”, *Haksöz Haber*, <http://www.haksozhaber.net/zalim-suud-ve-ikiyuzlu-iran-69921h.htm> (Erişim Tarihi: 01.06.2016); “İran Fitnesi, İran Tehlikesi”, *Milli Cumhuriyet*, <https://millicumhuriyet.com/2012/10/25/iran-fitnesi-iran-tehlikesi/> (Erişim Tarihi: 01.06.2016)

⁵⁶ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁷ İŞİD’in söylemlerinde kendisini gerçek İslam’ın temsilcisi olarak görmesi, İslam’ın egemenliği için çatıştığını iddia etmesi ve geri kalan tüm aktörleri “tağut” olarak nitelendirilmesi ile PKK’nın Kürt kimliği üzerinden meşruiyet iddia etmesi ve düzenli olarak Kürt kimliğini temsil ettiklerini düşündükleri genellikle tarihsel kavram ve olguları öne sürmeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

⁵⁸ İran’ın Suriye’ye yaptığı yardımlardan bahsedilirken gerek ulusal basında gerek uluslararası basında ekseriyetle İran’ın Şii kimliği ön plana çıkartılmaktadır. Birkaç örnek için: “*Suriye’de İran destekli Şii milis sayısı 18 bine ulaştı*”, *Anadolu Ajansı*, <http://aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-iran-destekli-sii-milis-sayisi-18-bine-ulasti/570922> (Erişim Tarihi: 01.09.2016); “*Iran covertly recruits Afghan Shias to fight in Syria*”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/30/iran-covertly-recruits-afghan-soldiers-to-fight-in-syria> (Erişim Tarihi: 01.09.2016); “*Iran step sup recruitment of Shiite mercenaries for Syrian war*”, *CS Monitor*, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2016/0612/Iran-steps-up-recruitment-of-Shiite-mercenaries-for-Syrian-war> (Erişim Tarihi: 01.09.2016).

geriliminde geliştirilen söylemlerde bu kimliksel motiflerin ağırlığını açıkça gözleyebilmekteyiz.

Konstrüktivist güvenlik yaklaşımının literatüre getirdiği bir diğer önemli bakış açısı, güvenlik ikilemi modelini yeniden inşa etmesidir.⁵⁹ Wendt'e göre güvenlik ikilemi, mutlak bir gücün ve uygulamaların değil, deneyimlerin ve inançların sonucudur.⁶⁰

Özetle Konstrüktivizm gelenekleşmiş yaklaşımlardan dışarı çıkararak güvenlik ile kimlikler arasındaki bağı açıklamaya gayret etmiş ve klasik güvenlik anlayışına sosyal inşayı ve kimlik üzerinden tanımları dahil ederek konuya yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu açıdan farklı bir perspektif sunan Konstrüktivizm, Realizm gibi çatışma olgusu üzerinde durarak bir anlamda klasik güvenlik paradigmasını yeniden üretmiştir. Bu yönden düşünüldüğü zaman Konstrüktivizmin, çatışmayı güç arayışı ve devlet eksenli meşru kılan Realist perspektifi kimlik arayışı ve toplum merkezinde yeniden inşa ettiği ifade edilebilir. Bu sebeple Pozitivizm ile Post-Pozitivizm ve Realizm ile Liberalizm arasında bir ara kuram olarak yorumlanan Konstrüktivizm, sosyal gerçekliklere odaklanan analizleriyle güvenlik çalışmalarında öne çıkmaktadır.⁶¹

5. İran'ın Modernleşme Süreci, İslamî Devrim'e Giden Süreç ve Sistemin İnançsal Temelleri

Hem Türkiye'nin hem de İran'ın modernleşme süreçlerinin bu ülkelerin kimliksel tanımlarında (dolayısıyla günümüzdeki siyasî reflekslerinde) oldukça etki sahibi olduğu görülmektedir. Türkiye'nin modernleşme sürecine çalışmanın irticayla ilgili kısmı ele alınırken özet olarak değinilecektir. Karşılıklı bir perspektif sunması açısından İran'ın da modernleşme sürecine ve devrimin arkasında yatan sebeplere ana hatlarıyla ele almak gerekmektedir. Kaçar dönemi anayasal hareketler gibi modern İran'a şekil verecek önemli hareketlerin yanı sıra yabancılara verilen iktisadî anlamda ciddi tavizlerle de önem arz eder. Bu dönemde gerçekleşen gelişim ve dönüşümler XX. yüzyıl İran'ındaki birçok meselenin kökenini oluşturmaktadır. Bu sebeple İran'ın modern siyasetteki tavrını anlamak adına Kaçar dönemiyle başlayan ve İran'ın son iki yüz yılında gerçekleşen bu olayların bütünü anlamak gerekmektedir. Çünkü günümüzde İran'ın siyasî reaksiyonlarını ve kimliksel tanımlarını anlamak için tek başına Şia'yı, İran jeopolitiğini veya Pehlevî döneminde izlenen siyasetin ve iktisadın etkilerini ele

⁵⁹ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 43.

⁶⁰ Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, 20/1, (1995), s. 71-81.

⁶¹ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, *a.g.e.*, s. 44.

almak yetmeyecektir. İran modernleşmesini ve bu dönemde yaşanan kırılmaların tamamını Kaçar döneminden günümüze her yönüyle ele almak gerekmektedir. Ne var ki çalışmanın kapsamını aşmamak adına bu konu burada oldukça yüzeysel olarak ele alınacaktır.

Öncelikle Kaçarlar döneminde ciddi anlamda oluşturulmuş bir bürokrasiden söz etmek neredeyse imkansızdır.⁶² Valilik Nevruz'da açılan ihalelerle en yüksek parayı verene peşkeş çekilir ve bu kişi bir sonraki yıla kadar bir fermanla birlikte vali olarak atanırdı.⁶³ Bürokrasideki sayısız eksikliğin yanı sıra Kaçarlar, bütün saltanat dönemleri boyunca kimi zaman komşu Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformları örnek almışlar, kimi zaman ise yabancı eğitimcilerin desteğiyle silahlı kuvvetlerinde bazı modernleştirme çabalarına girişmişlerdir. Ancak buna rağmen askerî planda zayıf kalmışlardır.⁶⁴

Bu dönemde İran'daki modernleşme ve dönüşüm İstanbul'dan bağımsız değildir. Nitekim İstanbul'da bulunan İranlı aydınların İran modernleşmesi adına ciddi bir çabası bulunmaktadır. 1875 yılında Mirzâ Mehdî ve Muhammed Tâhir adlı iki gazeteci tarafından *Ahter Gazetesi* yayınlanmaya başlanmıştır. Bu gazete 1906 İran Meşrutiyet Devrimi'ne kadar geçen 22 yıl boyunca Osmanlı toplumunda yaşanan bütün gelişmelerden, yeniliklerden ve ıslahatlardan İran toplumunu haberdar etmiştir.⁶⁵ Ahmed Kesrevî "*Tarîkh-e Meşrutîyet-e İrân*" adlı önemli eserinde bu gazetenin etkilerine değinmiştir ve eserde bu gazetenin toplumu bilinçlendirdiğini belirtmiştir⁶⁶. Bu etkiye örnek olarak İran'da yeni okulların temellerini atan Hac Mirzâ Hasan Ruşdiye'nin sözleri gösterilebilir. Kendisi neden bu işe kalkıştığını şu sözlerle aktarır;

*"Bir gün babamla beraber Ahter gazetesini okuyorduk. Gazetede Avrupa'daki her bin kişiden on kişinin okuma yazmasının olmadığını, İran'da ise her bin kişiden sadece onunun okuma yazması olduğunu anlatan bir yazı gördüm. Bu sebepten Beyrut'a gidip öğretmen olmaya karar verdim."*⁶⁷

⁶² Kaçar dönemi ve İran'ın kimliksel dönüşümü üzerine detaylı bilgi için bkz. Juan R. I. Cole, "Marking Boundaries, Marking Time: The Iranian Past and the Construction of Self by Qajar Thinkers", *Iranian Studies*, XXIX, 1/2, (Winter-Spring 1996), s. 36-56.

⁶³ İngiliz devlet adamı George Curzon, eseri "*Persia and the Persian Question*"da Kaçar yönetimi ve bürokrasisi hakkında yer yer küçümser bir üslup takınsa da oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. George Nathaniel Curzon, *Persia and the Persian Question*, London 1892.

⁶⁴ Mohammad Reza Djalili-Thiery KELLNER, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Türkçe terc. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 14.

⁶⁵ Abdolvahid Soofizadeh, "Osmanlı ve İran Meşrutiyeti Karşılaştırması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35, (2014), s. 290.

⁶⁶ Ahmed Kesrevî, *Tarîkh-e Meşrutîyet-e İrân*, I, Çapkhâne-ye Sepher, Tahran 1363, s. 40.

⁶⁷ Ahmed Kesrevî, *a.g.e.*, s. 40-41.

Ayrıca İranlı aydınların, İran Meşrutiyeti'nden (1906) sonra İstanbul'da kurdukları *Encümen-i Saadet* adındaki dernek de burada zikredilmeye değerdir. İstanbul'daki kuruluşunun ardından derneğin İran'ın çeşitli yerlerinde şubeleri açılmıştır ve en özet şekliyle söylenecek olunursa İran modernleşmesinde oldukça etkili bir rol oynamıştır.⁶⁸

Bu dönemin bir başka karakteristik özelliği ise yukarıda da belirtildiği üzere yabancılara ciddi imtiyazların verilmiş olmasıdır. İran, 1800'lerin ilk yarısında Rusya'yla girdiği mücadeleyi kaybetmesi sonucunda Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarıyla Rusya'ya ciddi imtiyazlar sağlamak zorunda kalmıştır. Bu iki anlaşma İranlılar adına acı sonuçlar doğurmuş ve modern İran tarihine doğrudan etki etmiştir. Bu anlaşmalar ülke topraklarının önemli bir bölümünün elden çıkmasına ve sömürgeci devletlerin İran'daki etkilerini arttırmalarına yol açmış, üstelik ülkenin siyasî ve hukuki bağımsızlığını tehlikeye atmıştır. Kaybedilen Kafkasya'dan sonra yönünü doğuya çeviren İran, Herat'ı kuşatmış ancak Hindistan yolunun tehlikeye gireceğini düşünen İngilizlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Buna mukabil geri adım atmak zorunda kalan İran, Nasreddin Şah döneminde patlak veren Kırım Savaşı'nı fırsat bilerek Herat'ı tekrar kuşatmış ve ele geçirmeyi başarmıştır. İngiltere buna savaşa karşılık vermiş ve İran birliklerini bozguna uğratmıştır. Bu olay sonrası İran, Afganistan'la da ilişkisini kesmek zorunda kalmıştır. Bu mağlubiyetler İran toplumunun belleğinde büyük bir utanç olarak zihinlere kazınmıştır.⁶⁹

Bu mağlubiyetler ve verilen imtiyazlar İran halkındaki öfkeyi günden güne arttırmıştır. İran bu tarihlerden itibaren çok uzun yıllar büyük güçlerin mücadele alanı olmuştur. Bu dönemde İngiltere'nin güçsüz İran arzusunun ardında iki önemli sebep söz konusudur. Birincisi, sömürge imparatorluğunun en önemli coğrafyası Hindistan'ın güvenlik politikaları batıda İran'dan başlamaktadır. Yani İran, Hindistan'ın batıdan savunulması için en uygun yerdir. İkincisi ise İran'ın jeopolitik olarak Ortadoğu, Türkistan ve Rusya için kilit bir noktada bulunuşu onu önemli kılmaktadır ve İngiltere, Afganistan üzerinden gerçekleştirilecek Rus yayılmasını ve İran'dan gelebilecek bir Fransız tehlikesini bertaraf etmek adına İran topraklarını fiilen işgal etmekten çekinmemiştir.⁷⁰ Diğer taraftan bu anlaşmalar ve olaylar, İran ulusunun bağımsızlık ve ulussever duygularını harekete geçiren sinir uçlarından birisidir. Nitekim tüm bu olaylar, Meşrutiyet Devrimi'nin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden olmuştur.⁷¹

⁶⁸ Abdolvahid Soofizadeh, *a.g.m.*, s. 287.

⁶⁹ Mohammed Reza Djalili, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁰ Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 81.

⁷¹ Cihangir Moini Alemdârî, *a.g.m.*, s. 16.

1905 yılının Aralık ayı, “Meşrutiyet Devrimi” (veya Anayasa Devrimi) olarak anılacak bir dizi olayın başladığı tarih olarak anılır. Bu olayların akabinde 1906 yılının Ekim’inde İran’da ilk kez Millet Meclisi toplanmıştır. 30 Aralık 1906’da ise Şah, İran Anayasasını onaylamıştır. Bundan böyle dış borçlanma, anlaşmalar gibi önemli kararlarda meclis onayı şartı getirilmiştir.

Meşrutiyet Devrimi’nden sonra İranlıların İran kimliğine dair olan anlatılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir ki bunların bazıları şunlardır:

1. Batı medeniyetinden etkilenmenin artması
2. Medeni kurumların ve yönetim organlarının gelişmesi
3. Şehir ve taşra arasındaki ilişkilerin tedricen değişmesi
4. Modern İran edebiyatının ortaya çıkması ve gelişmesi

Böylece İran’ın emperyalist güçler karşısında aldığı yenilgiler ve verdiği imtiyazlar Meşrutiyet Devrimi’nin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuş ve devrimin kendisi de ulusal kimliğin yeniden yorumlanması hususunda ayrı bir dönüm noktası olmuştur.⁷²

Ne var ki bu durum çok uzun sürmemiştir. Osmanlı’da İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği dönemlerde dönemin şahı Muhammed Ali Şah, meclisi fes etmiş, kendi döneminde ülkesi üzerinde şiddetlenen Rus-İngiliz rekabetinde Rusların tarafında durmuştur. Ayrıca 31 Ağustos 1907’de imzaladığı anlaşmayla beraber Tahran ve İsfahan dahil olmak üzere tüm Kuzey İran Rusya’nın, güney ise İngilizlerin hakimiyeti altına girmiştir.⁷³ Bu gelişmeler üzerine Necef’te bulunan ve meşrutiyeti destekleyen ulema⁷⁴ İstanbul’daki Encümen-i Saadet derneği ile temasa geçmiş⁷⁵ ve bu dernek vasıtasıyla yazdıkları fetvaları Tebriz başta olmak üzere İran’a ulaştırmışlardır. Bu fetvalarla Şah’a karşı direnişte bulunmuşlardır. Buna göre; Meşrutiyet’e düşmanlık gâib olan İmam’a⁷⁶ karşı savaşa benzetilmiş ve Kerbelâ olayı referans verilerek Muhammed Ali Şah’a olan itaatın tıpkı Emevî Halifesi I. Yezid’e yapılan itaat gibi olduğunu ve Şah’ın Tebriz’i ablukaya almasıyla Kerbelâ olayında Hüseyin’in kuşatılmışlığı arasında paralellikler kurmuşlardır. Son olarak halkı vergi ödemekten men etmişler ve Şah’ın devrilmesi

⁷² Cihangîr Moinî Alemdârî, *a.g.m.*, s. 17.

⁷³ Osman Gazi Özgüdenli, “Muhammed Ali Şah”, *DİA*, XXX, s. 503.

⁷⁴ “Meşrutiyetçi Müctehidler Üçlüsü” olarak anılan Ahund Molla Horasânî, Mirza Hüseyin Halilî Tahrânî ve Mazenderânî’den teşkil olan üçlünün faaliyetleri önem arz etmektedir.

⁷⁵ İran’daki Meşrutiyet Devrimi yanlılarının İstanbul’la olan bağlantılarının derinlemesine olduğu ve Osmanlı Meşrutiyeti ile birlikte umutlarının yeşerdiğini, hatta Eylül 1908’de II. Abdülhamid’ten (hatta İngilizlerden) bu konuda yardım istediklerini not düşmek gerekir. Diğer yandan Meşrutiyetçi mollalar da İstanbul’a bu amaçla Esedullah Memekânî’yi temsilci olarak göndermişlerdir (Hamid Algar, “Mazenderânî”, *DİA*, XXVII, s. 191).

⁷⁶ Şia’ya göre kaybolan ve beklenen 12. İmam.

için çağrıda bulunmuşlardır.⁷⁷ Bu noktada meşrutiyeti savunan mollaların Şah'a karşı gösterdikleri direnişteki söylemin içinde bulunan kimliksel yapının ipuçları da dikkate değerdir.

XX. yüzyıla bu gelişmelerle giren İran için XX. yüzyıl, tüm dünyada olduğu gibi oldukça çalkantılı ve hareketli seyretmiştir. Bu yüzyıl boyunca İran, 1906 Meşrutiyet Devrimi ve 1979 İslamî Devrim olmak üzere iki büyük devrim görmüş, Dünya Savaşları sırasında fiili işgal ve iç politikaya doğrudan müdahale yaşamış, sonrasında giriştiği petrol kaynaklarını millileştirme çabası 1953'te gerçekleşen bir darbeyle boşa çıkmış ve Kaçar Hanedanlığı yerini Pehlevîler'e, Pehlevîler ise yerini İslamî Devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Bunun ardından Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın saldırısı sonucu İran, Irak'la sekiz yıllık bir savaşa tutuşmuş ve büyük bir yalnız bırakılmışlıkla beraber bir yıkım yaşamıştır. Farideh Farhi, İran'ın XX. yüzyılını;

“İran geçen yüzyılda iki devrime, iki hanedanlığın sonuna, bazı kralların sürgününe, birçok halk seferberliği dönemine, kalıcı parlamenter demokrasinin tutuşturulması teşebbüslerine, iki tur uluslararası yaptırıma ve kolonileştirme olmadan yabancı işgaline tanıklık etmiş bir ülkedir”⁷⁸

diyerek özetler.

İran için Birinci Dünya Savaşı ve sonrası gelişmeler beraberinde birçok yeniliği ve değişimi de getirmiştir. Bunlardan en büyüğü Rıza Han'ın⁷⁹ iktidarı ele almasını sağlayan olaylar silsilesi ve sonrasında şahlığını ilan ederek Pehlevî Hanedanlığını kurmasıdır. Rıza Han Türkiye'de cumhuriyetin ilanından üç gün önce iktidarı ele geçirmiş ve iktidara geldikten kısa bir süre sonra İran'da cumhuriyet ilan edebilmek için kampanyalar düzenlemiştir. Ancak bu çabalar, ülkede gücü elinde bulunduran mollalar tarafından engellenmiştir.⁸⁰ Bunun üzerine Rıza Han Cumhuriyet fikrini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca elindeki gücü kaçırmamak adına 1925'te Şahlığı ilan etmiştir. Meşruiyetini de 2500 yıl öncesi İran'ına dayandırmak adına Pehlevî adını almıştır.

Rıza Şah, Mustafa Kemal'in yaptığı reformlardan oldukça etkilenmiştir. Kendisi de benzeri bir modernizasyonu kendi ülkesi için dilemiştir. Ne var ki Rıza Şah'ın yapmaya çalıştığı reformlar Mustafa Kemal'in reformları gibi çok yönlü olmamıştır. Bunun en büyük sebebi

⁷⁷ Hamid Algar, *a.g.m.*, s. 191.

⁷⁸ Farideh Farhi, “Çağdaş İran'da Tartışmaları Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Ustalıkla İşlenmesi”, *21. Yüzyılda İran*, ed. Homa Katouzian-Hüseyin Şahidi, Sitare Yayınları, Ankara 2011, s. 43.

⁷⁹ İktidarı aldıktan sonra: Rıza Şah Pehlevî.

⁸⁰ Gene Garthwaite, *a.g.e.*, s. 222.

karşısında ciddi bir molla muhalefetinin olmasıdır. Bunu gören Rıza Şah muhaliflerin nüfuzlarını bir nebze olsun kırabilmek için eğitim alanında reformlar yapmıştır.⁸¹

İkinci Dünya Savaşının patlak vermesinin ardından 1941 yılında İran müttefiklerce işgal edilmiş ve Almanlara yakınlık hissedilen Baba Rıza Şah, tahttan indirilerek yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevî getirilmiştir. Savaş sonrası İran'ın iç siyaseti karışmıştır. İşgalden ve emperyalist emellerden bunalan İran halkını arkasına alan Başbakan Muhammed Musaddık İran'ın petrolünü millileştirmiştir. Halk, milli bir hava içinde Şah'ın iktidarını tehdit etmeye başlamış ve Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak İngiltere, Amerika ile birlikte *Ajax Operasyonu* adı verilen bir operasyonla Musaddık'ı devirmiş ve ülkeyi terk etmek zorunda kalan Şah'ı tekrar başa getirmiştir. İran halkı bu olayı unutmamıştır. Nitekim olaydan yaklaşık 30 yıl sonra İslam Devrimi'ni yapan kitleler meydanlarda ellerinde Musaddık posterleriyle protestolara katılmışlardır. Bugün dahi İran'da birçok dergi ve kitapta Musaddık ve onun döneminde olanlar üzerine yazılar yayınlanmakta ve olanların hatırası taze tutulmaktadır.

1960'lara gelindiğinde Muhammed Rıza Şah birtakım reformlara girişti. Adına "*Beyaz Devrim*" dediği reformların en önemli maddesi toprak reformudur. Bu tarihlerden itibaren mollalar içinde ve sol görüşlü İranlılardan Şah'a karşı büyük bir muhalefet yükselmeye başlamıştır.⁸²

1970'li yıllar, Şah iktidarına karşı ciddi anlamda muhalif seslerin yükselmeye başladığı yıllar olmuştur. 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşının akabinde petrol fiyatlarının da dört kat yükselmesiyle İran belli bir refah seviyesine ulaşsa da değişen ekonomik koşullar ve işsizlik, köyden kente göçleri arttırmış ve sosyal yapı baştanbaşa değişmiştir. Bütün bunların birikimi İran'ı İslamî bir devrime götüren bir dizi olaylara sebep olmuş ve İran'daki solcu gruplar ile İmam Humeyni'nin önderliğini benimsemiş medrese öğrencileri, halkın da desteğini alarak Şah'ın İran'ı terk etmesine sebep olmuşlardır.⁸³ Böylece İran'da Pehlevî dönemi sona ermiş ve yeni anayasa ile beraber İran, teokrasiyle yönetilen bir İslam Cumhuriyeti olmuştur

İran İslam Devrimi'nin, İran takvimiyle 22 Behmen 1357'de⁸⁴ zafere ulaşmasının ardından yapılan referandum ve alınan bir dizi kararla birlikte ülkede siyasal açıdan oldukça köklü

⁸¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2011, s. 208

⁸² "*15 Hordâd 1342 (Miladî 5 Haziran 1963) kıyamı*" adıyla anılan muhalif çıkışla birlikte Âyetullah Humeyni'nin siyaset sahnesindeki yeri ve önemi artmaya başlamış ve bu tarihten itibaren devrime giden yolun taşları döşenmeye başlanmıştır.

⁸³ Eric Hooglund, *Zemîn û Enghelâb der Îrân*, Farsça terc. Firûze Mohâcer, Enteshârât-e Perdîz-e Dâniş, Tahran 1394.

⁸⁴ Miladî: 11 Şubat 1979, tabiatıyla bu tarihin İran İslam Cumhuriyeti'nde sembolik bir anlamı vardır.

değişimler vuku bulmuştur. Ülkedeki siyasal yapılanmadan kısaca bahsedilecek olunursa; İslamî Devrim sonrası kabul edilen yeni anayasa ile birlikte Danışma Meclisi (*Meclis-e Şûra-ye Eslâmî*), Bakanlar Kurulu, Başbakan, Koruyucular Konseyi (*Şûra-ye Negâhbân*), Uzmanlar Konseyi (*Meclis-e Khobregân*) ve cumhurbaşkanından oluşan bir yönetim modeli oluşturulmuştur. 1989 yılında İmam Humeynî'nin ölümü sonrası bir dizi reformla beraber anayasa tekrar değiştirilmiş ve İran'da sistem değişikliğine gidilerek başbakanlık kaldırılmış, kabine doğrudan cumhurbaşkanına bağlanmıştır.⁸⁵

İran'daki yasama organı tek meclislidir ve “İslamî Prensipler”e esasen iki ögeden teşkil edilmiştir. Bunlar, milletvekillerinin bulunduğu İslamî Şura Meclisi (*Meclis-e Şûra-ye Eslâmî*) ve Koruyucu Şura (*Şûra-ye Negâhbân*)'dir. Anayasa'nın 93. maddesince “*Milletvekillerinin mazbatalarının kabulü ile Koruyucu Şura üyelerinden hukukçu altı kişinin seçimi hariç, Koruyucu Şura olmaksızın İslamî Şura Meclisi'nin kanuni geçerliliği bulunmamaktadır.*”⁸⁶ Bu iki kurum arasındaki anlaşmazlıkları ise Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (*Mecme-ye Teşkhîs-e Maslahat-e Nizâm*) çözümler. Devletin yürütme organı ise Rehber⁸⁷, Cumhurbaşkanı ve bakanlardan teşkil edilmiştir.

Ülke otuz bir adet “*ostân*”a⁸⁸ (استان) bölünmüştür. Eyalet sistemini andıran bu ostânlar tamamen özerk yapılar değillerdir. Merkeze bağlı olmakla beraber Türkiye'deki il sistemine benzemektedir. Her ostânın başına bakanlar kurulunun kararıyla bir “*ostândâr*”⁸⁹ (استاندار) atanmaktadır.

Son olarak İran'ın iç ve dış politikadaki reflekslerini anlamak için mevcut sisteminin referans aldığı dinî yaklaşımı ve inancının temel kaidelerini anlamak da önem arz etmektedir. Zira İran, tarihi boyunca birçok din ve inançla temasa geçmiştir ve bu temaslar İran'ın kültürel ve toplumsal yapısında derin izler bırakmıştır. İran'ın kültürel unsurları içinde İslam öncesi dönemlerin mirasına bazen İslamlaşmış halde, bazen bozulmamış halde bugün bile rastlamak mümkündür. Bu durum devlet yönetim geleneği için de geçerlidir. İran için din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesinin tarihi çok gerilere gitmektedir. İranlılar İslamiyet öncesi dönemde dahi din ile devlet işlerini bir arada yürütmüş ve birbirinden keskin bir şekilde ayırmamıştır. İran'da ciddi manada din ve devlet işlerini bir arada yürüten ilk isim Sâsânî

⁸⁵ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Türkçe terc. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 254.

⁸⁶ *Asl-e 93: Meclis-e şûrâ-ye Eslâmî bedun-e vocûd-e şûrâ-ye negahbân etebâr-e ghânunî nedâred meğer der movred-e tesvîb-e etebâr-nâme-ye nomâyandegân ve entekhâb-e şeş nefer hoghughdân-e azâ-ye şurâ-ye negahbân.*

⁸⁷ Velâyet-i Fakîh teorisine göre İmam Zaman'ın zuhuruna kadar yerine vekalet eden ve geniş yetkilere sahip büyük fakih, devletin başı.

⁸⁸ İran'da eyaletlere ostân denilmektedir.

⁸⁹ Ostânların yöneticisi, vali.

Devletinin kurucusu ve Mazdacı bir rahip olan Erdeşîr Babekân'dır.⁹⁰ Hali hazırda “Erdeşîr” sözcüğü etimolojik olarak “kutsal padişah” anlamına gelmektedir.⁹¹ Hanedanlığa adını veren “Sâsân” sözcüğü ise büyükbabasının adıdır⁹² ve o da İstahr'da Anahita âteşgedesinin⁹³ muhafızıdır.⁹⁴ Bu nokta önem arz etmektedir zira İran tarihsel süreç içerisinde o günden bugüne gerek Şah İsmail gerek İmam Humeynî zatında (ve ardıllarında) din adamlığı ve hükümdarlık ekseriyetle kol kola yürümüşür. Başka bir deyişle o zamanlardan bu yana İran'da siyasetle din -geleneksel olarak- iç içe var olmuştur.

Günümüzde ise İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının ilk maddesinde de vurgulandığı üzere⁹⁵ İran bir İslam Cumhuriyetidir ve resmi olarak İslamî itikadı Şia'dır.⁹⁶ Şia, Arapça da “Şy'a” kökünden türemiştir ve “miktar, süre, sıra, aslan yavrusu, eş ve benzer; misafir uğurlamak; bir insanın yardımcıları ve ona uyanlar; aynı görüşte olmasalar bile bir şey üzerinde birleşen topluluk, fırka, bölük; yayılmak” anlamına gelmektedir. Bunlar arasında en yaygın kullanım “tarafdar, yardımcı, fırka, bölük” anlamlarındadır.⁹⁷ Kuran'da “fırka, bölük ve tarafdar”⁹⁸ anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁹

Kerbelâ olayı¹⁰⁰ sonrasında belli bir kesimin içindeki Emevî düşmanlığıyla birlikte Ali evlatlarının “mazlum” olması ve “haksız yere öldürülmeleri” düşüncesiyle onlara karşı duyulan

⁹⁰ İran tarihi açısından oldukça önemli ve kendine has bir figür olan Erdeşîr Babekân hakkında detaylı bilgi için bkz. Kasem Haşeminejâd, *Karnâme-ye Erdeşîr Babekân*, Neşr-e Merkez, Tahran 1369.

⁹¹ Ahmed Eşref, “İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 105.

⁹² Tahsin Yazıcı, “Erdeşîr”, *DİA*, XI, s. 284.

⁹³ Âteşgede: İslamiyet öncesi dönemde Zerdüşterin kutsal ateşinin yandığı yapı veya alan.

⁹⁴ Tahsin Yazıcı, *a.g.m.*, s. 284.

⁹⁵ *Asl-e 1: Hokûmet-e İrân Comhurî-ye Eslâmî est (...)*

“Madde 1: İran Devleti İslam Cumhuriyeti'dir (...)”

⁹⁶ *Asl-e 12: Dîn-e resmî-ye İrân, Eslâm ve mezheb-e Câ'ferî-ye esnâ aşârî est ve in asl elâl'ebed ghayr ghabel-e taghyîr est.*

“Madde 12: İran'ın resmi dini İslam'dır ve mezhebi Caferî-yi İsnâ 'Aşerî'dir. Bu madde ilelebet değiştirilemez (...)” *Ghânûn-e Esâsî-ye Cumhuriye-ye İslâmî-ye İran*, Entesarat-e Khayyer, Tebriz (Tarih Belirtilmemiş).

⁹⁷ Peygamberin ölümünün ardından İslam toplumu içinde ortaya çıkan halifelik ya da imamet meselesi, o dönemdeki Müslümanları meşgul eden meselelerin başında gelmiş ve derin fikri ayrılıklara sebep olmuştur. Değişik fikir ve düşünceler ileri süren gruplar arasında, doğuşu ve gelişimi itibarıyla bünyesinde değişik zümreleri barındıran Şia, İslam toplumunun ruhanî ve cismanî liderliği imamet yahut halifelik büyük çoğunluğuyla, Allah ve peygamber tarafından belirlenmiş olup bu görevin Ali bin Ebû Tâlib ve neslinden gelen “masum” imamlar tarafından yürütülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Aralarında önemli farklar bulunmakla birlikte Şia ismi bu tür düşünen zümreler için kullanılan müşterek bir isim olma özelliği taşımaktadır (Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2014, s. 113).

⁹⁸ Bir başka deyişle; Şia, Ali bin Ebû Tâlib'in, Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır (Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 15).

⁹⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s. 33.

¹⁰⁰ Kerbelâ Olayı, Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin ile Emevî Devleti Halifesi Yezid'in arasında hilâfet meselesi sebebiyle gelişen itilafın sonucu vuku bulan bir olaydır. Ailesiyle Kufe'ye giden Hüseyin'nin yolu Yezid'in ordusu tarafından kesilmiş ve Hüseyin'in yanındaki 70 adamlı Yezid'in ordusu arasında bir çatışma gerçekleşmiştir. 680

siyasî taraftarlık, tedricen mezhepleşme ve sistemleşme sürecine girmiştir.¹⁰¹ Kerbelâ olayındaki zalim-mazlum kavramlarının keskin ayrımı bugün İran'ın kimliğinde, siyasî söyleminde ve günlük hayatında çok yoğun işlenen bir temadır ve bu ayrım Ahuramazda ile Ehrimen'in çatışmasına kadar giden düalist bir gelenekten kaynağını almaktadır.¹⁰² Ali bin Ebû Tâlib'in oğlu Hüseyin'in “*haksızlığa ve zulme karşı sadece yetmiş iki kişiyle karşı durması*” ve “*şehit edilmesi*” motifi İran'da bugün bile hayatın her alanına yansımaktadır. Örneğin günümüz İran'ında Kerbelâ'da şehitlerinden biri olan Ebu'l-Fazl'ın veya Fatıma'nın adını otobüslerin, kamyonların camlarında ya da bir duvar resminde görmek olasıdır. Kerbelâ olayının vuku bulduğu Muharrem ayı yas ayıdır. Şehirlerin ve kamu binalarının dört bir yanına siyah yas bayrakları çekilir ve halk *Hüseyniye* denilen mescitlerde toplanarak mersiyeler eşliğinde bu olayın yasını tutar. Farsça günlük konuşma içinde de birçok his ve durum Kerbelâ şehitlerinin ve Şia'nın önemli isimleri anılarak ifade edilir. Örneğin vedalaşırken “*Yâ Ali*” veya şaşkınlık ifadesi için “*Yâ Ebu'l Fazl*” gibi ifadeler sıkça kullanılır. Bunlara ek olarak da hemen her köşe başında “*Yâ Hüseyin*” yazısı görmek oldukça olasıdır.

Şiî Ulema yüzyıllarca gaybete giden imamın¹⁰³ dönüşünü ve mutlak düzeni kurmasını beklemiştir.¹⁰⁴ Bu bekleyiş bir ölçüde ulemayı aktif siyasetten bir adım uzak tutmuştur. Ne var

yılında (Hicrî: 10 Muharrem 61) vuku bulan bu olay sonucunda Hüseyin'in ailesi esir alınmış, Hüseyin ve yanındaki çok sayıdaki kişi öldürülmüştür. Bu mesele Hüseyin taraftarlarının hafızalarına kazınmış ve yüzyıllarca anılagelmiştir. Bu olay özellikle Şiî ve Aleviler tarafından her yıl Muharrem ayının 10. günü Aşure Günü olarak anılmaktadır.

¹⁰¹ Mustafa Öz, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁰² İran kimliğine etki eden bir diğer konu da geçmişten günümüze kadar kimliğinde bir şekilde var ettiği düalist yapıdır. İran'da Zerdüştlük'ten gelen Ehrimen-Ahuramazda çatışmasının yani iyi olanla kötü olanın çatışmasından gelen düalist anlayışın hâlâ bir şekilde yaşadığı söylenebilir. Buna göre Ahuramazda iyiliği, Ehrimen ise kötülüğü temsil etmektedir. Çatışmanın sonucunda Ahuramazda, yani iyilik kazanır. Antik İran, Ehrimen'e yani şeytana ve mutlak kötülüğün temsilcisine karşı iyiliğin yani Ahuramazda'nın tarafındadır. “Mutlak kötü”ye karşı takınılan bu tavır, Şia doktrinleri için de işlenmektedir. Şiîler, “zalim” ve “kötü” Yezid'e karşı “mazlum” ve “iyi” Hüseyin'in ve “masum” İmamların yanındadır. İmamların tamamı zulme uğramıştır. Buna müteakip İran Anayasasında da ezilenlerin yanında olunacağı vurgulanmaktadır. Anayasanın 3. maddesinin 16. fıkrasında “*Dış siyaseti İslamî esaslar bütün Müslümanlarla kardeşlik esaslarına bağlılık ve dünyanın bütün ezilenlerini (mustazaflar) himaye etmek üzere tanzim etmek*” diyerek İran devletinin dünyanın her yerindeki ezilenlerin yanında olduğunun altı çizilmiştir. Bu bilgiler ışığında İran için “mazlumun” yanında bulunmak ve buna göre bir söylem geliştirmek, kendi kimliğine dahil bir unsurdur çıkarımı yapılabilir. İran'ın “zalim” ve “büyük şeytan” olarak tanımladığı Amerika ve İsrail'e karşı geliştirdiği politikaları anlamak için reel politika kadar geçmişinden getirdiği bu motivasyonu da hesaba katmak gerekmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Hamid Ahmedî (ed.), *İran Ulusal Kimlik İnşası*, Küre Yayınları, İstanbul 2009).

¹⁰³ 12. İmam olan Muhammed Mehdi.

¹⁰⁴ İran'daki Şiîlerin büyük kısmı İmâmiyye (Câferî) koluna mensupturlar. Bunun yanında İsmailiyye gibi başka kollara mensup olanlar da mevcuttur. İmâmiyye Şiası'nın en ayırt edici özelliklerinden birisi On İki İmam'ın sonuncusu olan İmam Muhammed b. Hasan el-Mehdi'nin kaybolması ve geri döneceğine olan inançtır. *Sâhibu'z-Zaman*, *Hüccet*, *Sâhib*, *Kâim*, *Mehid'l-enâm* ve *Halef* gibi lakaplarla anılan İmam Mehdi, On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin de oğludur. Hasan El-Askerî oğlunun doğumunu Abbasiler'in baskılarından dolayı gizlemiş ve tehlikeli olacağını düşünerek yakın çevresi dışında kimseye duyurmamıştır. Bunun dışında adının anılmasının tehlikeli olacağını düşünerek yukarıda sayılan lakaplarla anılmasını istemiştir. Babası öldüğünde beş-altı yaşlarında olan İmam Mehdi bir şekilde kaybolmuş veya literatürdeki ifadeyle *gaybete* gitmiştir. Kendisini temsil eden vekillerin bulunduğu yaklaşık yetmiş yıllık ilk gaybetinden sonra onu temsil edecek bir vekil kalmamış ve

ki İmam Humeynî'nin *Velâyet-i Fâkih* teorisi ile birlikte ulemanın doğrudan iktidarda söz sahibi olmasının önü açılmıştır. En özet haliyle Humeynî, mevcut monarşiyi “*gayri İslamî bir kurum*” olarak nitelemiş ve On İkinci İmam'ın (İmam Mehdi'nin) zuhuruna kadar fakihlerin idaresinde bir hükümet ile iktidara velayet edilip İmamların ve masumların (dolayısıyla Peygamber'in) izinden gidilmesi ve onların değerlerine sahip çıkılması gerektiğini savunmuştur. Böylece “*Rehberlik*” makamı ile “*Velâyet-i Fakîh*” ortaya çıkmış ve bugünkü İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bu fikir etrafında yapılmıştır. Teokrasinin anayasayla korunuyor olması bugün fakihlere büyük bir güç sağlamaktadır.¹⁰⁵

günümüze kadar gelen “büyük gaybet” dönemine girilmiştir. İmamiyye Şiası'nın inancına göre halen hayatta olduğuna inanılan bu imam, büyük gaybet döneminin bilinmeyen bir safhasında, gaybetten çıkarak Mehdi olarak dünyaya dönüp bütün âlemi ıslah edecek, adaletli bir düzen kuracak, mazlumların haklarını zalimlerden alarak Şia'nın asıl devletini bizzat kendisi tesis edecektir (Mustafa Öz, *a.g.e.*, s. 218-219).

¹⁰⁵ Juan Cole, *Sacred Space And Holy War*, I.B. Taurus, New York 2005, s. 189.

BİRİNCİ BÖLÜM

1980-2003 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE REKABET-İŞ BİRLİĞİ ALANLARI

1.1. 1980-2003 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İlişkiler

İslam Devrimi ve ardından gelen 12 Eylül darbesiyle birlikte Türkiye ile İran her ne kadar ideolojik olarak çelişiyor gözükse de 1980'li yıllar boyunca Türkiye, İran'la birlikte yaşamak istemiş ve devrime karşı doğrudan bir tutum sergilememiştir.¹⁰⁶ İslam Devrimi'nin Türkiye adına yarattığı ve yukarıda bahsi geçen endişelerin varlığı bir tarafa, bu dönemde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin seyrini büyük ölçüde ekonomik kaygılar belirlemiştir. Şöyle ki özellikle İran-Irak Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Türkiye, savaştan iki devletle de ticaretini arttırma fırsatını yakalamıştır. 12 Eylül sonrası Türkiye'de daha fazla özelleştirmeye ve ihracata yönelik liberal bir politika izlenilmesine karar verilmiştir. Bu kararın uygulanabilmesi için bir sermaye birikimi gerekmektedir ve Türkiye ihtiyaç duyduğu bu sermayeyi sağlayabilmek adına İran'ı bir kaynak olarak belirlemiştir. 1980 yılında iki ülke arasındaki ticaret bir milyar dolardan az iken, 1985 itibariyle bu iki buçuk milyar dolara yükselmiştir.¹⁰⁷ Genel manada ise bahsi geçen dönemde Avrupa ile azalan ilişkileri dengelemek amacıyla Türkiye Ortadoğu'da bir pazar arayışına girmiştir.¹⁰⁸ 1979 yılında Avrupa Ekonomi Topluluğu üyesi ülkelere ihracatı %64'ten %49'a düşerken, Ortadoğu'ya toplam ihracatı 1979'da %23 iken 1981'de %44'e yükselmiştir.¹⁰⁹ Bu ihracatın da önemli bir kısmı İran ve Irak'a yapılmıştır.¹¹⁰ Bütün bu ekonomik gelişmelerle paralel olarak da Türkiye'nin dış politika

¹⁰⁶ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁰⁷ Süha Bölükbaşı, *a.g.m.*, s. 100.

¹⁰⁸ Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s. 87.

¹⁰⁹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınları, İstanbul 2006, s. 236-237.

¹¹⁰ Öner Pehlivanoglu, *a.g.e.*, s. 87.

davranışları Ortadoğu eğilimi göstermeye başlamıştır.¹¹¹ İran-Irak savaşının Türkiye açısından önem arz etmesinin bir başka nedeni de bu ekonomik bağlarda yatmaktadır.

Savaş sırasında İran, Kürt ayrılıkçı grupları Irak'a karşı desteklemiştir. Bu durum Türkiye'nin Irak'la olan ticaretinin zarar görmesi riskini doğurmuştur. Bu sebeple Türkiye, İran'dan Türkiye-Irak ticaretinin zarar görmemesi konusunda talepte bulunmuştur. Bu talep, hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden satışının sabote edilmemesini, hem de Türk mallarının Habur sınır kapısından güven içinde geçişinin sağlanmasını içermektedir. Türkiye benzer bir talebi Irak devletine de iletmiştir. Türkiye, Irak'tan İran-Türkiye arasındaki mal akışının asıl yükünü çeken demiryolu hattının vurulmamasını talep etmiştir. Herhangi yazılı veya sözlü taahhüt verilmese de hem İran hem Irak, birkaç istisnai durum dışında Türkiye'nin taleplerini karşılamışlardır. Aynı yaklaşımı Kuzey Irak Kürtlerinin de takip etmesi, İran'ın onları bu konuda uyardığını göstermektedir. Ancak yine de Türkiye, Basra Körfezi'nden petrol alımı yaparken tankerlerine yönelik bombardımanla karşılaşmıştır. İran, savaşta ilerleme kat edince Yumurtalık-Kerkük petrol boru hattının İran'ın eline geçme olasılığı ortaya çıkmıştır. İran'ın kendi elinde tuttuğu bir alanda düşmanı Irak'ın petrolünün pazarlanmasına göz yumacağı beklenemeyeceğinden bu olasılık Türkiye'nin kaygılarını yükseltmiştir. Ne var ki savaş boyunca boru hattına herhangi bir şekilde zarar vermeyen İran, petrol hatlarını ele geçirmeyerek ilerlemesini durdurmuştur. İran'ın bu tavrı Ankara'yı rahatlatmıştır.¹¹²

Söz konusu dönemde İran'ın sınır boylarında bir karışıklık bulunmaktadır. Batısında Irak'la yaptığı savaş, doğusunda ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve bölgedeki karışıklık düşünüldüğünde İran'ın SSCB, Pakistan ve Türkiye dışında bir çıkış kapısı bulunmamaktadır. Bu anlamda İran açısından transit bir ülke olarak Türkiye'nin önemi bir kat daha arttığı görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin de petrole ve trampa usulü çalışabileceği yeni bir pazara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu durum, iki ülke arasında var olan güven problemini ve ideolojik farklılıkları geri plana atmış ve bunun yarattığı sorunları dondurmuş ya da kriz yaşanmasını engellemiştir. Özellikle ekonomiyi yönetenlerin birbirlerinin ideolojik olumsuzluklarına hoşgörü dahilinde yaklaşması bu dönemde olası krizleri daha doğmadan bitirmiştir.¹¹³

¹¹¹ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹² Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 153-154.

¹¹³ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 154.

Turgut Özal, Başbakan Yardımcısı sıfatıyla 1982 yılında İran'a bir ziyarette bulunmuştur. 1984'te ise Özal, bu kez Başbakan olarak İran'ı ikinci kez ziyaret etmiştir. Ziyarette KİT¹¹⁴ yöneticileri, iş adamları ve hükümet kanadından isimlerden oluşan bir heyet birçok konuyu masaya yatırmıştır. Görüşmelerde petrol konusu dışında İran'a demir-çelik ihracatının artırılması, Tebriz'deki traktör tesislerinin devreye sokulması, Türkiye'den İran'a dışlı gönderilmesi gibi birçok konu masaya yatırılmıştır.¹¹⁵ Türkiye'nin temel tüketim malları karşılığında İran'ın petrol vermesini içeren ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Bu durum meyvesini vermiş ve 1985 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzyılın en yüksek seviyesine ulaşarak iki milyar doları bulmuştur. Ne var ki Türkiye'nin sadece petrol alması ve İran'ın sanayi ürünleriyle ilgilenmiyor oluşu sebebiyle İran-Türkiye arasındaki ticari hacim bu tarihten sonra inmeye başlamıştır. Ayrıca İran, Türkiye'nin kalitesiz malları yüksek fiyata pazarladığını iddia etmiştir.¹¹⁶

1985 yılındaki ekonomik ilişkilerdeki yükselişle birlikte Türkiye-İran-Pakistan arasında Şah döneminden beri var olan Kalkınmak için Bölgesel İş Birliği (RCD/*Regional Cooperation for Development*) örgütü bazı değişikliklere uğratarak 29 Ocak 1985'te Tahran'da imzalanan anlaşmayla birlikte Ekonomik İş Birliği Örgütüne (ECO/*Economic Cooperation Organization*) dönüştürülmüştür.

Yapılan anlaşmanın 3. maddesinde “(...) Üye devletler, bölge içindeki gümrük tariflerini ve diğer engelleri on yıllık bir dönemde ortadan kaldırmak ve bir ECO Serbest Ticaret Bölgesi kurmak üzere (...) gerekli çarelere başvururlar” ifadesi, ECO'nun RCD'den daha geniş bir amaca sahip olduğunun göstergesi niteliğindedir. ECO, 1980'lerin ikinci yarısı boyunca kurumsallaşma çabasında olmuş ve beklenen verimliliğe ulaşamamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bu örgüt ikili ilişkilerde ve bölge politikasında aktif bir rol üstlenmiştir.¹¹⁷

Savaşın sonrasında savaş sebebiyle ertelenen veya görmezden gelinen çelişkiler ve sorunlar tekrar belirginleşmiştir. İkili ilişkilerde ekonomik önceliğin yerini kimliksel konular ve ideolojiler almaya başlamıştır. Ülkede hızla yükselen bölücü ve irticaî terör hareketleri Türk kamuoyunu rahatsız etmeye başlamış ve bununla beraber İran hızla “ötekileşmiştir”. İkili ilişkilerde gerilimin artmasına bağlı olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler durma

¹¹⁴ Kamu İktisadi Teşebbüsleri.

¹¹⁵ *Milliyet*, 30.04.1984.

¹¹⁶ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 154-155.

¹¹⁷ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 155-156.

noktasına gelmiştir. Toplam ticaret hacmi 1991 yılında 600 milyon doların altına düşmüştür. 1990'ların ortasında kısmen bir artış görülse de 1998 yılında 630 milyon dolar civarında seyretmiştir. İki milyar dolardan bu seviyelere düşülmesinin bir diğer sebebi ise bu iki ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizlerdir.¹¹⁸

Diğer yandan 1980'lerin sonunda iki ülke de birbirine olan bağımlılıktan kurtulmuştur. İran için Türkiye, artık tek güvenli transit yol olmaktan çıkmış ve Türkiye'nin sattığı düşük kaliteli mallara ihtiyaç kalmamıştır. Diğer yandan Türkiye döviz sorununu çözmüş ve trampaya ihtiyaç duymadan petrol alabilecek duruma gelmiştir. Arap ülkeleri pazarına da girildiğinden İran pazarına olan ihtiyaç azalmıştır. Bu sebeple savaş sonrası iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyük bir düşüş yaşamıştır. Bütün bunların yanında İran tarafından Avrupalı ve Uzak Doğulu firmalar karşısında Türk firmalarına şans tanınmamıştır.¹¹⁹

1990'lı yılların hemen başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte iki ülke de Orta Asya ve Kafkasya'daki güç boşluklarını doldurmak üzere rekabete girmiştir. Bu durum ekonominin canlanmasını da beraberinde getirmiştir. Savaş sırasında Türkiye, İran için transit ülke konumundayken, Soğuk Savaş sonrası İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya ulaşabilmesi için transit ülke konumuna gelmiştir. Bunun haricinde aynı dönemde gündeme gelen iki önemli ekonomik konudan biri de ECO'nun genişlemesi meselesidir. Ekonomik ilişkiler açısından büyük umutlar bağlanan ECO'nun üye sayısının artmasına rağmen 1980'lerdeki yetersizliğini sürdürmesi hayal kırıklığı oluşturmuştur. Uzun vadede ortak pazara dönüşmeyi hedefleyen ECO'nun başarısızlığı, üye ülkelerin iş birliği konusunda yeterli iradeye sahip olamamalarından kaynaklanmıştır. Esasen sorunlar yapısaldir. Şöyle ki üyeler hammadde ve yarı işlenmiş madde ihracatçısı az gelişmiş ülkelere olmaktadır. Bu sebeple aralarındaki dış ticaret hacminin, toplam dış ticaret hacimlerine oranı belli bir düzeyin üzerine çıkamamıştır.¹²⁰

1992 yılında ECO'ya beş yeni üye katılmış ve üye sayısı yediye yükselmiştir. Bu durum ECO'yu bir süreliğine canlandırmış olsa da SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan boşluğu doldurma çabası örgütün daha da gelişmesine engel olmuştur. Ek olarak Türk kamuoyunda hakim olan İran'ın PKK'yı ve radikal örgütü desteklediğine yönelik düşünce, iki ülkenin siyasî ilişkilerine, dolayısıyla da ekonomik ilişkilerine olumsuz tesir etmiştir.¹²¹ Ayrıca Türkiye ve kısmen İran bir miktar endüstri üretimi yapabilen ülkelerdir. ECO'ya yeni ülkeler alınıp alan

¹¹⁸ İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri, *DEİK*, 2012.

¹¹⁹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 156.

¹²⁰ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 585-586.

¹²¹ Mustafa Aydın-Damla Aras, "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasî Çerçevesi, Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", *Uluslararası İlişkiler*, 1/2 (2004), s. 111.

büyütülürken bu iki ülke, yeni üyelerin hammaddelerine karşılık kendi endüstri mallarına geniş pazarlar bulabilmeyi umut etmiştir. Ne var ki finansman güvencesi ve mal standardizasyonu gibi meselelerde etkili olunamaması sebebiyle bu umutlar gerçekleşmemiştir.¹²²

Bu dönemde Türkiye ile İran arasındaki bir diğer önemli ekonomik mesele ise 1960'lı yıllardan beri tasarlanan doğalgaz boru hattı anlaşmasının imzalanması olmuştur. 1996 yılının Ağustos ayında son halini alan anlaşmaya göre Türkiye, İran'dan yıllık 10 milyar m³ doğalgaz almayı taahhüt etmiştir.¹²³ 228 milyar m³'lük 23 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalayan taraflar, projelerini hayata geçirmek için bu tarihten sonra da bazı bakan ve üst düzey bürokratlar karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır.¹²⁴ İran gazının 25 yıl süreyle alınmasını öngören bu anlaşma ABD'nin İran-Libya Yaptırım Kanunu'ndan (*Iran-Libya Sanctions Act-ILSA*) birkaç gün önce imzalanmıştır. Bu kanuna göre İran ve Libya'yla iş yapan şirketlere yaptırım uygulanacaktır. Türkiye, ILSA'nın İran'a yatırıma izin vermediğini, buna karşın ticaret yapılmasına müsaade ettiğini savunmuş ve ek olarak Ağustos 1996'da imzalanan kanundan daha önce Mayıs 1995'te teati edildiği için yapılan bu anlaşmanın yatırımlardan muaf tutulması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁵ Yine de bundan etkilenmek istemeyen BOTAŞ, projenin sadece Türkiye kısmının finansmanını üstlenmiştir. İran, kendi tarafında kalan kısmın inşasını yapmayı kabul etmiştir. İran, aynı dönemde Ermenistan'la da benzer bir anlaşma yapmıştır. Ne var ki mevcut şartlar altında İran'ın kendi tüketiminden daha fazla bir doğalgaz üretimi yapamadığı için alternatif bir yola gidilmiştir. Buna göre projenin ilk yıllarında İran'ın Türkmenistan doğalgazını Türkiye'ye aktarılmasında transit ülke olması planlanmış ve İran'ın sabit sermaye yatırımı bulduğunda da kendi doğalgazını Türkiye'ye vermesi kararlaştırılmıştır.¹²⁶

Esasen bu anlaşma "*take or pay*"¹²⁷ şartıyla yapılmıştır. Buna göre iki tarafın da boru hatlarını eş zamanlı olarak bitirmesi ve aksi halde doğalgaz vermeye hazır olan İran'a Türkiye'nin tazminat ödemesi öngörülmüştür. Ancak İran, kamuoyuna açıklanmayan birtakım görüşmelerin sonucunda tazminat konusunu ertelemiştir. Türkiye'nin, büyük bir ihtiyaç duyduğu doğalgazın temini için kendi ülkesindeki boru hattını döşemede gösterdiği ağırlığın arkasında ABD'nin söz konusu hatta karşı olan olumsuz tavrının varlığı ve İran'ın da bu sebeple

¹²² Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 586.

¹²³ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 585.

¹²⁴ Gökhan Çetinsaya, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", *Hedef Neden İran?*, der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

¹²⁵ Mustafa Aydın-Damla Aras, *a.g.m.*, s. 119-120.

¹²⁶ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 585.

¹²⁷ Verilen malı karşı taraf sonradan almasa bile ödemesinin yapılması gerektiğine yönelik ifade.

Türkiye'ye anlayış gösterdiği ileri sürülmüştür. Nihayetinde ABD'nin muhalif tavrına karşın 2001 yılının sonuna doğru gaz akışı aşamalı olarak 10 milyar m³'e ulaşmıştır. Böylece İran-Irak Savaşı döneminde ortaya çıkan ve iktisadî açıdan olumlu gelişen hava yeniden ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Nitekim bu tarihten günümüze kadar geçen süre içinde Türkiye ile İran arasında 1980'lerde ve 1990'larda yaşanan krizler tekrar vuku bulmamış, aksine Suriye'deki iç savaş gibi karşıt kamplarda yer aldıkları olaylarda dahi sorunlar kriz boyutuna gelmeden aşılmıştır.

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Arasındaki Rekabet ve İş Birliği Alanları

İran İslam Devrimi'nin şeriatı gündeme getirmesi, iki ülke arasında ideolojik bir çelişkinin doğmasına, ideolojik çatışmalara ve bazı zamanlarda krizlere sebep olmuştur. Her iki ülke de birbirlerini "antitez" olarak algılamış ve her ikisi de bir diğerinin kendisine yönelik "rejim ihracı" çabasında olduğundan kuşkulunmuştur.¹²⁹

Esasında Türkiye'nin İran İslam Devrimi ile alakalı iki temel endişesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslam Devrimi'nin Türkiye'ye sıçrama ihtimali, diğeri ise devrimin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda İran'ın parçalanması ve bir Kürt devletinin kuruluşuna yol açacak hadiselerin gerçekleşmesi ihtimalidir.¹³⁰ Bu sebeple 1979 İslam Devrimi sonrası dönemin başbakanı olan Bülent Ecevit, yeni İran Başbakanı Mehdi Bazargan'a kutlama mesajı göndermiş,¹³¹ var olan ilişkilerin iyileştirilmesinden ziyade geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³²

Genel manada Türkiye, İslam Devrimi'ne yönelik üç politika yürütmüştür: İran'la bir arada var olmak, İran-Irak Savaşı'nda kesin tarafsızlığı sürdürmek ve savaşın getirdiği avantajları da kullanarak İran'la ekonomik bağlarını geliştirmek.¹³³

Söz konusu dönemde İran ile Türkiye arasındaki ideolojik çatışmalar ise şu semboller üzerinde yoğunlaşmıştır:

- İran'da Atatürk, Türkiye'de ise Humeynî aleyhinde yazılar yayınlanmıştır.

¹²⁸ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 585-586.

¹²⁹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 152-153.

¹³⁰ Robert Olson, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

¹³¹ Ayrıca Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Turgut Tülümen, Âyetullah Humeynî'nin Feyziye Seminerlerine katılan ilk yabancı diplomat olmuştur (Elliot Hentov, *Asymmetry of Interest, Turkish-Iranian Relations since 1979*, Lap Lambert Academic Publishing, Almanya, 2012, s. 43).

¹³² Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınlar, İstanbul 2004, s. 222.

¹³³ Süha Bölükbaşı, "Turkey Copes with Revolutionary Iran", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XIII/1 & 2, (1989), s. 95.

- İran, Türkiye'deki başörtüsü yasağını eleştirmiştir.
- Ankara'ya gelen İranlı liderler Anıtkabir'i ziyaret etmekten kaçınmışlardır.
- Türk basınında İran'daki rejim "irtica yuvası" olarak nitelendirilmiştir.
- İran basını ise Türkiye'yi (ABD ile ilişkileri sebebiyle) "Şeytan'ın Uşağı" olmakla suçlamıştır.

Özellikle İran-Irak Savaşı'nın patlak vermesiyle İran'dan Türkiye'ye yönelik büyük bir göç yaşanmıştır. Göç eden kitle arasında İran'daki mevcut rejime karşı çeşitli terör faaliyetleri gerçekleştirmiş olan Halkın Mücahitleri Örgütü militanları da yer almıştır. Türkiye'ye gelen ve birçoğu rejim muhalifi olan yaklaşık 1,5 milyon İranlı iki ülke arasında zaman zaman sorun olmuştur. Bu süreçte İran, Türkiye'nin muhalifler konusunda iş birliğine yaklaşmadığına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Türkiye ise İran'ın PKK ile irticacı gruplara destek verdiğini ve ek olarak rejim yanlısı İranlılar vasıtasıyla olası bir İslam devrimi için propaganda yaptığını ileri sürmüştür. Buna ek olarak Türkiye, İran istihbaratı ile rejim muhaliflerinin Türkiye dahilinde çatışmasını, ülkenin iç güvenliği ve huzuruna yönelik bir tehdit olarak görmüştür.¹³⁴

SSCB'nin dağılması sonrasında ise Kafkasya ve Orta Asya'da sekiz yeni devlet bağımsızlığını elde etmiştir. Bunlar; Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuştur. Bundan üç gün sonra ise Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Aşkabat'ta bir araya gelerek bu oluşuma dahil olma kararı almışlardır. Süreci yakından takip eden Türkiye, SSCB'nin resmen dağılışı ilan edilmeden 16 Aralık tarihinde SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden 15 devletin tamamını tanımış ve diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğunu ilan etmiştir. Böylece Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetlerini tanıyan ilk devlet olmuştur.¹³⁵

Hem Türkiye hem İran SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan güç boşluğunu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve oluşan bu boşlukları doldurabilmek için rekabete girmişlerdir. Esasen İmam Humeyni'nin ölümü sonrası İran'da yaşanan ve yukarıda söz edilen değişimlerle Soğuk Savaş'ın bitişi hemen hemen aynı tarihlere rastlamaktadır. Bu değişim süreci tabiatıyla İran dış politikasına da yansımıştır. İran temelde, Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerle kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirerek hem etki alanını geliştirip bölgesel konumunu güçlendirmek

¹³⁴ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 153.

¹³⁵ Hüner Tuncer, *Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 52.

istemiş hem de ABD önderliğinde kendisine yönelik uygulanan izolasyon politikasını kırmayı ummuştur.¹³⁶ Bir yandan İran'ın oldukça yıkıcı bir savaşın bıraktığı ekonomik izleri silecek bir yol aradığı da düşünülebilir.

Türkiye ile İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'da girdikleri rekabetin iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi yeni kurulan bu devletlere bir "model olma" rekabetidir. İran'ın bölgeye kendi rejimini ihraç etmeye çalışacağını düşünen Batılı çevreler "İran modeli"ne karşı laik, demokratik ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen "Türkiye modeli"ni desteklemişlerdir. İkincisi ise bölge ülkeleri ile siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi suretiyle bölgesel nüfuz alanlarının oluşturulması için rekabet edilmesidir.¹³⁷

İki ülkenin de bölgeyle oldukça güçlü bağları bulunmaktadır. Şöyle ki her şeyden önce Türkiye'nin, Türkî cumhuriyetlerle soy bağı bulunur ve bu cumhuriyetler, İran'ın aksine Sünnîdir. Buna karşın İran'ın tıpkı Türkiye gibi bölgeyle ciddi tarihsel bağları bulunmaktadır. Ayrıca İran, bütün bu devletler için transit bir ülke konumundadır. Bu coğrafi avantaj, söz konusu ikili rekabette Türkiye ve Orta Asya'nın yeni devletleri için İran'ı hesaba katılması gereken bir faktör konumuna taşımaktadır. Nitekim bölge devletleri İran'la olan ilişkilerde oldukça politik davranmaya dikkat etmişlerdir. Bülent Ecevit Orta Asya'da kurulan yeni cumhuriyetler hakkında 1992'nin Şubat ayında Yeni Günaydın gazetesinde yayınlanan bir yazı dizisi kaleme almıştır. Yazısının bir bölümünde konuyla ilgili şu satırlara yer verir:

*"Bütün Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Türkmenistan'da da yöneticiler laik bir devlet düzeninde, kendi deyimleriyle 'dünyevî devlet'te kararlılar. Onun için İran güdümünde bir parti kurulmasını önlemek istiyorlar. Fakat bunu önlerken komşuları olan ve topraklarında milyonlarca Türkmen yaşayan İran'ı da gücendirmek istemiyorlar."*¹³⁸

1992 yılının ortaları itibariyle Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da siyasal, mali, kültürel, askerî ve ekonomik alanlarda liderlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 1992 Şubat'ında SSCB'nin çökmesiyle, "Adriyatikten Çin Seddi'ne" uzanan bir Türk dünyasının kurulmakta olduğunu açıklamıştır. 28 Şubat-6 Mart 1992 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Ukrayna'ya ziyaret düzenlemiştir;

¹³⁶ Bayram Sinkaya, "Türkiye'nin Devrim Sonrası İran ile İlişkileri", *Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 143.

¹³⁷ Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 143-144.

¹³⁸ Bülent Ecevit, "Yeni Oluşumlar Sürecinde Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri Hazar'dan Tiyenşan'a", *Yeni Günaydın*, 10 Şubat 1992.

27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihlerinde ise Başbakan Süleyman Demirel Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler sırasında; mali konular, ulaştırma, kültür, televizyon yayınları gibi alanlarda 41 adet anlaşma imzalanmıştır. Bunun dışında Türkiye'nin Eximbank aracılığıyla bu ülkelere toplamda 600 milyon dolar kredi açması kararlaştırılmış, tarım ürünlerinin satışıyla birlikte bu miktar 1,2 milyar dolara ulaşmıştır. Demirel ayrıca bu ülkelerin ruble bölgesinden çıkmalarını tavsiye ederek bölgedeki Rus nüfuzuna açıkça meydan okumuştur. Bunlardan ayrı olarak Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk devletlerinin ordularına askerî eğitim sağlaması ve Orta Asya gaz ve petrolünün taşınması da gündeme gelmiş ve bu devletlerin Türkiye gibi Latin harflerine geçmesi özendirilmiştir.¹³⁹

30-31 Ekim 1992'de Ankara'da "*İlk Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi*" yapılmış ve zirveye Türkiye'nin yanı sıra Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan Devlet başkanları katılmıştır. Toplantıda Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, XXI. yüzyılın "*Türklerin Çağı*" olduğunu ilan etmesi ve Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın kurulması önerisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Elçibey dışında diğer liderler tarafından beklendiği şekilde ilgiyle karşılanmamıştır. Zirve sonunda imzalanan bildirmede bahsi geçen ülkeler arasında kültür, eğitim, dil, güvenlik, ekonomi ve hukuk alanlarında iş birliğinin geliştirilmesinden bahsedilmiş; Türk Ortak Pazarı'ndan ve Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası'ndan söz edilmemiştir. Hüner Tuncer'e göre bunun sebebi bölge ülkelerinin hâlâ daha Rusya'yı gücendirmek istememeleridir.¹⁴⁰

Ağustos 1991'de SSCB'de gelişen ve dağılmaya doğru giden olaylardan hemen sonra İran da Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölgede çalışmalara başlamıştır. Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velâyetî, önce Rus mevkidaşı Eduard Şevardnadze ile bir araya gelmiş, ardından "SSCB'yi ziyaret eden hiçbir yabancı devlet adamının yapmadığı bir şeyi" yaparak Kasım 1991'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ı kapsayan Kafkasya ve Orta Asya turuna çıkmıştır. Türkiye gibi İran da bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş bu ülkelerde konsolosluk açmak için girişimlerde bulunmuştur.¹⁴¹

Bölgedeki güç yarışında ABD'nin ve Türkiye'nin etkinliklerinden rahatsız olan İranlı yöneticiler ve basın, Türkiye'ye ve ABD'ye karşı söylemlerde bulunmuşlardır. Milliyet

¹³⁹ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁴⁰ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁴¹ *Milliyet*, 26.11.1991.

Gazetesi'nin 16 Şubat 1992 tarihinde “*Tahran'dan Orta Asya Atağı*” manşetiyle aktardığı habere göre İran yönetimi Beyaz Saray yönetiminin Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan ilgisini kınamış ve “*ABD'nin bölgeden elini çekmesini*” istemiştir. Habere göre İran Yüksek Yargı Başkanı Âyetullah Muhammed Yezdî, Tahran Üniversitesi'ndeki Cuma Namazından sonra verdiği vaazda “*Orta Asya halkları 70 yıldır bütün baskılara direnerek, dinlerine sahip olmuşlardır. Komünistlerin, bu halkları İslam'dan uzaklaştırma çabaları boşa çıkmıştır*” demiş ve devamında “*Bu insanlarla ilgilenmek İran'ın görevidir ve İran da bu görevi yerine getirecektir. Müslümanlar, ABD'nin tuzağına düşmeyecektir*” demiştir. Aynı haberde Tehran Times gazetesinin ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Kafkasya'yı ziyaret etme sebebinin aslında Süleyman Demirel'in yapacağı ziyarete “zemin hazırlamak” olduğunu öne sürmüş ve “*ABD'nin amacı bölge haklarına örnek almaları gereken ülkenin Türkiye olduğunu göstermek*” iddiasında bulunmuştur.¹⁴² ECO toplantısı için İran'a giden Turgut Özal'ın Tahran'da bulunduğu sırada İran basını yine Türkiye'yi hedef alan haberler yapmıştır. Selâm Gazetesi “*Azerîlerin; Kürtler, Farslar ve Belucîler gibi İranî olduğunu*”¹⁴³ söylemiş ve devamında “*Türk basınının Batı ve İsrail'e bağımlı olduğunu*” iddia etmiştir. Haberde “*Şimdi de Ruslardan kurtulmuş Azerîleri konu aldığını ve İran'dan ayrı kalmış Azerîlerle Türklerin aynı ırktan olduklarını iddia ediyor*” denmiştir. Ayrıca Cumhûrî-ye Eslâmî Gazetesi de benzer bir yaklaşımla konuyu ele almış ve “*Batı Azerî Yetkililerin Saçmalıkları*” başlığıyla bir köşe yazısı yayınlamıştır. Yazıda “*Azerbaycan eyaletinin*¹⁴⁴ *İran'dan koparak Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşeceği, bu ve buna benzer açıklamaların 'Batı'nın mızrak ucu rolündeki' Türkiye'nin Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkileri bozma çabasının bir sonucu olduğu*” iddia edilmiştir. Yazının devamında “*Eğer bölünme ve ilhak lafları ediliyorsa asıl adaletsizce İran'dan koparılan parçalar asıllarına dönmelidirler*”¹⁴⁵ ifadeleri kullanılmıştır.¹⁴⁶ Bu ifadeler göz önüne alındığında, (özellikle Kafkasya'daki rekabette) İran'ın kendi bütünlüğüne ve ülkenin bekasına yönelik algıladığı tehdidin de en az ekonomik kaygılar kadar önemli bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

¹⁴² *Milliyet*, 16.02.1992.

¹⁴³ İran'da bir dönem boyunca Azerbaycanlıların Türk etnisitesine ait olmadıkları, aslında İranî kavimlerden biri olduğunu savunan bir görüş bulunmaktaydı. Türkiye'nin Azerbaycan'la “soy birliği” temelinden geliştirdiği ilişkiler doğal olarak bazı kesimler için tehdit algısı yaratmıştır. Bu gruplar, hissettikleri bu tehdide karşı “*Azerbaycanlıların Türk olmadığına ve bunun bir yalan olduğuna*” dair yazdıkları yazılarla karşı koymak istemişlerdir. Burada zikredilen haberlerin temeli buradan gelmektedir.

¹⁴⁴ İran'ın kuzey batısında bulunan Ostânlardan (eyalet) birisinin adı.

¹⁴⁵ Bu haberler ve ifadeler, İran'ın kendi tarihsel parçası olarak gördüğü Kafkasya'nın kaybedilmesine sebep olan Golistan ve Türkmençay anlaşmalarının ülkedeki toplumsal ve siyasal hafızasında açtığı yaranın hâlâ daha canlı olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

¹⁴⁶ *Milliyet*, 17.02.1992.

Bu bölgesel rekabette İran ve Türkiye yalnız değillerdir. SSCB'nin dağılımından sonra bölgede birçok ülke faaliyet göstermiştir. Bunlar Türkiye'nin yanı sıra; Rusya Federasyonu, İran, Suudi Arabistan, ABD, Pakistan, Çin, Japonya, Güney Kore ve İsrail'dir. Dolayısıyla bu iki ülkenin rekabetinde, ikisinin de içinde bulunduğu "ittifak" ilişkileri belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerin yanı sıra İsrail'le askerî eğitim anlaşmasına varacak seviyede ittifak ilişkileri geliştirirken, İran da bu durumu dengelemek için Rusya, Ermenistan, Suriye ve Yunanistan'la ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır.¹⁴⁷ Bu konuyla ilgili olarak Milliyet gazetesi Moskova muhabiri Cenk Başlamış'ın 09 Ağustos 1993 tarihinde yaptığı haber şöyledir:

*“Rusya, İran ve Çin gizli servisleri, Orta Asya ve Kafkasya’da sıkı bağlar kurma çabaları içinde olan Türkiye’nin ‘önünü kesmek’ amacıyla iş birliği içine girdi. Üç ülkenin gizli servislerinden üst düzey temsilciler, kısa bir süre önce kapalı kapılar ardında yaptıkları görüşmeler sonucu, böyle bir iş birliği kararı aldı. Bu görüşmede, Ankara’nın Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk-Müslüman Cumhuriyetlerle artan bağlarının mümkün olduğunca etkisiz hale getirilmesi kararlaştırıldı.”*¹⁴⁸

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’de kamuoyu ve yöneticiler İran’ın hamlelerini ve girdiği temasları yakından takip etmiştir. İran’ın bu bölgeye yönelik attığı her adım ve yaptığı her temas Türkiye’deki basında gündem olmuştur. Dönemin TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk’a Ukrayna gezisi sırasında gazeteciler tarafından sorulan “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’da İran’la rekabet edip etmediğine” yönelik soruya Cindoruk “Hayır, bizim amacımız yalnızca ticari ilişkileri geliştirmek. Ama eğer, İran, bölgede etki alanları yaratmak için Türkiye ile yarışmaya çalışıyorsa bir sonuç elde edemeyeceğini söylemek isterim” şeklinde cevaplamıştır.¹⁴⁹

Bütün bu olan bitene karşın Türkiye ile İran ortak bir noktada buluşmayı bilmişler ve ECO üzerinden bir iş birliği sağlamayı başarmışlardır. Bölgedeki rekabetin hangi sebeplerden dolayı bir iş birliğine dönüştüğünü anlamak için Türkmenistan güzel bir örnektir. Öncelikle Ekim 1992’deki “İlk Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” sırasında Türkiye ile Türkmenistan arasında Türkmenistan’dan Türkiye’ye uzanacak bir doğal gaz boru hattı projesinin protokolleri imzalanmıştır.¹⁵⁰ Bundan bir yıl sonra ise İran Cumhurbaşkanı Hâşimî

¹⁴⁷ Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 144.

¹⁴⁸ *Milliyet*, 09.08.1993.

¹⁴⁹ *Milliyet*, 25.10.1992.

¹⁵⁰ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 53.

Rafsancânî Ekim 1993 tarihinde dört Orta Asya ülkesini ve Azerbaycan'ı kapsayan bir ziyarete çıkmıştır. Rafsancânî yaptığı ziyaretlerden başarıyla dönmüş ve İran da Türkmenistan'la petrol ve doğal gazın Basra Körfezi'ne nakli konusu başta olmak üzere dokuz adet anlaşma imzalamıştır. Ziyaret boyunca bölgedeki diğer ülkelerle de çeşitli konularda anlaşmalar imzalayan Rafsancânî'yi, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov “*kardeşim*” diyerek kucaklamıştır.¹⁵¹ Zira coğrafya ve nüfus gerçeği¹⁵² göz önüne alındığında bölge ülkeleri (özellikle Türkmenistan), İran'la kaçınılmaz olarak ilişki kurmak mecburiyetindedir.¹⁵³ Türkmenistan'ın Ekonomik İşler Sorumlusu Ata Çahariyev bu durumu şöyle açıklamıştır:

*“Türkmenistan ile Türkiye arasında İran var. İran'la 1100 km sınırımız var. İran'ı ulu devlet, komşu devlet biliriz. Onunla aramız iyi olmazsa Türkiye ile de olmaz. Çünkü İran üzerinden geçeriz. Ama İran da Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilgileniyor. Onlara ulaşabilmek için Türkmenistan'dan geçmek zorunda.”*¹⁵⁴

Cengiz Çandar ise 4 Şubat 1992'de Sabah gazetesinde yayınlanan yazısında “*İran'ın Orta Asya üzerindeki etkisinin pek zayıf olduğunu ve eğer böyle bir rekabet söz konusu olursa İran'ın Türkiye karşısında pek bir şansının olmadığını*” savunmuştur. Çandar'a göre bunun sebepleri şunlardır:

- 1) İran'ın Şîi yapısına karşın Orta Asya'daki halk Sünnî'dir. Bu durum İran kültür ikliminde bulunan ve Türkmenistan'ın Farsça konuşan tek halkı olan Tacikler için de geçerli. Tacikistan bile kendisini Türkiye'ye daha yakın hissetmektedir. Zira Tacikler de Sünnî'dir.
- 2) Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu kapalı bir coğrafyada laik insan zihniyeti öylesine derinleşmiş durumdadır ki Orta Asya Cumhuriyetlerinde İran'ın kültür ve etkisine neredeyse tümüyle kapalı bir toplum yapısı bulunmaktadır.
- 3) Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer bütün cumhuriyetler gibi Orta Asya Cumhuriyetleri de serbest pazar ekonomisiyle ilgilenmektedirler. Bu sebeple İran'ın ekonomik sistemi ilgi çekici bir örnek değildir.

¹⁵¹ Sami Kohen, “Orta Asya'da Etkinlik Yarışı”, *Milliyet*, 28.10.1993.

¹⁵² İran'da yoğun miktarda Türkmen nüfus bulunmaktadır.

¹⁵³ Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁵⁴ *Sabah*, 04.02.1992.

- 4) Çok uzun yıllar süren önce Rus, sonra Sovyet katı merkezizetçi devlet yapısından yavaş yavaş sıyrılan bu ülkeler, İran devlet yapısını geçerli bir model olarak görmemektedirler.¹⁵⁵

Madalyonun diğer tarafı ise farklıdır. Türkiye her ne kadar “*Türkiye Modeli*”ni bu ülkelerin benimsemesini arzulasa da bu cumhuriyetlerin liderleri komünizmden hızla demokrasiye geçişin ülkelerini parçalayabileceğinden çekinmişlerdir ve demokratikleşmeyi içermeyen Çin ya da Güney Kore modeli ekonomik kalkınmayı kendilerine daha yakın bulmuşlardır.¹⁵⁶ Ayrıca Türkiye’nin tek başına bu devletlere bir katkı sağlayamayacağı, her ne katkısı olacaksa bunun Batı’yla birlikte olacağına anlaşılmasının ve petrol şirketlerinin bölgeye gelmesiyle Batı’yla doğrudan temas kurulmasının ardından bu devletler Türkiye’nin aracılığına gerek duymamıştır.¹⁵⁷

Bu halkların çoğu Türk kökenli olsalar da kendi kimliklerini geliştirmeyi, daha geniş bir kültürel siyasal şemsiye altında olmaya yeğlemişlerdir. SSCB’nin boyunduruğundan yeni kurtulan bu cumhuriyetler kendilerine yeni bir “ağabey” modeli arayışı içinde olmamışlardır. Hüner Tuncer’in ifadesiyle “*Türkiye’nin, bu ülkelerle gerek siyasal gerek ekonomik alanda ilişkiler geliştirirken egemenlik kurmak gibi bir iddiadan kesinlikle uzak durması gerekmektedir.*”¹⁵⁸

Bir diğer konu Rusya’dır. Rusya, her ne kadar başlangıçta İran’ın “Pan-İslamizm” siyaseti yerine Türkiye’nin bölgede etkisini kurmasını yeğlemişse de Türkiye’nin, Rus etkisini kırmak için attığı adımlar sonrasında bu görüşünü değiştirmek durumunda kalmıştır. Kafkasya ve Orta Asya’daki cumhuriyetler bağımsızlıklarını elde etmiş olsalar da hâlâ daha büyük ölçüde Rus etkisi altındaydılar ve Türkiye’nin bunu göz ardı ederek buna meydan okuması Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer yandan bu ülkeler, Rusya’da azalan enerji üretimi sebebiyle Moskova için büyük önem arz etmekteydiler. Ülkenin petrol üretimi azaldıkça Moskova, Azerbaycan ile Orta Asya’daki cumhuriyetleri kaynak olarak görmüştür. Özbekistan ile Türkmenistan’da üretilen pamuk da Rusya için önem arz etmektedir. Diğer yandan Özbekistan başta olmak üzere Kırgızistan ve Kazakistan’da önemli ölçüde altın stokları bulunmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak 1993 yılı ortalarından itibaren Rusya, Türkiye’nin bahsi geçen ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmeye yönelik girişimlerini kuşkuyla

¹⁵⁵ Cengiz Çandar, *Sabah*, 04.02.1992.

¹⁵⁶ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵⁷ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, II, 2001, s. 394.

¹⁵⁸ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 56.

karşılama başlanmış ve Türkiye'nin yaklaşmasını engellemeye yönelik bir politika benimsemiştir.¹⁵⁹

Bu noktaya kadar aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere hem İran hem Türkiye farklı konularda avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Bu durumu iyi tetkik eden bu iki ülke çözümleri çatışmakta değil, iş birliğinde aramışlar ve özellikle 1995 yılından sonra hali hazırda var olan ECO üzerinden iktisadî bir birliktelik tesis ederek ortak çıkarlarına yönelik bir siyaset izlemişlerdir.

¹⁵⁹ Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s. 56-58.

İKİNCİ BÖLÜM

1980-2003 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İRTİCAÎ TERÖR MESELESİ BAĞLAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜZERİNDEN GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGISI

2.1. 1980 Sonrası Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında İrticanın Bir Mesele Olarak Gündeme Gelmesinin Temelleri

İran ve Türkiye iki farklı rejime sahip iki ülkedir ve çalışmanın konusu olan dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde güvenlik bunalımına yol açan temel faktörlerden birisi karşılıklı “Devrim İhracı” endişesidir. Türkiye Cumhuriyeti anayasal olarak laik¹⁶⁰ bir hüviyete sahipken İran bir İslam Cumhuriyeti'dir.¹⁶¹ Dolayısıyla bu iki rejim tipi, özü itibariyle birbirine taban tabana zıt bazı algıları, yorumları ve yaklaşımları içinde barındırmaktadır.

Türkiye-İran ilişkilerinde irticanın bir sorun olarak ele alınışının Türkiye açısından iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki iç siyasetle diğeri ise İran basınından ve siyasîlerinden gelen açıklamalardır.

İlk olarak meselenin iç politika yönü ele alınacak olunursa; 12 Eylül askerî darbesi sonrasında Türkiye'nin iç politikasında irticaya yönelik tehdit algısının yeniden yükseldiği görülmektedir. Keza başörtülü kadınların kamusal alanlardan uzaklaştıran “kamuda kılık kıyafet yönetmeliği” bu darbeden sonra çıkarılmış ve uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Bu yönetmelik süreç içerisinde bir sembol haline gelmiş ve Necmettin Erbakan'ın liderliğinde örgütlenen İslamcı kesim, özellikle Cuma namazlarından sonra çeşitli protesto gösterilerinde bulunmuştur. Bu gibi olayların yanı sıra 1986-87 tarihinden itibaren mevcut sisteme karşı muhafazakarlardan muhalif seslerin yükselmeye başlaması özellikle basında ve siyasette büyük

¹⁶⁰ Birinci Kısım,

Madde 2: Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.

¹⁶¹ *Fasl-e Evvel: Asl-e Evvel: Hokumet-e İrân Cumhûrî-ye Eslâmî est.*

“Birinci Kısım: Birinci Madde: İran hükümetinin yönetim şekli İslam Cumhuriyeti'dir”.

Ghanûn-e Esâsi-ye Cumhûrîye-ye Eslâmî-ye İrân, Entesharat-e Khayyer, Tebriz, (Tarih Belirtilmemiş).

tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle 1987 yılının ilk altı ayında yayınlanan gazetelerde hemen her gün yoğun bir şekilde irtica konusunun işlendiği görülmektedir.

Dönemin gazete haberleri ve manşetleri incelendiğinde de ülkedeki gerilimin yükselişi gözlemlenebilmektedir. Basının dilinin de paralel bir biçimde sertleştiği görülmektedir. Örneğin 1987 yılına ait bir haberde türban yasağına yönelik yaşanan bazı protestolar ve olaylar “*İrtica Meydan Okuyor*” manşetiyle duyurulmuştur.¹⁶² Örnek olarak verilen bu haberin alt metni dönemin atmosferini ve gazetelerin bakış açısını yansıtmak adına önem arz etmektedir. Haberin alt metni şöyledir:

“Bir basın toplantısı nedeniyle İstanbul’a gelen Necmettin Erbakan, Cuma namazı için doğru Beyazıt Camii’ne gitti. Camiden çıkarken dışarıda biriken takkeli, sakallı, türbanlı topluluk yumruklarını havaya kaldırıp ‘Hükümet İstifa... Müslüman Türkiye... Başörtüsü Çıkmaz’ diye sloganlar attılar.

Erbakan basın toplantısına giderken gösteri yapan kalabalık Cağaloğlu ve Vilayet’e doğru harekete geçti. Burada da gösterilere devam edince polis tarafından dağıtıldılar. Dağılan gruplar daha sonra tekrar Beyazıt’ta üniversite önünde eylemlerine devam ederek vaaz verip Anayasa’yı yırttılar.”

1989’da vuku bulan bir başka hadiseyi anlatan haberde¹⁶³ ise “*Kara Cuma*” manşeti atılmıştır. Ankara ve İstanbul’daki protestoları anlatan haberin alt metninde “*Türbanlılar, çarşafçılar, çember sakallılar sokağa döküldü. ‘Evren istifa’ yaygaraları ve tekbir sesleri meydanları doldurdu*” ifadeleri yer almıştır. Bu iki örnek haberde de görüldüğü üzere daha 1990’lara girmeden hemen önce ülkede muhafazakâr kesimlerde bir rahatsızlık hali baş göstermiş ve bununla paralel olarak seküler kesimde de irtica kaygısı yükselmeye başlamıştır.

Aslına bakılırsa yine gazete arşivleri ve siyasîlerin söylemleri incelendiğinde bu konu Cumhuriyet tarihi boyunca Menemen Olayı gibi birçok olayda ve dönemde “*İrtica Hadisesi*” başlığı altında gündeme taşınmış ve canlı kalmıştır.¹⁶⁴ Bu cihetle irtica konusunu 1980-1990’larla birlikte ülkenin gündemine girmiş bir mesele olarak değil, dönem dönem yükselen, dönem dönem şiddeti azalan ama bir şekilde hep gündemde kalan bir mesele olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

¹⁶² Güneş, 17 Ocak 1987.

¹⁶³ Hürriyet, 11 Mart 1989.

¹⁶⁴ Akşam, 2 Ocak 1931.

İkincil olarak meselenin İran boyutu şöyledir; Türkiye’de bu olaylar vuku bulurken gerek İran basınının gerek siyasî liderlerin Türkiye’deki “irticacı” gruplara yönelik destek söylemleri olmuştur. O kadar ki İran basını tarafından Türkiye’deki bu grupların “silahlanma vaktinin geldiği”¹⁶⁵ bile dile getirilmiştir. Esasında başlarda Türkiye, İran’daki devrime ve devrim sırasında olan bitene tarafsız bir yaklaşım sergilemiş ve 24 saat içerisinde İran İslam Cumhuriyeti’ni tanıdığını bildirmiştir. Bu dönemde Türkiye’deki basının da İran’da yaşananları daha tarafsız bir dille haberleştirdiği görülmektedir. Beni Sadr’ın¹⁶⁶ azledilip ülkeden kaçmasının ardından olan bitenlerde bile Türkiye’nin ve Türkiye’deki basının tavrı “*iyi ki şeriatla yönetilmiyoruz. Bakın İran’da neler oluyor*” tavrıdır. Örneğin Uğur Mumcu, 24 Haziran 1981 tarihinde Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde “*Bu olayları gördükçe, Türk Kurtuluş Savaşı’nın büyüklüğünü, yüceliğini, Kurtuluş Savaşı önderlerinin erdemlerini, uzak görüşlerini, yeniden saygıyla anıyoruz*” demiştir.¹⁶⁷ İrtica kaygılarının tekrar yükseldiği bu dönemde komşu ülke İran’da vuku bulan İslam devriminin İran-İrak savaşıyla birlikte iyice yerleşmeye başlaması ve İran devriminin liderlerinin devrimin ihraç edilmesine yönelik yaptığı söylemler,¹⁶⁸ Türkiye’de irtica tehdidi konusunda odakları İran’ın üzerine çekmeye başlamıştır. 1980 ilâ 1990 arasında ortaya çıkan ideolojik nedenli krizlerde asıl belirleyici faktör, İran yönetiminin kendi kamuoyunu tatmin etme çabasıdır.¹⁶⁹ Buna karşın ileride de değinileceği üzere bazı ticari kaygılar başta olmak üzere çeşitli sebeplerle Türkiye Cumhuriyeti, 1980’li yıllarda İran’ı doğrudan hedef almamış ve büyük ölçüde bu “ihraç” söylemlerini kulak arkası etmiştir.

1980’lerin ilk yarısında Türkiye’de çıkan haberlerde Türk basınının İran’a karşı üstten bir bakış takındığı gözlemlenebilir. Örneğin; 19 Mayıs 1984 yılında Tan gazetesinde çıkan bir magazin haberinde “*İranlı Aktör Cannes’da Kendini Türk Diye Yutturdu*” manşeti atılmış ve haberde söz konusu aktörün sözleri üzerinden İran’ın dünyadaki itibarı ile Türkiye’nin itibarı kıyas edilmiştir. Ayrıca haberde “*Aktör Cihangir Gaffari, ‘Humeyni’nin ülkesinden olduğunu söylersem bütün kadınlar yanımdan kaçır diye konuştu*” ifadeleri yer almıştır.¹⁷⁰ Haberde İran Devleti’nden değil de “*Humeyni’nin devletinden olmak*” bir itibarsızlık nişanesi olarak lanse

¹⁶⁵ *Milliyet*, 22.01.1987.

¹⁶⁶ İran İslam Cumhuriyeti Eski Başbakanı.

¹⁶⁷ *Cumhuriyet*, 24.06.1981.

¹⁶⁸ “*İran İslam Devrimi yöneticileri, Şah’ın devrilmesiyle ülkede işbaşına gelen rejimin ilkelerinin yalnız içerdeki karşıtlarına değil, tüm dünyaya yaymak amacıyla olduklarını gizlemiyorlar. Ancak konuşmalarında ‘devrimi zorla değil, inandırıcı olmakla yaymaya kararlı’ olduklarını, kelimelerin üstüne basa basa belirtiyorlar.*”, *Milliyet*, 14.02.1989.

¹⁶⁹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 579.

¹⁷⁰ *Tan*, 19 Mayıs 1984.

edilmiştir. Basındaki bu yaklaşım sonraki yıllarda da süregelmiş ve özellikle İran'daki rejimin taraftarlarına yönelik yazılarda kendisini hissettirmiştir.

Türkiye'de özellikle türban tartışmalarının yükselmesiyle birlikte işin rengi değişmeye başlamıştır. 1986 yılının son aylarından itibaren İran basınının ve siyasîlerinin bu gruplara destek veren mesajlar iletmesi Türk kamuoyunda İran'a karşı adeta infial yaratmıştır. Özellikle 1987'nin Ocak ayı boyunca gazeteler sürekli olarak İran ile irtica konularını sayfalarına taşımışlardır. Önce İran Başbakanı Musevî'nin "*İslamî değer ve inançlara saygı ilişkilerin geliştirilmesinde anahtar rolü oynayabilir*" sözleri ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde "inançlara saygı" şartı sunması Türk kamuoyunda sert eleştirilere sebep olmuştur. İran, "hadsizlikle" ve "iç siyasete karışmakla" suçlanmıştır. Buna karşın hükümetten İran'a yönelik ciddi bir tepki gelmemiştir. İran Başbakanı Musevî'nin bu sözlerine neden bir cevap verilmediği sorusuna Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu "*söz gümüşse, sükût altındır*" derken, Özal, "*Ben Musevî'nin beyanatını görmedim. Nerede söylemiş?*" demekle yetinmiştir.¹⁷¹ Bu sözler henüz kamuoyunda tartışılırken İran Devlet Radyosu'nda yapılan programlar ve söylenen sözler ayrı bir gündem yaratmıştır. Yapılan haberlere göre türban ve irtica meselelerinin Türkiye'de iyice alevlendiği günlerde radyoda "*Türk hükümetinin kararları karşısında direnen Türk öğrencilerin hareketini takdirle karşılıyoruz*" denilmiş ve Kenan Evren'in Adana'da irticaya karşı yaptığı konuşması uzun uzun ele alınmıştır. Gazetelerin aktardığına göre Evren'in sözleri İran Devlet Radyosu tarafından çarpıtılarak sunulmuştur. Evren'in "*tüm partiler irticaya karşı birleşmelidir*" sözü radyo tarafından "*Evren, tüm partilerin İslam'a karşı birleşmesini istedi*" şeklinde haberleştirilmiştir.¹⁷² Bir hafta sonra ise gazeteler aynı radyonun "*Türkiye'den de dinlenebilen yayınlarından*" birinde "*Türkiye'de silaha sarılma vakti geldi*" ifadeleri kullandığını yazmıştır.¹⁷³ Tabiatıyla Türkiye'deki kamuoyu tarafından bu mesajlar "*iç politikaya müdahale*" olarak yorumlanmış ve "*İran'a haddinin bildirilmesi*"¹⁷⁴ yönünde haberler, köşe yazıları ve karikatürler¹⁷⁵ yayınlanmıştır.

Basın "silahlanmaya davet" meselesini de Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'na sormuştur. Halefoğlu gerekli girişimlerin gerek Başbakan gerek Dışişleri tarafından yapıldığını söylemiş

¹⁷¹ *Cumhuriyet*, 14.01.1987.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 11.01.1987.

¹⁷³ *Milliyet*, 22.01.1987.

¹⁷⁴ Örneğin Oktay Akbal köşesinde "*(...) Evet, komşumuz haddini bilmelidir. İran'da zorbalık yönetimi kuran, çağdışı yöntemlerle İran halkını iç baskılarla, dış savaşlarla felaketten felakete sürükleyen Humeynicilik Türkiye'ye el atmaya başlamıştır. İçten kıskırtmalar bir yana, radyo yoluyla da laik Cumhuriyetimize, bu devletin kurucusu Atatürk'e en çirkin saldırılarda bulunuyorlar*" demiştir (*Cumhuriyet*, 26.01.1987).

¹⁷⁵ Bir örnek için bkz. Ek-1 ve Ek-2.

ve “*Türk halkının ne yapacağını en iyi takdir edecek olan, bizzat kendisidir. Türk halkının şu ya da bu söze göre hareket edemeyeceğini herkes bilir*” demekle yetinmiştir.¹⁷⁶ İran’ın Büyükelçisi Menochehr Mottâkî ise Turgut Özal’ın Başbakan Musevî’nin söylemleri için takındığı tavra benzer bir tavır takınarak “*Türkiye’de silaha sarılma zamanının geldiği*” yolundaki cihat çağrısını duymadığını belirtmiştir.¹⁷⁷ Özal ise bütün bu olan bitene karşı İran büyükelçisini çağırarak “*dikkatli olunması*” yönünde uyarıda bulunmakla yetinmiştir.¹⁷⁸

Aynı günlerde Başbakan Turgut Özal ile gazetecilerin yaptığı bir söyleşide Özal’a “*İstanbul’daki gösteriler sırasında iki Humeynî yanlısının gözaltına alındığı*” hatırlatılmış ve “*İranlıların Türkiye’ye iltica isteklerinin kabul edilip edilmeyeceği*” sorulmuştur. Özal cevaben “*Onu bilemem. Artık orada rastlanmış bir adam mıymış, yoksa kalabalığın içerisinde hangisi yakalandı, onu bilemem. Hemen bir neticeye varmayın, yani hadiselere bakıp hemen bir neticeye varmayın. Bazı hadiseleri daha dikkatli incelememiz lazımdır. İnsan haklarına bu kadar saygımız varken, dikkat etmemiz lazım. Türkiye’nin demokratik insan haklarına saygılı bir ülke olduğuna da unutmayalım*” demiştir.¹⁷⁹

Bu olaylardan birkaç ay sonra İran Başbakanı Mir Hüseyin Musevî, kamu önünde açıkça Atatürk’ü ve devrimlerini eleştirmiş, 1987 yazında Türkiye’ye yaptığı ziyarette ise Anıtkabir’i ziyaret etmeyi reddederek Mevlânâ’nın Konya’daki türbesini ziyaret etmiştir. Kendisine yöneltilen “*Neden Anıtkabir’i ziyaret etmediniz?*” sorusuna cevaben “*Atatürk ile temeldeki görüşlerimiz tamamen farklı. Bu görüş ayrılıkları varken Anıtkabir’i ziyaret etseydik, münafık olurduk. İki yüzlü davranmış olurduk*” demiştir.¹⁸⁰

Özal hükümeti bu durumu yine sükunetle karşılarken muhalefet ve basın bu olayı büyük bir tepkiyle karşılamıştır. Hürriyet gazetesi Musevî’ye “*hoş gelmediğini*” yazmış ve İran Başbakanı için “*küstah*” ifadesini kullanmıştır. Güneş gazetesi ise “*Musevî’nin Anıtkabir’i ziyaret etmemesinin daha iyi olduğunu*” savunup “*Türk de olsa İranlı da olsa Anıtkabir’deki yobazların varlığı, Atatürk’ün ruhunu azaba sokar*” demiştir. Sabah gazetesi olayı saygı eksikliğine bağlarken Tercüman gazetesi “*Humeynî rejiminin Atatürk’e, eski Şah’tan daha büyük düşman gözüyle baktığını*” yazmıştır. Cumhuriyet gazetesi ise “*İran’ı diplomatik olarak*

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 22.01.1987.

¹⁷⁷ *Milliyet*, 22.01.1987.

¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 18.06.1987

¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 18.01.1987.

¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 17.06.1987.

yola getirmek gerektiğini” yazmış, “Özal pragmatizminin ölçüsü gün geçtikçe kaçmaktadır” demiştir.¹⁸¹

Esasında Musevî, önceki ziyaretinde de Anıtkabir’i ziyaret etmemiş ancak bu durum basında bu derece geniş yer almamıştır. İran haricinde, Katar ve Suudi Arabistanlı siyasîler de Anıtkabir’i ziyaret etmekten geri durmalarına karşın Musevî’nin Haziran ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde yaşananlar kadar ses getirmemiştir. Bunun en büyük sebebi bu ziyaretin öncesinde gerçekleşen ve yukarıda değinilen hadiselerin vuku bulmasıdır. İran’ın Türkiye’nin iç meselesi olan irtica meselesini destekler mahiyette yaptığı çıkışlar kamuoyunda İran’a karşı var olandan daha fazla hassasiyet yarattığı gözlemlenmektedir. Dönem içerisinde yaşanan hadiseler üzerine bu ve benzeri örnekler çoğaltılabilir.

Görüldüğü üzere irtica tartışmaları ve türban protestoları Türkiye’de zaten kendi başına gündem oluştururken İran’daki çeşitli grupların ve siyasîlerin Türkiye’deki bu olaylarda tarafgirlik yapıp söylemlerde bulunması Türk kamuoyunda İran’a yönelik bir tehdidin oluşmasına sebep olmuştur. Buna karşın hükümet kanadı olan biteni sakinlikle karşılamıştır. Basının ve muhalefetin bütün ataklarına karşın hükümetin tepkisinin minimum kalmasının arkasındaki sebep Özal hükümetinin pragmatik tavrında aranmalıdır. Öyle ki ilişkileri gelecek her olayda Özal hükümeti sadece amaçlara odaklanmış, ideolojik yaklaşımların ilişkileri etkilememesi için azami gayret göstermişlerdir. Bu durum iki örnekle temellendirilebilir; ilk olarak Musevî’nin 1987 yılındaki olaylı gezisi sırasında İran Devlet Radyosu’nun Türkiye aleyhine yaptığı ideolojik yayınlara karşın dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Türkiye’nin Sesi Radyosu’na “*İran aleyhine siz de yayın yapın*” talimatı verdiği ancak bunun Özal’ın müdahalesiyle durdurulduğu öne sürülmüştür.¹⁸² Diğer bir örnek ise bu olaydan dört yıl sonra dönemin İran Cumhurbaşkanı Hâşimî Rafsancânî’nin ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. İran Cumhurbaşkanı, Türkiye ziyaretini tamamlayıp ülkesine dönerken Esenboğa Havalimanı’nda kendisini uğurlamak için bulunan ve protokol sırasına dizilen bakanların elini sıkarken sırada bulunan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut’un elini kadın olduğu için sıkmamış, es geçmiştir. O tarihte Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, Rafsancânî’nin bu tutumuna karşın Bakan Aykut’un sinirlendiğini görünce yanına gidip “*Ben senin elini iki kez sıkardım*” demiş ve şaka yaparak sakinleştirmiştir. Gerçekten de Özal, Asya-Pasifik gezisi için oluşturulan protokol sırasında Bakan Aykut’un elini iki kez sıkmıştır.¹⁸³

¹⁸¹ *Milliyet*, 21.06.1987.

¹⁸² *Milliyet*, 21.06.1987.

¹⁸³ *Milliyet*, 04.05.1991.

Özal'ın bu pragmatik tutumu basında sıklıkla haber yapılmıştır. Keza ideolojik çekişmelerin iyiden iyiye alevlendiği 1986 yılının ikinci yarısı ve sonraki yıllarda çıkan haberlerde İran ve Suriye sermayeli şirketlerin Türkiye'ye büyük bir yatırım yapmaya başladığı, Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketler sıralamasında İran'ın 34 şirketle altıncı basamağa yükseldiği ifade edilmiştir.¹⁸⁴ Haziran 1987'de Anıtkabir hadisesi vuku bulduğunda Milliyet gazetesi “*Anıtkabir yolunu bu tablo kapadı*” diye bir manşet atmış ve haberin altına “*İran son beş yıl içinde Türkiye'nin en büyük ikinci ticaret ortağı haline geldi. Türkiye'nin İran ile 1980 yılında 887 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1985 yılında üç kat artarak 2 milyar 342 milyon dolara ulaştı*” diyerek Türkiye'nin 1980'den itibaren yıl be yıl İran'la yaptığı ticaretin tablosunu Anıtkabir fotoğrafının üzerine koymuştur. Haberin devamında “*İran bu cesareti nereden alıyor? Hükümet neden susuyor?*” soruları sorulmuş ve İran'la iş yapan dış ticaret firmalarından birinin yetkilisinin ağzından şu cevap verilmiştir: “*İran'ın takındığı olumsuz tavırlara karşın bizim alttan almamızın temelinde ekonomik gerçekler yatar. Bugün bile bizim için büyük bir pazar olan İran, aslında uyuyan bir dev. Savaş sonrası İran, Türkiye için en büyük pazar olacaktır. Herkes gözünü buraya diktiği için hükümet alttan alıyor.*”¹⁸⁵ Ek olarak bu olaylardan birkaç ay önce yayınlanan haberinde Abbas Güçlü, “*Kaçak İranlılar Türkiye'de günde 6 milyon, ayda 180 milyon, yılda ise 2 milyar 160 milyon dolar döviz bırakıyorlar*” demektedir.¹⁸⁶ Dolayısıyla bahsi geçen dönemde (Türkiye-İran ilişkilerinin ekonomik boyutunun ele alındığı kısımda da aktarıldığı üzere) Özal hükümeti, Türkiye'nin ekonomisi adına İran'ı bir kaynak olarak görmüştür. Bu sebeple sert bir tavır geliştirip İran'ı doğrudan karşısına almak ve ideolojilerin ve kimliksel tanımların ikili ilişkilere yön vermesine izin vermediği, bunun yerine daha ihtiyatlı bir tavır takındığı savunulabilir.

Diğer taraftan Türkiye'de İran hakkında yazılıp çizilenler Türkiye'dekine benzer bir şekilde İran'da da rahatsızlık yaratmıştır. Olayın geldiği boyutları anlamak için şu örnek yeterli olacaktır: İran Başbakanı Musevî'nin 1987 Haziran ayında yaptığı Türkiye ziyaretinde Anıtkabir'i ziyaret etmemesini eleştiren Türk kamuoyuna karşı *Cumhûrî-ye Eslâmî* gazetesinde “*Bu zorbalık değil mi? Kendileri bizim yaşayan önderimize¹⁸⁷ ne kadar saygı gösteriyorlar ki bizden ölmüş önderlerinin çoktan çürümüş kemiklerine saygı göstermemizi istiyorlar*”¹⁸⁸ ifadeleri kullanılmıştır.

¹⁸⁴ *Cumhuriyet*, 14.01.1987.

¹⁸⁵ *Milliyet*, 16.06.1987.

¹⁸⁶ *Milliyet*, 20.10.1986.

¹⁸⁷ İmam Humeynî.

¹⁸⁸ *Milliyet*, 18.06.1987.

Büyükelçi Manocehr Mottâkî'ye İran Devlet Radyosu'ndaki Türkiye aleyhtarı konuşmalar sorulduğunda ise Mottâkî "*İran radyosu ve TV'si, TRT gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda hareket etmektedir*" diyerek hem İran radyosuna yönelik suçlamaları reddetmiş hem de dolaylı olarak Türk basınındaki havayı eleştirmiştir.¹⁸⁹ Benzer bir olay 1986'da Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun İran ziyaretinde yaşanmıştır. Görüşme sonunda taraflar "*kamuoylarını olumsuz yönde etkileyecek söz ve davranışlardan kaçınmak*" konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ayrıca görüşmelerde her iki taraf da birbirine karşı "*kamuoyu*" kartını kullanmış, Halefoğlu, "*Türkiye'de güçlü bir kamuoyu vardır. Kamuoyunun hassasiyetinin ilişkilerde oynadığı rol inkâr edilmez*" demiştir. Buna karşın Halefoğlu'nun İranlı muhatapları "*Bizde de çok hassas bir kamuoyu var*" karşılığını vermişlerdir. Devamında Halefoğlu "*Laiklik ilkesini hedef alan yayın ve davranışlardan kaçınılması, bu alanda dikkatli davranılması, Türkiye aleyhine faaliyetlerin desteklenmemesi*" beklentisini kamuoyu faktörünü de masaya koyarak daha etkili bir şekilde işlemeye çalışmış, İran tarafı da "*siz de bizim hassasiyetlerimizi dikkate alın*" diyerek karşılık vermiştir.¹⁹⁰ Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkiye ile İran arasındaki rahatsızlıklar birçok katmandan oluşmaktadır.

Buradaki temel soru, İran'daki basının ve kanaat önderlerinin Türkiye'ye karşı neden böyle bir tavır takındığıdır. Bunun için İran'ın kimliksel tanımları, kendi iç dinamikleri, bölgedeki gelişmeler ve İran rejiminin kendi bekası için duyduğu kaygıları anlamak gerekmektedir. İran'ın Türkiye'ye karşı takındığı ideolojik tavrın sebepleri en geniş haliyle başlıklar halinde toparlanacak olunursa;

- 1) İslam Devrimi'nin ideologlarının devrimi ihraç etme arzusu
- 2) Türkiye'nin Batı ile olan ittifakından duyulan rahatsızlık
- 3) Türkiye'deki muhalif İranlıların varlığı
- 4) Türkiye'deki rejimi kendilerine anti-tez olarak algılamaları

Bütün bunlar, bahsi geçen dönem içinde İran'ın Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarının arkasında yatan sebepleri oluşturmaktadır.

¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 22.01.1987.

¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 30.06.1986.

2.2. Bir Mesele Olarak İrticanın Türkiye'deki Kısa Tarihi

2.2.1. Modernleşme Sürecinde Fikri Dönüşüm ve Bir Mesele Olarak İrticanın Ortaya Çıkışı

Arapça kökenli olan “irtica” kelimesinin sözlük anlamı “gericiliktir”.¹⁹¹ Türkiye’de ise irtica olgusu Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkmış bir konu değildir. Bu konu, Türkiye’nin modernleşme süreciyle oldukça ilintilidir. Zira özellikle Tanzimat’la birlikte toplum düşünsel bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. O dönemde ortaya çıkan Doğu-Batı / ilerici-gerici ikiliği, politik ve düşünsel alanda varlığını bugüne kadar çeşitli şekillerde sürdürmüştür.

Tanzimat Fermanı ile birlikte cemiyet hayatında yeni bir devir başlamıştır.¹⁹² Bu fermanla birlikte imparatorluk, yüzyıllar boyu içinde bulunduğu medeniyet dairesinden çıkmış, mücadele halinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ve onun değerlerini kabul ettiğini ilan etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre fermanla yer alan idare, maliye, adliye ve askerlik ile ilgili ıslahat vaatleri devletin yeni anlayışlara göre yeniden kurulması anlamına gelmektedir.¹⁹³

Bahsi geçen modernizasyon çağında, Sultan ve Osmanlı elitleri, çok kavimli ve çok dilli geleneksel Osmanlı toplumunu nispeten homojen ve birleşik bir siyasî varlık haline dönüştürmek için hem geleneksel hem de yeni icat edilmiş kavram, kurum ve unvanlar kullanmıştır. Çoğu kez “reform” olarak anılmasına karşın, sürdürülen işler ne iyice belirlenmiş bir plana göre ilerlemiş ne de özellikle bu iş için yaratılmış bir organizasyon tarafından yürütülmüştür. Gerçekleştirilen değişiklikler “*statükoyu korumaktansa değişiklik yapmanın daha iyi olacağı*”na yönelik olan inançtan ileri gelmiştir.¹⁹⁴

Tercüme Odasıyla bir ivme kazanan dış dünyayla fikrîsel etkileşim ve dönüşüm süreci; Encümen-i Dâniş, Encümen-i Şuârâ gibi birçok topluluğun ve kurumun etkisiyle kökleşip kurumsallaşmaya başlamıştır.¹⁹⁵

Osmanlı aydını gerek bu kurumlar gerek okumaları için gönderildikleri ülkelerde gördükleri eğitim aracılığıyla Batılı fikirlerle tanışmıştır. O dönemin Avrupası’nda yaygınlaşmış olan Pozitivist ve Materyalist fikirlerin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisinin artması düşünsel bir

¹⁹¹ “İrtica”, *Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

¹⁹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 126.

¹⁹³ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 126-127.

¹⁹⁴ Kemal Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 529.

¹⁹⁵ Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyatı I-Şiir*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum 2008, s. 30-35.

dönüşümü beraberinde getirmiştir.¹⁹⁶ Geleneksel kalan kurumların yanı sıra Tanzimat'ın ilanından sonraki senelerde Sultan II. Mahmut'un memlekete yaymaya başladığı eğitim faaliyetleri dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci sadrazamlık döneminde de genişlemeye devam etmiştir. Rüştîyelerin sayısı çoğalmış, Tıbbiye'ye önem verilmiştir. İlk kez Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.¹⁹⁷ Mustafa Reşid Paşa'nın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a İmparatorluğu kurtarmanın yolunun artık "iyi hükümdar" yetiştirmekle değil, aksine devlet otoritesinde saltanatın otoritesini sınırlandıracak "değişmez müesseselerin" varlığından geçtiğini söylemesi¹⁹⁸ devlet içindeki kurumsallaşmadaki gayeyi ve dönüşen zihniyetin işaretlerini veren güzel bir örnektir.

Tanzimat döneminde gerçekleştirilen eğitim reformlarının esasını eski kurumları yıkmadan yerlerine yenilerini kurmak oluşturuyordu. Çünkü Tanzimat'ın görüşlerini savunanların ülkede gerçekleştirmek istedikleri geniş çaplı reformlar için yetişmiş reformcu elemanlara ihtiyaç var olmuştur. Zira eski kadronun yapılması düşünülen yeniliklere muhalefet olması ihtimaline karşı ayrı bir kadro oluşturulması gerekliliğine inanılmıştır.¹⁹⁹ Öte taraftan yenileşme hareketine inanıp gerçekleştirmek isteyen insan sayısının az oluşu reformların istenilen düzeye gelmesine engel teşkil etmiştir.²⁰⁰

Devletin kendini Batıya bu şekilde açışı ile birlikte İstanbul'da hayat birdenbire değişmiştir. Başta II. Mahmud döneminde Avrupalılaşmaya başlayan ve Mustafa Reşid Paşa başta olmak üzere Tanzimat ricâlinin muhitlerinde başlayan değişim dönüşüm ve yenilikler yavaş yavaş halka sirayet etmeye başlamıştır. Yazın Tarabya'da, Büyükdere'de görülen ecnebi kıyafet ve adetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeye başladığı Beyoğlu'nda kışın daha yakından görmeye başlamıştır. Batılı hayatın unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayata iyiden iyiye girmeye başlamıştır. Beyoğlu'nda umuma açılmış Avrupa işi müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkanlar, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olmuştur. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar her gün Avrupa'dan yeni bir modanın girdiğini göstermektedir. Dolmabahçe

¹⁹⁶ Öyle ki İttihat ve Terakki Partisi'nin adı pozitivistin kurucusu Auguste Comte'un ortaya attığı "*Ordre et Progrés*" (İntizam ve Terakki / Düzen ve İlerleme) ilkesinden ileri gelmektedir. Sina Akşin'e göre ihtimalen Fransa'da Fransız pozitivistlerin başı olan Pierre Lafitte'in derslerine katılan ve bu akıma sıkıca bağlanan Ahmet Rıza'nın telkinleri sonucu bu ilkeler kısmen benimsenmiş ve "Terakki"yi alıp "İttihat"la (Birlik) birleştirmişlerdir. Detaylar için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara 2017, s. 51.

¹⁹⁷ Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumi Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1/51, (1996), s. 183-247.

¹⁹⁸ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 279-280.

¹⁹⁹ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 86.

²⁰⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 135.

Sarayı'nın yapılması ve hükümdarların orada ikamet etmesi üzerine Müslüman İstanbul, Beşiktaş'tan yukarıya doğru müstakil bir semt gibi büyümüştür.²⁰¹

Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid ise Fransızca bilen, piyano çalan, tiyatroyu ve Batı müziğini seven, resimli Fransızca gazeteleri takip eden bir padişaktır. Kendisi Dolmabahçe Sarayı'nın yanına bir tiyatro yaptırmış, Avrupalı ustaların idaresinde bir saray orkestrası kurdurmuş, saray kadınlarına alaturka taggânî ve sazın yanı sıra batı müziği öğretilmesine ve küçük bale ve dans heyetleri teşkil edilmesine ön ayak olmuştur. Devlet ricalini teşkil eden isimler ise ekseriyetle Batıda eğitim almış, Batı dillerini bilen ve Batıyı tanıyan isimlerden oluşmaktadır.²⁰²

Aydınların bir kısmı yaşadıkları düşünsel dönüşümü yaygın hale getirebilmek ve halka yönelebilmek için edebiyatı ve basın yayını bir vasıta olarak kullanmışlardır. Tanzimat Fermanı'yla birlikte memlekette birbiri ardına çıkmaya başlayan gazete ve mecmualar memlekette bir “*Efkâr-ı Umûmiye*”²⁰³ oluşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.²⁰⁴ Özellikle Şinasi Efendi, Namık Kemal²⁰⁵, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler; dilin sadeleştirilerek halkın anlayabileceği bir düzeye indirilmesini ve gazete, tiyatro, roman gibi türlerin halkın eğitimi ve gelişimi için kullanılabilmesini savunarak bu yönde eserler ortaya koymuşlardır. Dönemde tesirini hissettiren pozitivist düşünce bu dönemde verilen eserlere de sirayet etmiştir. Özellikle 1880'lerden itibaren edebiyat içinde yavaş yavaş pozitivist, realist ve materyalist düşünceler kendini göstermeye başlamıştır.²⁰⁶

Dönem içindeki eserlerde medeniyet, hürriyet, adalet, tabiat, ölüm karşısında yeni insan ve akıl gibi kavramlar sıklıkla işlenmiştir.²⁰⁷ Bunun yanında özellikle romanlarda köleliğe karşı bir duruş, eğitimin ve çalışmanın önemi, miras yedi olmamak gibi motifler işlenmiştir.²⁰⁸ Namık Kemal gibi aydınlar geleneksel şiirin içeriğine hücum etmişler; aydınlar arasında “batılı” değerlere sahip çıkan Recaizâde Mahmut Ekrem ile “geleneksel” değerleri savunan

²⁰¹ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 128.

²⁰² Tanpınar, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰³ Kamuoyu, genelin fikri.

²⁰⁴ Ali İhsan Kolcu, *a.g.e.*, s. 36.

²⁰⁵ Konudan sapmamak adına Namık Kemal'in millî mücadele dönemine ve Türk düşünce etkisine uzun uzadıya değinilmeyecektir. Ancak Namık Kemal'in Mustafa Kemal başta olmak üzere Cumhuriyet dönemi kurmayları başta olmak üzere birçok düşünce adamı ve edebiyatçı üzerinde derin tesirleri söz konusudur. Öyle ki Süleyman Nazif kendisi için “*bizi yaratan Allah, yetiştiren Namık Kemal'dir*” diyerek Namık Kemal'in bir jenerasyon üzerindeki etkisini özetlemiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Hasan Duman, “Atatürk ve Namık Kemal”, *Millî Kültür Dergisi*, Sayı 64, (Nisan 1989), s. 27-33; Ali İhsan Kolcu, *a.g.e.*, s. 85.

²⁰⁶ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 30.

²⁰⁷ Ali İhsan Kolcu, *a.g.e.*, s. 59-69.

²⁰⁸ Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyatı II-Roman*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum 2008, s. 10-73.

Muallim Naci arasında “*Demdeme-Zemzeme*” tartışması gibi birçok tartışma vuku bulmuştur.²⁰⁹

Bu tartışmalar elbette sadece edebiyata yansımamıştır. Batılı/Geleneksel Müzik tartışması, Modern/Geleneksel Hukuk tartışması, Modern/Geleneksel Eğitim tartışması vb. birçok alanda aynı tartışma konusu farklı tonlarda vuku bulmuştur.²¹⁰ Özetle hali hazırda var olan kurumlar ortadan kaldırılmadan yerine yenilerinin gelmesi bu ikilikte büyük bir rol oynamıştır denilebilir. Cahit Tanyol’a göre Tanzimat döneminden İkinci Meşrutiyet’e kadar süre gelen bu tartışmalarda “din” öğeleri ve dini motifler bulunmamaktadır.²¹¹ Bu görüş bir anlamda doğrudur. Örneğin dönemin edebî tartışmaları “*dincilik-sekülerlik*”, “*ilericilik-gericilik*” gibi konular üzerinden yürümemiştir. Ancak yine de özellikle II. Abdülhamid’in sürdürdüğü “*İttihad-ı İslam*” politikalarının bütün bu “*seküler/pozitivist*” çizgide ilerleyen reformlara bir etkisinin olmadığı düşünülemez.

II. Mahmud’tan İkinci Meşrutiyet’e kadar yaklaşık bir asır kadar süren bu ikili eğitim döneminde, iki ayrı dünya görüşünü temsil etmekte olan eğitim kurumlarında bir kaynaşma ve bağdaşma mümkün olmamış ve aradaki çatlaklar derinleşmiştir. Nitekim 31 Mart Vakası’yla birlikte bu ayrışma çatışmayı beraberinde getirmiştir. Cahit Tanyol’a göre bu tarihten sonra “ileri-geri” kavramları yerini “inkılap-irtica” kavramlarına terk etmiş ve buna göre inkılabın içeriği meşrutiyet ve özgürlük; irticanın ise istibdat ve din olmuş, böylece ülke gündemine din ve politika gelmiştir.²¹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, modernleşmek adına kurulan okullardan biri olan Askerî Tıbbiye Mektebi’nde *İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti* adıyla 1889 tarihinde kurulmuştur.²¹³ Cemiyet’in en temel hedefi “hasta adam”ı ayağa kaldırmak ve geri kalmış olan Müslümanları

²⁰⁹ Bu noktada bu tartışma üzerinden küçük bir anekdot ile dönemin tartışma zemininin entelektüel yönü üzerine fikir sahibi olunabilir. Şöyle ki bu münakaşadan önce Recaiizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci’yi ve şiirlerini takdirle karşılamış, ona nazireler yazmış ve *Tâlim-i Edebiyat* adlı eserinde onun şiirinden örnekler vermiştir. Fakat *Zemzeme II*’nin (ezgili, nağmeli söz) yayımından sonra Naci’nin tek satır bile yazmayışına içerlemiştir. Her ne kadar Muallim Naci “eser bana ulaşmadı” diye kendini savunsa da Recaiizâde Mahmud Ekrem *Zemzeme III* ve *Takdir-i Elhân* adlı eserlerinde Muallim Naci’ye saldırılarda bulunur. Bu saldırılara Muallim Naci *Demdeme*’siyle (hiddet, azarlama) karşılık verir. Bu münakaşayı hararetlendiren ise daha çok bu iki şairin çevresi olmuştur. Muallim Naci eleştirilerinin dozunu kaçırınca kayınpederi Ahmet Midhat Efendi tarafından *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinden kovulur. O da *Saadet* gazetesine geçerek eleştirilerine devam eder. Ne var ki Recaiizâde Mahmud Ekrem’in başvurusu ile hükümet münakaşaya el koyar. Ali İhsan Kolcu’nun aktarımına göre bu durumda Recaiizâde’nin devlet memuru oluşunun payı büyüktür (Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyatı I-Şiir*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum, 2008, s. 220).

²¹⁰ Hatta bu tartışmaların bir noktaya kadar Türk düşünce dünyasında gelişimi de beraberinde getirdiği düşünülebilir.

²¹¹ Cahit Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, Altın Kitaplar, İstanbul 1989, s. 161.

²¹² Cahit Tanyol, *a.g.e.*, s. 161.

²¹³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 47.

ve Türkleri “modernliğe” kavuşturacaktır.²¹⁴ Cemiyetin mensupları bu yönde çalışmalar yaparken öte yanda ordu içerisinde (yukarıda sözü geçen eğitimdeki ikiliğin büyük oranda beslediği) “alaylı subay-mektepli subay” tartışmaları başlamış, yıllardan beri hizmet süreleri dolan ama hâlâ silah altında tutulan erlerin durumu belirsizliğe düşmüş, bu belirsizlik sürerken yeniden askere alımların yapılmasına karşı bir hoşnutsuzluk baş göstermiş ve yasak olmasına rağmen birçok subay siyasî çalışmalara katılmaya başlamıştır.²¹⁵ Böylece entelektüel seviyede baş veren ikilikler topluma doğru yayılmaya başlamıştır.

Tanzimat’tan beri süre gelen yenilikler ve reformlar ulemanın statüsüne olumsuz yönde etki etmiştir. Zira reform süreci ilerledikçe, ulema hem prestij kaybetmiş (alenen yaygın yozlaşmayla suçlanmışlardır) hem de yönetici ve yargıç olarak üstlendikleri çifte rol çeşitli darbeler almıştır. Şeriat mahkemelerinin yetkilerinin kısıtlanması, modern ceza kanunlarının yürürlüğe girmesi gibi birçok konu mevcut ikiliği çok daha derinleştirmiştir.²¹⁶ Bahsi geçen bütün bu düşünsel ayrılıklar İkinci Meşrutiyet’le birlikte iyiden iyiye tırmanmış ve 31 Mart hadisesiyle birlikte fiili olarak çatışmaya dönüşmüştür.

2.2.2. Hilafetin Kaldırılması

Halife, “*H. Muhammed’in ölümünden sonra vekili olarak Müslümanların imamlığını ve din koruyuculuğunu yapmakla görevli kimsedir.*”²¹⁷ Yavuz Sultan Selim’in doğu seferleriyle birlikte Osmanlı Devleti’nin ve ailesinin sahiplendiği ve kullandığı bu unvan, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden geçen bir yasa ile kaldırılmış ve ertesi günü Halife başta olmak üzere 234 Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarılmıştır.²¹⁸ Aynı gün Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genel Kurmay Başkanlığı kurulmuştur.²¹⁹

Hilafetin kaldırılışını izleyen haftalarda 8 Nisan 1924’te ise Şeriat Mahkemeleri kaldırılmış, akabinde 1921 Teşkilât-ı Esâsiye *Kanunu* yerine yeni Türk Anayasası Kabul edilmiştir. 20 Nisan 1924’te kabul edilen yeni Anayasa, “kuvvetler birliği” ilkesini korusa da o güne kadar izlenen “meclis hükümeti” sisteminden parlamenter sisteme doğru geçişte ciddi bir adımdır.

²¹⁴ İttihat ve Terakki’nin amaçları için bkz. Yaşar Semiz, *a.g.m.*

²¹⁵ Hidayet Kara, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme: ‘Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme’”, *Turkish Studies*, 11/21, (Güz 2016), s. 551-564.

²¹⁶ Detaylı bilgi için: Şerif Mardin, *a.g.e.*

²¹⁷ “Halife”, *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b133c6e1867f8.77248867 (erişim: 15.11.2017)

²¹⁸ Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, (2002), s. 15-29.

²¹⁹ Oğuz AYTEPE, *a.g.m.*, s. 23.

Mustafa Kemal Atatürk hilafetin ve saltanatın durumu meselesini her fırsatta Millî Mücadele sonrasına ertelemiş ve Millî Mücadele sırasında net bir tavır ortaya koymamıştır. 24 Nisan 1920 günü meclisin açılışından bir gün sonra “Halifelik ve Padişahlık” konusunda sorulan soruya Mustafa Kemal Atatürk;

“Halifelik ve sultanlık makamını kurtarmayı başardıktan sonra Padişahımız ve Müslümanların halifesi olan efendimiz, her türlü zor ve ikrahtan kurtulmuş, hür ve bağımsız olarak kendisini milletin sadık kucağında gördüğü gün, yüce meclisimizin çıkaracağı kanunun içinde saygı göreceği yeri alır.”

sözleriyle cevap vermiş ve saltanatla hilafetin akıbetini vatanın kurtuluşuna bağlamıştır. Aynı gün birinci reis vekilliğine seçilen Konya Mevlevi Çelebisi Abdülhalim, bir takrir ile “*Bu meclisi açıyoruz ama Padişah ve Halife’nin buna izni var mı?*” sorusuna karşı Mustafa Kemal, daha o gün İstanbul’dan meclise gelmiş olan Fevzi Çakmak’a Padişah ve Halife’nin “esir” olduğunu anlattırarak takriri ortadan kaldırmıştır.²²⁰

Millî Mücadeleden başarılı çıktıktan kısa bir süre sonra 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM saltanata son vermiştir. İmzalanan Mudanya Mütarekesi’nden sonra Trakya’yı teslim almak için yüksek temsilci sıfatıyla İstanbul’a geçen Refet Paşa (Bele) Yıldız Sarayı’na giderek son Osmanlı padişahını ziyaret etmiş ve kendisine artık İstanbul’daki hükümetin işine son vererek Ankara’yı tanınması teklifinde bulunmuştur. Sultan Vahdettin bu teklife yanaşmamış ve “*bir defa hükümetle temas edeyim*” demiştir. Bundan sonra özellikle saltanatın kaldırılmasını takip eden günlerde Refet Paşa, Vahdettin’i sıkı bir şekilde takip etmiş ve onun İngilizlerle yaptığı görüşmelerden haberi olmuş, kaçacağını öğrenmiştir. Vaziyeti tartan Refet Paşa duruma hiç ses çıkarmamıştır. Kendisi konuyla ilgili;

“Biz Padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla onu mağdur görecektir ve bizi kabahatli sayacaktır. Bu itibarla hadiseleri revişine bırakmayı uygun buldum. Kaçan bir hükümdarı halkın hiçbir zaman affetmeyeceğini düşündüm.”

demektedir. Esasında Mustafa Kemal, saltanatın kaldırıldığı ve yeni halifenin seçilmesi tartışmalarının yaşandığı dönemlerde Sultan Vahdettin’i halife olarak önermiş, Kazım Karabekir ise Abdülmecid Efendi üzerinde durmuştur. Vahdettin’in kaçıışı sonrasında en güçlü aday olarak Abdülmecid Efendi kalmıştır.²²¹

²²⁰ Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 21.

²²¹ Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s. 77-84.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Vahdettin'in ülkeyi terk edişi, ülkede sükunetle karşılanmıştır. 19 Kasım 1922 tarihinde Amerikalı Amiral Bristol, çektiği telgrafta ülkede hâkim olan havayı şu satırlarla aktarmaktadır:

“19 Kasım 1922, İstanbul

*Padişahın yurtdışına çıkışı burada hemen hemen hiç heyecan yaratmadı. Yerel basın, bir hainin kaçıışı ya da bir hainden kurtuluş olarak bu olayı yansıttı. Ankara Hükümetinin bu konudaki tutumu henüz bilinmiyor.”*²²²

Bu sükunetin yanı sıra Padişah'ın (ve tabiatıyla Halife'nin) İngiliz nezaretinde ülkeyi terk etmesi de çok sayıda eleştiriye sebep olmuştur. Bunlardan biri Muğla Milletvekili Yunus Nadi Bey'in TBMM Hükümeti Matbuat ve Neşriyat Umum Müdürlüğü tarafından basılan ve dönemin hükümetinin karar ve görüşlerini, alınan kararların gerekçelerini ve eleştirilerinin aktarıldığı bir eserde kaleme aldığı *“Hükümet ve Hilafet”* adlı makalesi kayda değerdir.²²³

Padişah'ın ülkeden ayrılmasının ardından Refet Paşa durumu Mustafa Kemal'e bildirir. Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya *“Meclisin kimi Halifelğe seçeceği belli olmamakla beraber, seçilecek kimsenin de Padişahlık iddiasına kalkması ve bu hususta İngilizlerle müttefiklerine dayanması ihtimalini de göz önünde tutarak Abdülmecid Efendi'nin eğilimini öğrenmesini”* bildirmiş, Refet Paşa'nın temasları olumlu sonuçlar vermiş ve Abdülmecid Efendi'den *“TBMM'nin Halifelik ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum”* diye bir senet de alınmıştır. Nihayetinde mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 18 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecid Efendi, Halife olmuştur. Ne var ki Halife'ye bağlılıklarını gizlemeyen muhalefet grubu, Halife'yi yönetimin üzerinde görmeyi sürdürmüşlerdir.²²⁴ Cumhuriyet fikrinin ve millet hakimiyetinin anlaşılmadığını gören Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa 23 Şubat 1924'de halifeliğin kaldırılmasını kararlaştırmışlar ve 3 Mart 1924 tarihinde bu amaçla Meclis'e önerge vermişlerdir. Adalet Bakanı Seyyid Bey *“Hilâfetin Mehiyet-i Şeriyesi”* adlı bir konuşma yaparak halifeliğin dinle ilgili olmadığını İslam kaynaklarına dayandırarak ortaya koymuştur. Sonuç olarak aynı gün içinde halifelik kaldırılmıştır.²²⁵

²²² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 181.

²²³ Yunus Nâdi, *“Hükümet ve Hilafet”*, *Milli Hakimiyet ve Hilafet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 96-97.

²²⁴ Abdullah Manaz, *Siyasal İslamcılık II-Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 29.

²²⁵ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 29-30.

Hilafetin kaldırılışının arkasında birkaç gerekçe gösterilmektedir. Laikleşmenin bir gereği olması, Abdülmecid Efendi'nin şaşalı Cuma selamlıkları, Osmanlı Hanedanını sınır dışı edebilmenin siyasî gerekliliği ve Halifeliğin “bütün İslam aleminin başı olma” iddiası dış ilişkilerde Türkiye'nin başına pek çok iş açabileceği düşüncesi halifeliğin sonunu getirmiştir. Ayrıca Halife'nin “*Cihâd-ı Ekber*” ilan etmiş olmasına rağmen Hicaz Emiri Şerif Hüseyin gibi Müslümanların Müslüman olmayan düşmanla bir olup Osmanlı askerine saldırışı halifeliğin işlevsizliğine örnek olarak düşünülür.²²⁶

Hilafeti savunanların savundukları bir başka argüman ise “*Hilafetin kalkması halinde beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam aleminde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de son derece küçük ve değersiz bir hükümet konumuna düşeceği*” yönündeki endişedir. Yerelde ve uluslararası camiada “Cumhuriyetçi rejimin taşıdığı niyetlerin” amacına yönelik yapılan sorgulamalara karşı Mustafa Kemal;

*“Efendiler, yabancılar, hilafete taarruz etmiyorlardı. Fakat Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilafete taarruz edenler, İslam milletlerinden Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan, İslam milletleri idi.”*²²⁷

şeklinde bir cevap vermiştir.

2.2.3. 12 Eylül Sonrası İrtica ve İrticaî Terör Meselesi

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye'nin politik serencamı içinde İslamcılar açısından kendine özgü sebeplerden dolayı bir milat olarak görülebilir. Çünkü 1980'li yıllar artık devletin din üzerine daha fazla yoğunlaşmayı planladığı yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur.²²⁸

İhtilalin ardından kapatılan Millî Selamet Partisi'nin ardından 1983 yılında Ali Türkmen başkanlığındaki 33 kişiyle Refah Partisi kurulmuştur. 25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimlere Refah Partisi Ahmet Tekdal başkanlığında girmiş ve ülke çapında %4,4 oranında oy alabilmiştir.²²⁹ Siyasî yasakların kalkmasıyla birlikte Ekim 1987 tarihinde yapılan ikinci

²²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Oral, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, (1996), s. 155-188; Oğuz Aytepe, “Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, (2002), s. 15-29.

²²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 622.

²²⁸ Necdet Subaşı, “Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Zeytinburnu Belediyesi, (2013), s. 573.

²²⁹ Asaf Hüseyin, *İslam Dünyasına Siyasî Bakışlar*, Türkçe terc. Murat Çiftkaya, İz Yayınları, İstanbul 1991, s. 250.

kongrede Necmettin Erbakan tekrar genel başkanlık koltuğuna oturmuştur.²³⁰ 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde partinin oy oranı %7,16'ya, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde %9,8'e yükselmiştir. 20 Ekim 1991 seçimlerinde Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yapmış ve %16,7 oy alarak 40 tanesi Refah Partili olmak üzere 62 milletvekili çıkarmıştır.²³¹

1990'lı yılların başında vuku bulan ve bir sonraki bölümde detaylandırılacak olan laik aydınlarla yönelik gerçekleştirilen bir dizi faili meçhul cinayet ve ardından 2 Temmuz 1992 tarihinde “*Şeriat isteriz!*”²³² sloganlarıyla Pir Sultan Abdal etkinliklerinin katılanlardan 33 kişinin Sivas'ta Madımak Oteli'nde yakılarak öldürülmesi hadisesi Türkiye'nin ve kamuoyunun irticaya yönelik tehdit algılarını doruğa taşımıştır.²³³

Refah Partisi böyle bir dönemde yükselişini hızlandırmıştır. Mecliste sesini yükseltebilecek çoğunluğa ulaşınca halkın dini hassasiyetleri yüksek kesimini etkilemek için propagandist bir eylem tarzına yönelmiştir. Buna göre “*İmam ve müftülere nikah kıyma yetkisinin tanınması, İmam hatip okulları mezunlarının harp okullarına alınması, yeni ilahiyat fakültelerinin açılması, bazı yerleşim merkezlerinin il veya ilçe yapılması ve Cuma saatlerinin tatil olması*” gibi bir dizi tartışmalı konuları öne sürerek ülke gündemine oturmayı başarmıştır. Refah Partisi'nin bu taleplerine karşı çıkanlar ise gerçekleştirdikleri söylemlerle farkında olmadan dindar kesimi karşılarına almıştır.²³⁴

Bütün bu tartışmalar sürüp giderken Sivas Katliamı'ndan yaklaşık dokuz ay sonra 27 Mart 1994'te gerçekleştirilen yerel seçim sonuçları özellikle laik gruplar için psikolojik kırılma noktası olmuştur. Seçimleri “sürpriz” bir şekilde kazanan Refah Partisi, İstanbul ve Ankara dâhil 5 büyükşehir, 28 il ve 92 ilçede belediye başkanlığını kazanmış, Türkiye genelinde %19 oy alarak beldelerle birlikte 320 belediyeye sahip olmuştur.

Aralarında Beyoğlu, Sarıyer, Üsküdar gibi ilçelerin de olduğu 17 İstanbul ilçesi Refah Partililerin yönetimine girmiştir. Bu durum diğer çevreleri korku ve paniğe sürüklemiştir.

²³⁰ Necmettin Erbakan, 1960'lı yılların sonu ilâ 1970'li yılların başında “Millî Görüş” adı altında yoğun bir siyasî mücadele vermiştir. Kurmuş olduğu Millî Nizam Partisi kapatılınca 1972'de arkadaşlarıyla Millî Selamet Partisi'ni kurmuş ancak o da 1980 darbesiyle birlikte kapatılmış ve kendisi bir dönem siyasî yasaklılar arasına girmiştir. Ek olarak Necmettin Erbakan'ın politikadaki İslamî yaklaşımları sebebiyle İran'da belirli bir tanınırlığı bulunmaktadır (Ebuzer Goherî Moghaddem-Râmîn Mededlu, “Rîşehâ-ye Osmânî Gerâyî der Siyâset-i Khârecî Torkiye (2002-2010)”, *Faslnâme-ye Pejûheşhâ-ye Râhbordî-ye Siyâset*, 5/17, (Tâbestân 1395), 121-143).

²³¹ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 260.

²³² *Milliyet*, 3 Temmuz 1993.

²³³ Özellikle dönemin gazetelerinde atılan manşetler ve yazılan köşe yazıları bu konuda oldukça güçlü fikir vermektedir.

²³⁴ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 261.

Gazetelerde “RP Şoku”, “RP Depremi” manşetleri ve “Ankara’nın taşına bak, gözlerimin yaşına bak”, “Uyan uyan Gazi Kemal”, “Şu Feleğin İşine Bak” başlıkları ile yazılar yazılmıştır.²³⁵

27 Mart seçimlerinin sonrasında 13 Nisan 1994 tarihinde Necmettin Erbakan’ın yaptığı konuşma kamuoyunda büyük tartışmalara yol açmıştır. Milliyet gazetesinin 14 Nisan 1994 tarihinde “Erbakan Kanlı Konuştu” manşetiyle haberleştiği konuşmanın içerik metni ise şöyledir:

“27 Mart sonucundan sonra adil düzene geçene kadar Türkiye’de huzur ve istikrar olamaz. Halk buna karar verdi. Bütün halkımız bizimle beraber adil düzen, lider ülke istiyor. RP iktidara gelecek, adil düzen kurulacak, sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı, tatlı mı olacak, kanlı mı?”

Bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum ama bunların terörizmi karşısında herkes bu gerçeği görsün diye bu tabirleri kullanmaya mecburiyet duyuyorum. Türkiye’nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Türkiye adil düzene geçecek bu kesin, şart. Geçiş dönemi yumuşak mı olacak sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak? 60 milyon buna karar verecek. Biz diyoruz ki bu geçişi tatlı yapalım. Bu geçişi barış içinde yumuşak yapalım.”²³⁶

Dönemin Refah Partisi’nin İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise Milliyet gazetesi yazarı Nilgün Cerrahoğlu’na yaptığı açıklamada şu sözleri söylemiştir:

“Refah Partisi’nin referansı İslam’dır. Referansımıza ters hiçbir şey yapmayız. Anayasayı da insanlar yaptı. Diğer partiler yapınca oluyor da Refah Partisi Anayasa değişikliği yaptığında niye olmuyor? Bizim için demokrasi amaç değil araçtır.”²³⁷

Bu gibi söylemler dönem içerisinde büyük tartışmalar yaratmış ve ülke, 1995 genel seçimlerine bu siyasî atmosferde girmiştir. Doğru Yol Partisi’nin Genel Başkanı ve dönemin Başbakanı Tansu Çiller, genel seçimler öncesinde Refah Partisine yoğun bir taarruz gerçekleştirmiştir. Tansu Çiller, Refah Partisi ve Necmettin Erbakan hakkında şunları söylemiştir:

“DYP ile aydınlığı ya da RP ile karanlığı seçeceksiniz-21 Kasım 1995”

²³⁵ Oral Çalışlar-Tolga Çelik, *İslamcılığın Üç Kolu*, Güncel Yayınevi, İstanbul 2006, s. 139.

²³⁶ *Milliyet*, 14 Nisan 1994.

²³⁷ *İyi Gazete*, 15 Temmuz 1996.

“Refah PKK gibi. Ellerinde harita, Türkiye’yi bölmüşler.-16 Kasım 1995”

“Erbakan, Atatürk’ün açtığı yolu kapatmaya çalışıyor. Buna izin vermem.-15 Aralık 1995”

“Erbakan’ın adil düzeni Castro düzeni, Mao düzeni, Mercümeç’çi²³⁸ düzeni... Kadayıfçı Erbakan’a inanmayın.-1 Ocak 1996”

“Şantajla tehditle beni bir yere çekemezler. Refah’a teslim olmam. Tehditlere aldırmmam.-1 Ocak 1996”

“Biz RP’yi önlemek için iktidar istiyoruz. Çünkü milletten o şekilde oy istedik.-14 Ocak 1996”

“RP’nin devlet içine girmesine karşıyım. RP’nin iktidar olabileceği ihtimali, dış finans çevrelerini tedirgin ediyor.-23 Ocak 1996”

“Refah ülke için çok zararlı. Bu koalisyonun (ANAP-RP) engellenmesi gerekli.-20 Şubat 1996”

“Ey Mesut Yılmaz! Koltuk uğruna (RP ile koalisyon yaparak) ülkeyi karanlığa gömme.-20 Şubat 1996”

“Kişisel hırs uğruna ülkeyi tehlikeye atanlara karşı artık rejimin tek sigortası biziz.-20 Şubat 1996”

“Erbakan bizi koalisyona zorlayamaz. Refah’a teslim olmam. Ülkem satılık değildir.-20 Şubat 1996”²³⁹

Ne var ki 1996 Mayıs’ında biten Anavatan Partisi-Doğru Yol Partisi ortaklığının sonrasında Haziran 1996’da hükümeti kurma görevi Necmettin Erbakan’a verilmiştir. 30 Haziran’da Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında “Refahyol” adı verilen bir koalisyon kurulmuş ve Erbakan, Başbakan olmuştur. 8 Temmuz’da Büyük Birlik Partisi’nin de desteğini alarak bu hükümet muhalefetten 13 fazla oy alarak güvenoyu almıştır.²⁴⁰

Dönemde patlak veren birçok yolsuzluk soruşturmaları iki partinin (DYP ve RP) karşılıklı destekleriyle kapatılmıştır. Nitekim Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çiller aleyhine Refah Partisi

²³⁸ Bosna’ya yapılan yardım kampanyasının paralarının toplanmasında usulsüzlük yaptığı iddia edilen ve hakkında dava açılan fakat zaman aşımı sebebiyle davası düşen Refah Partili Süleyman Mercümeç.

²³⁹ *Milliyet*, 19.06.1996.

²⁴⁰ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 263.

tarafından Mayıs 1996'da verilen "TEDAŞ Yolsuzluğu" ve Haziran 1996'da verilen "Çiller'in Malvarlığı" soru önermeleri bu iki partinin koalisyon kurması sonrasında Kasım 1996 ve Ocak 1997 tarihlerinde Doğru Yol ve Refah Partisi'nin oylarıyla aklanmıştır.²⁴¹ Sonrasında Çiller'in meydanlarda "Bunların düzeni Mercüme'çi düzeni" diyerek yolsuzluklarına işaret ettiği "Refah Partisi ile Süleyman Mercüme Arasındaki İlişki"ye dair hazırlanmış olan rapor iki partinin oyları ile reddedilmiştir.²⁴² Bütün bunlara ek olarak 3 Kasım 1996 yılında Balıkesir'in Susurluk ilçesinde aynı arabada bulunan bir milletvekili, bir emniyet müdürü ve kanunen aranan ve kaza sonrası üzerinden sahte kimlik çıkan Abdullah Çatlı ile sevgilisinin karıştığı bir kaza ile beraber yaşananlar, var olan bunalımlı politik havayı daha da germiştir.²⁴³

Refah Partisi 1992 yılından itibaren ABD ile bir dizi görüşme yapmıştır. Necmettin Erbakan 1992 yılının yaz ayında İngiltere üzerinden Amerika'ya gitmiş (kamuoyundan gizli tutulan) çeşitli görüşmeler yapmıştır. 17 Ekim 1994 tarihinde ise Erbakan yine bir hafta ABD'ye giderek Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi ile Dışişleri Bakanlığı'ndan birçok yetkili ile görüşmüştür. Erbakan dönüşte "CIA'nın en yüksek uzmanlarının suallerini cevapladık. Oradaki insanların RP'ye ilgi duydukları için bilgi almak istediklerini duymak bizi memnun etti" diyerek bazı konulara açıklık getirmiştir.²⁴⁴ Bu tarihten sonra da RP ile ABD'li yetkililer arasında periyodik görüşmeler devam etmiştir.²⁴⁵

Uzun süre Refah Partisi'ne "Hıristiyan Demokrat Parti" gibi bakan ABD yönetimi 1997 yılı ile birlikte Refah'a olan umutlarını kesmeye başlamıştır. Erbakan'ın iktidara gelir gelmez ilk yurtdışı seyahatini İran'a yapması Amerikan yönetimi tarafından rahatsızlık yaratmış ve gitmemesi istenmiştir.²⁴⁶

1997 yılının ilk aylarında Refahiyol iktidarına karşı kamuoyu ve basında duyulan rahatsızlık zirveye ulaşmıştır. Şubat ayında Refah Partisi'nin Sincan Belediye Başkanı'nın organize ettiği ve İran'ın Ankara Büyükelçisi'nin de katıldığı Kudüs Gecesi'nde yapılan konuşmalar ve gösteriler Refah Partisi ve İslamcılar dışında herkes tarafından tepkiyle karşılanmıştır.²⁴⁷ Hürriyet gazetesi "Sincan'daki İran provasına tepki" ifadeleriyle haberi geçerken İran büyükelçisinin resminin altına "Terör destekçisi İranlı" yazmıştır.²⁴⁸ Sabah gazetesi ise "Bu Ne

²⁴¹ Abdullah Manaz, a.g.e., s. 264.

²⁴² Radikal, 12.12.1996.

²⁴³ Kaza sonrası geniş çaplı soruşturmalar başlatılmış, Meclis'te Susurluk Komisyon'u toplanmış, basın ve sivil toplum örgütleri "aydınlık bir Türkiye için bir dakika karanlık" sloganıyla protestolarda bulunmuşlardır.

²⁴⁴ Soner Yalçın, *Hangi Erbakan*, Su Yayınevi, İstanbul 1999, s. 295-296.

²⁴⁵ Abdullah Manaz, a.g.e., s. 158.

²⁴⁶ Hürriyet, 07.08.1996.

²⁴⁷ Abdullah Manaz, a.g.e., s. 268.

²⁴⁸ Hürriyet, 03.02.1997.

Rezalet-İran'ın Ankara Büyükelçisi Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi'nde şeriat çağrısı yaptı" manşetiyle olayı duyurmuştur.²⁴⁹ Bu olaydan bir hafta sonra Genelkurmay Başkanlığı'na ait bir tank birliği normal eğitim yürüyüş güzergahını değiştirerek olayın vuku bulunduğu semttten geçmiş ve ordu, "Siyasal İslamcılığa karşı devletin tek koruyucusu" olduklarını vurgulamıştır.²⁵⁰ Hatta 12 Haziran 1997 tarihinde Hürriyet gazetesinde çıkan ve manşetten verilen habere göre Genelkurmay Başkanlığı "Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaya çalışan irticaya karşı mücadelede gerekirse silah kullanılacağını" açıklamıştır.²⁵¹

Bu olay sonrasında toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda "temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması, böylece İmam Hatip Okulları'nın orta kısımlarının normal eğitime geçmesi, devletin kontrolü dışındaki din eğitimi okullarının kapatılması, gelişen İslamcı eğilimlere karşı tedbirler alınması" gibi pek çok karar alınmıştır. Necmettin Erbakan'ın bu kararları imzalamamak için direndiğine yönelik çıkan haberlerde Erbakan kışkırtıcılıkla suçlanmıştır. Radikal gazetesi "Erbakan Pes Etmiyor-MGK kararlarını imzalamadığı gibi türbanı gündeme getirmeye hazırlanıyor" manşetiyle duyurduğu haberin alt metninde "MGK bildirisindeki sert ifadeleri üzerine almayan Erbakan, 'MGK hükümetin yardımcısıdır, sadece bir istişare kuruludur.' diyor. Hoca, askerle iş birliği yapan Demirel için 'Onu itekliyorlar' diyecek kadar öfkeli" yazmıştır.²⁵² Refah Partisi yöneticileri bu kararlara direnseler de 13 Mart 1997 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, "Bütün MGK kararlarının eksiksiz uygulanacağını" açıklamıştır. Erbakan konuyla ilgili "Dini hükümlerin bağınazca yorumlanması softalıktır, gericiliktir, irticadır. Bunlara biz de karşıyız. İBDA-C'yi²⁵³, Cemalettin Kaplan'ı²⁵⁴ kim tasvip edebilir? Ama üç beş kişinin bütün Müslümanları rahatsız etmesini de kabul edemeyiz. İrtica tehlikesiyle mücadeleye kararlıyız" demiştir.²⁵⁵

Mayıs ve Haziran aylarında tansiyon daha da yükselmiş Genel Kurmay Başkanlığı "Batı Çalışma Grubu" adıyla oluşturduğu bir araştırma merkezi vasıtasıyla hem hükümetin icraatlarını hem de İslamcı faaliyetleri izlemeye başlamış, medya ve yargı temsilcilerine brifingler vererek kamuoyunu bilgilendirmiştir.²⁵⁶

²⁴⁹ Sabah, 02.02.1997.

²⁵⁰ Abdullah Manaz, a.g.e., s. 269.

²⁵¹ Hürriyet, 12.06.1997.

²⁵² Radikal, 03.03.1997.

²⁵³ İslamî Büyük Doğu Akıncıları Cephesi, Necip Fazıl Kısakürek'in ortaya koyduğu "Büyük Doğu" ideolojisini ve federatif yapılı bir İslamî devletin kurulmasını amaç edinmiş bir oluşum.

²⁵⁴ Anadolu'da İslam Devleti ve İslam Ordusu kurmaya çalışan ve bunun için Almanya'daki Türkleri organize etmeye çalışan irticacı lider.

²⁵⁵ Milliyet, 14.03.1997.

²⁵⁶ Abdullah Manaz, a.g.e., s. 270.

Hükümetin bu haliyle devam edemeyeceğini anlayan Tansu Çiller koalisyon ortağı olan Başbakan Necmettin Erbakan'la koltukları değişmeyi teklif etmiş ve böylece hem hükümet üzerindeki baskının hafifleyeceğini söylemiş hem de koalisyonun devam edeceğini garanti etmiştir. Erbakan 18 Haziran 1997 tarihinde istifa etmiş ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hükümeti kurma görevi seçimden ikinci parti çıkan Anavatan Partisi'nin lideri Mesut Yılmaz'a verilmiştir. İslamcı ittifak bu durumu “Çankaya Darbesi” ve “Askerlerin Hükümeti” gibi deyimlerle tanımlamış ve Çiller'in Refah Partisi'ndeki ısrarı sebebiyle birçok Doğru Yol Partili vekil partisinden istifa etmiştir.²⁵⁷ Mesut Yılmaz'ın Demokratik Sol Parti ve Demokratik Türkiye Partisi ile kurduğu koalisyonla beraber Refahyol iktidarı sona ermiştir. Sonrasında açılan dava sonucunda ise 16 Ocak 1998 günü “Laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemleri nedeniyle” Refah Partisi'nin kapatıldığı ilan edilmiştir.

2.3. Karşılıklı Rejim Güvenliği ve Devrim İhracı Endişesi

İranlı liderler kendi başarılarını emperyalizme atılmış bir tokat olarak görmektedir²⁵⁸ ve bunun “emperyalizmin pençesine düşmüş” tüm ülkelerin kurtuluşu için bir reçete olarak düşünmüşlerdir.²⁵⁹ İran'ın 1980'lerin hemen başında Hizbullah üzerinden Lübnan'da gösterdiği çaba ve söylemleri göz önüne alındığında bu durum daha net teşhis edilebilir. İranlı liderlerin ve İran basınının Türkiye'deki rejim aleyhine yaptıkları söylemler ve İslamcılara yönelik verdiği desteğin/söylemlerin arkasında bu felsefe aranmalıdır. Zira İranlı karar vericiler için buradaki kimliksel yaklaşım “ulusal” olmaktan çok “inançsal”dır. Diğer yandan İran'ın “Büyük Şeytan” olarak nitelediği Amerika'nın kendi komşusuyla derinlemesine bir ittifak ilişkisi içinde olması tabiatıyla İran'ın arzu edeceği bir şey değildir. Dolayısıyla Türkiye'deki rejime yönelik yapılan söylemlerin ve çıkışların da iki yönü bulunmaktadır: İslam Devrimi'nin kimliksel olarak tam karşısında duran “demokratik ve laik” bir Türkiye yerine şeriatı benimsemiş bir Türkiye arzusu ve bununla birlikte Amerika'yla müttefiklik ilişkilerin bozulması arzusu.

Türkiye açısından hali hazırda irticaî terör meselesi iç politikada bu kadar gündemdeyken ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesine karşı tehdidin ve endişelerin

²⁵⁷ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 270. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mehmet Bican, *28 Şubat'ta Devrilmek*, Truva Yayınları, İstanbul 2012.

²⁵⁸ Burada İmam Humeyni'nin ABD Büyükelçiliği baskını sırasında söylediği ve bugün dahi İran'da başta Tahran'daki bugün müze olarak kullanılan eski ABD büyükelçiliği olmak üzere birçok duvarda bir slogan olarak görülebilecek “ما آمریکا را زیر پا می گذاریم” (*Biz Amerika'yı ayaklar altına alıriz*) sözü hatırlanmalıdır.

²⁵⁹ “Dünyanın ezilen ulusları, İran devriminin tecrübelerinden yararlanarak mücadele etmeyi öğrenmelidir. İran halkının dünya uluslarına göstermek istediği şey, onların işgalcilerden nasıl kurtulacağıdır. Bu ise, konferanslar düzenlemekle, kitaplar yayınlamakla ve kitle iletişim araçları yoluyla olacaktır” (Mesil Mohâcirî, *İslam Devrimi'nin Dinamikleri*, Türkçe terc. G. Uğurlu, Akademi Yayınları, İstanbul 1991, s. 181).

hissedildiği bir dönemde İranlı politika yapımcılarının “*rejimin ihraç edilmesinin gerekliliği*” üzerine yaptığı söylemler²⁶⁰ ve Türkiye’deki İranlı muhaliflere yönelik yapılan terör saldırıları, Türkiye’nin İran’a karşı tehdit algısını iyiden iyiye yükseltmiştir. Bu noktada devrim ihracı meselesine biraz daha yakından bakmak gerekmektedir.

Mesil Muhaciri, İslam Devrimi’nin dış dünyaya yönelik felsefesini şöyle özetlemektedir:

“Dünyanın ezilen ulusları, İran Devrimi’nin tecrübelerinden yararlanarak işgalcilerle mücadele etmeyi öğrenmelidir. İran halkının dünya uluslarına göstermek istediği şey, onların işgalcilerden nasıl kurtulacağıdır. Bu ise, konferanslar düzenlemekle, kitaplar yayınlamakla ve kitle iletişim araçları yoluyla olacaktır.

*(...) Devrimin taraftarları gün geçtikçe artmaktadır. Bütün dünyada binlerce insan, özellikle Afrika’da ve Asya’da olmak üzere, İslam Devrimi’ne bel bağlamıştır. Bu yüzden hükümetler, boşu boşuna devrim yoluna engeller koymaya çalışmaktadır. Çünkü ezilen milletler özgürlüğe kavuşmanın yolunu artık bulmuşlardır.”*²⁶¹

İmam Humeynî’nin iktidara geliş süreci boyunca öğrencilerine verdiği derslerden oluşturulan kitaplarda “*İslamî Devlet*” yapısının kurulmasının dini açıdan gerekliliği bu devletin yapısal ve ideolojik temelleri, emperyalizmin ve Müslüman ülkelerdeki zulüm yönetimlerinin yıkılmasına dair yaklaşımlar ortaya konmuştur.²⁶²

Humeynî, süper güçlerin Müslüman ülkeleri yok etmek için ortaya çıktığını ve bu sebeple bu tehditlere karşı koyabilmek adına İslam dünyası ile birleşebilmek için İran’ın devrimini ihraç zorunda olduğunu söylemiştir.²⁶³ Ayrıca konuyla ilgili Humeynî;

*“Devrimimizi ihraç etmekten kastımız; bütün halkların uyanması, devletlerin uyanması, kendilerini bu zorluklardan kurtarmaları ve egemenlik altından kurtulmalarıdır. Zira (bu ülkelerin) var olan bütün kaynakları harcanıyor ve bu yoksul hayat tarzından kendilerini kurtarmaları gerekiyor”*²⁶⁴

²⁶⁰ Âyetullah Motahharî’nin “*Şia’nın enfes ürünlerini tüm Müslümanlara götürmeye kararlı*” olmak ifadeleri bu söylemlerden biri olarak örnek gösterilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Tekin, *İran’ın Dış Politikasında Terörizmin Yeri*, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, (tarih belirtilmemiş), s. 8.

²⁶¹ Mesil Mohâcirî, *a.g.e.*, s. 181.

²⁶² Ruhollah Khomeini, “Necessity for Islamic Government”, *Islam and Revolution: the writings and declarations of Imam Khomeini*, İngilizce terc. Hamid Algar, Kegan Paul, Londra 2002, s. 40-54.

²⁶³ Christin Marshall, *Iran’s Persian Gulf Policy*, Routledge Curzon, Londra 2003, s. 13.

²⁶⁴ Âyetullah Humeynî, *Sahife-ye Emâm*, XII, s. 280, http://www.imam-khomeini.ir/fa/c207_51262/ (Erişim Tarihi: 21.01.2019).

demmiştir. Devrimin önde gelen bir diğer ismi Hâşimî Rafsancânî ise *Keyhân Gazetesi*'ne verdiği bir demeçte;

*“Devrimimizi kimseyi zorlamadan yaymak bizim hakkımızdır ve istemeleri halinde özgürlükçü cephelerle İslam Devrimi üzerine tartışabiliriz. Eğer emperyalistler bölgemizdeki ülkeleri tehdit etmeye kalkarlarsa İslam Devrimi bu ülkeleri savunmayı kendi hakkı olarak görür. Bizim düşüncemizi ister kabul etsinler ister etmesinler, biz herhangi bir ülkenin iç işlerine müdahale etmeyi amaçlamıyoruz.”*²⁶⁵

diyerek devrim ihracı fikrinin yönetsel yaklaşımını özetlemişlerdir.

Buna göre teorik açıdan “dünyadaki bütün ezilen halkları desteklemeyi” vadeden İran İslam Devrimi, 1980 yılının Şubat ayında Tahran’da “Uluslararası Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Devrimci Örgütler Konferansı” adıyla düzenlenen toplantıyla ilk adımı atmıştır. Toplantıya Filistin ve Lübnan’daki örgütlerin temsilcileri dahil Iraklı Şîi muhalif örgütler, Mısırlı radikal İslamcı örgütler, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya’dan İslamî örgütler, Sudan İslamî Hareket Heyeti, Pakistan Şii örgütler, Tayland’daki *Fettânî Örgütü* ve Filipinler’den *Moro Hareketi* ile birlikte dünyanın her yerinden irili ufaklı pek çok örgüt katılmıştır. Toplantının sonunda, İran yönetimi bu örgütlere gerekli yardım ve desteği vadetmiş ve bir “*Kurtuluş Hareketleri Dairesi*” teşkil etmiştir. Ayrıca, bu örgütlerle dış temaslar sağlamak ve yardımları ulaştırmak amacıyla Dışişleri Bakanlığı bünyesinde “*İrtibat ve Lojistik Destek Dairesi*” kurulmuştur.²⁶⁶

Diğer yandan devrimin nasıl ihraç edilmesi gerektiği konusunda devrimin teorisyenleri arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. İmam Humeynî, devrimin barışçıl yöntemlerle Müslüman ülkelere yayılması gerektiğini önermesine karşın²⁶⁷ İran’ın çevre ülkelerdeki devrimci grupları bizzat eğitmek ve finansal destek sağlamak yoluyla daha aktif bir politika izlediği düşünülmektedir. Örnek olarak nüfusunun %60’ından fazlası Şii olan Körfez Arap ülkesi Bahreyn’de 1982 yılında bir darbe girişimi vuku bulmuştur. Darbeye teşebbüste bulunan 73 kişinin sorgulanması sonucu, bu kişilerin İran’ın Şiraz kentinde, Devrim Muhafızları kampında eğitildiklerini beyan etmeleri, bu başarısız darbe girişiminde İran Maslahatgüzarının

²⁶⁵ *Keyhan*, 21 Mordad 1361.

²⁶⁶ Ali Tekin, *a.g.e.*, s. 12.

²⁶⁷ İran Eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hâtemî’nin bu konudaki sözleri bu noktada kayda değerdir: “*İmam Hazretlerinin dayandığı nokta diğer ülkelerin işlerine karışmamaktı ve değerlerimizin yayılmasıydı. Öyle de oldu. Kutsal savunma, bölgede bizim direncimizin oluşmasında ve güçlenmesinde etkiliydi.*” (Mohammad Khâtemî, “Hazret-e İmâm Tekîd daştend sudûr-e enghelâb be manî-ye dekhâlet der diğere- keşverhâ nist.”, http://www.imam-khomeini.ir/fa/n23101/به_انقلاب_کردن_کشورها_نیست (Erişim Tarihi: 20.01.2019))

da katılması endişeleri iyice arttıran bir unsur olmuştur.²⁶⁸ Nitekim bu olaydan 13 yıl sonra Amerikan Başkanı Bill Clinton'ın "Ortadoğu'da Terörizm" konulu 23 Ocak 1995 tarih ve 12947 sayılı raporunda "Ortadoğu Barış Süreci'ne karşı olan" 12 terörist gruptan 5'inin Radikal İslamî Örgütlerin oluşturduğu (Hamas, Filistin İslamî Cihad, Hizbullah ve Mısır'daki İslamî Grup ve Cihad) ve bu örgütlerin İran tarafından desteklendiği belirtilmiştir.²⁶⁹

1989 yılında savaşın yıkıcı etkilerini azaltmak ve yok etmek için kolları sıvamış olan Rafsancânî Hükümeti'nin izlediği pragmatik siyaset devrim ihracı noktasında da karşılık bulmuştur. İran Cumhurbaşkanı Rafsancânî, çeşitli vesilelerle verdiği demeçlerde İran'ın bölge ülkelerine karşı giriştiği maceraya son verip komşularıyla ilişkilerini normale döndürmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁷⁰ Bu açıklamalar sonrası ilişkileri ciddi manada geren başka olaylar yaşansa da ikili ilişkilerdeki yumuşama dönemi bir şekilde devam etmiş ve her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları tansiyonu düşürecek açıklama ve söylemleriyle ikili ilişkilerdeki kopmayı engellemiştir. Keza 1997 yılında reformcu kanadın lideri Muhammed Hâtemî'nin iktidara yeni gelmiş olması ve reformcu kanadın ülke içinde yaşadığı sıkıntılar karşısında Türkiye'nin ipleri bilerek koparmadığı ve böylece Hâtemî'ye iki ülke ilişkilerinin düzeltilmesi ve güçlendirilmesi konusunda şans tanındığına yönelik yorumlar bulunmaktadır.²⁷¹

İran'ın devrimini komşu ülkelere ihraç çabası, hali hazırda iç politikasında İslamcılığı laikliğe karşı bir tehdit olarak algılayan Türkiye için İran'a karşı bir güvensizlik oluşturmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu durum Türkiye-İran arasında tesis edilmeye çalışılan iş birliği ve güven olgularını bir noktaya kadar zedelemiştir. Madalyonun diğer yüzünde ise İran'ın uluslararası toplumun kendisine yönelik rejim ihracı çabası içinde olabileceği ve bu bağlamda komşusu Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkileri, NATO'nun en büyük ikinci askerî gücü konumundaki büyük ve modern ordusu ve seküler demokratik yapısıyla İran'daki rejim için varlık problemi oluşturacağına yönelik bir endişe bulunmaktadır.²⁷² Türkiye'nin Batı yönelimi ve Soğuk Savaş döneminde ABD'yle olan yakın siyasî ve askerî ilişkileri, İran'ın bakış açısından Türkiye'yi ABD'nin bölgedeki temsilcisi olarak algılamasına sebep olmuştur.²⁷³

²⁶⁸ Neval Çizgen, *İki Ülke İki Devrim: Türkiye ve İran*, Say Yayınları, İstanbul 1994, s. 157-158.

²⁶⁹ Ali Tekin, *a.g.e.*, s. 6.

²⁷⁰ Ali Tekin, *a.g.e.*, s. 6.

²⁷¹ Gökhan Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 25.

²⁷² Arzu Celalifer Ekinci, "Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Önemi", *Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara 2009, s. 233.

²⁷³ Erkan Ertosun, *Turkish-Iranian Relations After 1990*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 72-74.

İran'ın Türkiye'ye karşı güvensizliğinin bir başka sebebi ise dönem içerisinde Türkiye'nin İsrail'le olan yakın ilişkileridir. Türkiye, İsrail'in bağımsızlığını tanıyan ilk Müslüman ülke olup ABD ile olan ilişkilerinin de etkisiyle İsrail'in bölgedeki en büyük müttefiklerinden birisi olmuştur. Bu sebeple Türkiye ile İsrail arasında yapılan özellikle askerî iş birliği anlaşmaları, her ne kadar Türkiye'nin bu iş birliğinin üçüncü kişilere karşı olmadığını vurgulasa da İran'ı tedirgin etmiş ve kendi varlığına bir tehdit olarak görmüştür.²⁷⁴

Bütün bunların dışında İran'da oldukça karmaşık bir etnik yapı mevcuttur. Bu durum bir noktada İran'ın iç politikasında hassasiyetler yaratmaktadır. Şöyle ki İslam Devrimi'nin ideolojik çekim gücü Sünnî olan Türkmenler, Afganlar, Belucîler ve Kürtler için kimlik tesisi ve entegrasyonun yetersiz olduğuna yönelik görüşler mevcuttur.²⁷⁵ Bu bağlamda PJAK ve Belucistan Kurtuluş Ordusu gibi bölücü terör faaliyetlerde bulunan kitlelerin yanı sıra İran'daki Azerbaycan Türkleri arasındaki Pan-Türkist akımların dönem yükselmesi İran için bir tehdit sebebidir. Örneğin 2006 yılında vuku bulan karikatür krizi²⁷⁶ İran'ın sıkıntılı günler yaşamasına sebep olmuştur. Burada önemli olan nokta ise İran'ın kendisine karşı yapılabilecek bir hamlede bu hassasiyetlerden faydalanılmasından yana duyduğu endişedir. İran tarafından terörist bir organizasyon olarak görülen²⁷⁷ Halkın Mücahitleri Örgütü'ne²⁷⁸ üye çok sayıda önemli ismin Türkiye'de çalışmalarını sürdürmesi İran'ın Türkiye üzerinden geliştirdiği tehdit algılarını yükseltmiştir. Çalışmanın konusu olan yirmi yıl boyunca (1980-2000) İran, Türkiye'den belirli aralıklarla örgüt üyelerinin Türkiye'de faaliyet göstermelerine müsaade edilmemesini ve yakalanıp İran'a teslim edilmesi talebini ısrarla dile getirmiştir. 1999 yılında patlak veren gösterilerde İran hükümetine karşı dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in göstericileri destekler

²⁷⁴ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 111-114.

²⁷⁵ Mesut Hakkı Çaşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", *Avrasya Dosyası*, 5/3, s. 286.

²⁷⁶ 12 Mayıs 2006 günü bir gazete ekinde Azerbaycan Türklerini "hamamböceğine" benzeten bir karikatür yayınlanması ülkede olayların çıkmasına sebep olmuştur. Protestolar sırasında açılan ateş sonucunda en az 30 gösterici ölmüştür. İran hükümeti bu durumun İran'da iç karışıklık yaratmak isteyenlerin sebep olduğunu, göstericiler üzerine PKK militanlarının ateş açtığını ve bütün bunların ABD'nin komplosu olduğunu söylemiştir.

²⁷⁷ Arif Keskin, *a.g.m.*, s. 56-57.

²⁷⁸ İran'ın bugünkü resmi söyleminde "*Halkın Münafıkları*" olarak adlandırılan bu örgüt, 1960'lı yıllarda Şah'a, kapitalizme ve Batı emperyalizmine karşı kurulduğunu deklare etmiş ve 1965 sonrası gerçekleştirdiği eylemlerle adından söz ettirmiştir. Örgüt İslamî-Marksist çizgide gözüke de İslamcı, Marksist veya solcu olarak tanımlamak pek olası değildir. Şah döneminin son on yılında örgüte ağır darbeler indirilse de İslam Devrimi'yle birlikte örgüt yeniden yapılanmış ve Humeyni'nin taraftarlarıyla iş birliği yapmıştır. Humeyni'nin İran'a dönmesinin ardından örgüt yeni rejimle yollarını ayırmış ve rejime karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelenin boyutları "*vatana ihanet*"e kadar uzamıştır. Zira örgüt İran-İrak Savaşı sırasında Saddam Hüseyin'le birlikte iş birliğine girmiş ve 1983'ten sonra Irak'a yerleşmeye başlamıştır. Saddam'ın yardımcılarıyla düzenli ve mekanize bir ordu teşkil etmeyi başaran örgüt, Irak üzerinden İran'a pek çok kanlı eylemlerde bulunmuştur. Bütün bu gelişmelere karşı İran'ın da tepkisi sert olmuştur. Türkiye'de de birçok üyesi olan örgüt elemanlarına 1980-2000 arasında İran gizli servisi tarafından birçok suikast gerçekleştirilmiştir. Son olarak İran'ın nükleer programı ve gizli tesislerini de bu örgüt üzerinden deşifre olmuştur.

mahiyetteki açıklaması ve göstericilerin ele başlarının Türkiye ve ABD'deki İranlı rejim muhalifi örgütlerle temasta bulunduğu anlaşılmaya üzerine İran'ın Türkiye'ye yönelik suçlamaları da artmıştır.²⁷⁹

Son olarak İran'ın Türkiye'ye yönelik devrim ihracı çabasının tarihsel ve sosyolojik düzlemde birlikte ele alındığında iki ülkenin farkı sosyo-ekonomik şartları ve tarihî arka planları sebebiyle böyle bir endişenin gerçekçi olmadığını söyleyen yaklaşımlar da bulunmaktadır.²⁸⁰ Buna göre; İran tarafından belirli bir dönem desteklenen ve iki ülke ilişkilerinde krizlere sebep olan Hizbullah ve İslamî Hareket Örgütü, Anadolu halkı tarafından geniş destek bulamamış, marjinal örgütler olarak kalmışlardır. Hatta öyle ki İran'ın tesirinde olabileceği düşünülen Türkiye Şiaları dahi bu örgütleri benimsememiştir. Keza bu yaklaşım, Türkiye'de gerçekleştirilen gazeteci ve akademisyen cinayetlerinin İran tarafından değil, iki ülke ilişkilerini bozmayı amaçlayan üçüncü kişiler tarafınca işletirildiğini savunan fikirle uyumaktadır.²⁸¹

2.4. İrticaî Terör Örgütlerinin İşlediği Siyasî Cinayetler ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Türkiye'nin irtica bağlamında İran üzerinden algıladığı tehdidin zirve noktası siyasî cinayetlerdir. 1990'lı yıllara kadar söylemlerde ve kamuoyu bazında atışmalarda kalan kimliğe yönelik bu tehdit algısı Muammer Aksoy ile başlayan ve Ahmet Taner Kışlalı'ya kadar uzanan bir suikastlar zinciriyle iyiden iyiye renk değiştirmiştir. Bahsi geçen on yıl boyunca Hizbullah, İslamî Hareket Örgütü, İBDA-C gibi İslamî terör örgütlerinin bu dönemde gün yüzüne çıkması, Kaplan Cemaati gibi cemaatlerin doğrudan Türkiye'deki laik ve demokratik rejime tehditler savurması ve son olarak özellikle Türkiye'deki seküler kesim tarafından "irticacı" olarak görülen²⁸² Refah Partisi'nin hızla güç kazanıp iktidara gelmesiyle birlikte kamuoyu irticaya karşı büyük bir tehdit hissetmeye başlamıştır. İçeride hissedilen bu tehdit ile siyasî kanaat önderlerinin özellikle Uğur Mumcu suikastından sonra İran'ı suçlaması, yakalanan isimlerin verdikleri ifadelerde İran'la olan bağlantılarının ortaya çıkması ve gerek Salman Rüşdi²⁸³ gerek

²⁷⁹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 581.

²⁸⁰ Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999.

²⁸¹ Mehmet Akif Koç, *Rekabetten Geleceğe, Türkiye-İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu*, TASAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 22.

²⁸² Bu algının oluşmasında Refah Partisi'nden bazı önemli isimlerin rejime ve Atatürk'e yönelik yaptığı konuşmalarının ciddi etkisi bulunmaktadır.

²⁸³ Hint asıllı Britanyalı yazar. 1989 yılında yayınladığı Şeytan Ayetleri adlı kitabında İslamiyet'e ve Peygamber'e hareket ettiği gerekçesiyle İran Devrim Rehberi İmam Humeyni tarafından hakkında ölüm fetvası verilmiştir. Bu fetva, dünya genelinde büyük tartışmalara sebep olmuştur.

Fereydu Ferrukhzad²⁸⁴ gibi olaylar nedeniyle İran'ın dünya genelinde var olan sabıkası²⁸⁵ ile birlikte birleşince Türkiye genelinde İran'a karşı büyük bir tepki meydana gelmiştir. Nitekim gazeteler incelendiğinde Türkiye'deki kamuoyunun 1990 tarihine kadar, İran'ı Türkiye'deki rejim için “doğrudan” bir tehdit olmaktan öte; söylemleri, “irticacı” gruplara verdiği destek ve İranlı muhaliflere giriştiği eylemlerden dolayı (önceki bölümde detaylandırıldığı üzere) “iç işlere karışan”, “rahatsız edici” ve “haddini bilmeyen” bir komşu olarak algılanmaktadır. Öyle ki Uğur Mumcu'nun katledilişine kadar İran'a yönelik doğrudan bir suçlama da söz konusu değildir. Buna karşın (daha çok köşe yazılarında) ihtimaller üzerinde durulmakta, bir “şüphe” ve üstü kapalı bir “suçlama” bulunmaktadır.

Turan Dursun'un katledilişinin İran Devlet Televizyonu tarafından ilk haberden verilmiş olması, İranlı rejim muhaliflerinin de benzer şekilde katledilmesi gibi noktalar Türkiye'deki köşe yazarlarının ve muhabirlerin dikkatlerinden kaçmamış ve gazete sütunlarında bu “şüphelerini” belirtmişlerdir. Buna karşın süreç içerisinde İran'a yönelik ağır ithamlar ve suçlamalar özellikle Uğur Mumcu cinayeti sonrasında daha yoğun olarak gündeme gelmeye başlamıştır.

İran'la yaşanacak sıkıntıların ilk işaretleri Aziz Nesin'in, Salman Rüşdî'nin tartışmalı kitabı *Şeytan Ayetleri*'ni Türkçeye çevireceğini ilan etmesiyle vuku bulmuştur. Bunun üzerine İran kamuoyundan Aziz Nesin'e yönelik nefret söylemleri yükselmeye başlamıştır. İran'da yayınlanan Cumhûrî-ye Eslâmî Gazetesi, Âyetullah Humeynî'nin Rüşdî için verdiği ölüm fetvasının aynısını Aziz Nesin için de talep etmiştir. Ne var ki iktidarda bulunan ılımlılardan oluşan Rafsancânî hükümeti Türkiye ile böyle bir sorun yaşanmasını istememiştir. Sonuç olarak Âyetullahlar Nesin'e karşı böyle bir ferman çıkarmamışlardır.²⁸⁶

Bu olayın üzerinden henüz bir yıl geçmemişken 1990 yılında irticaî terör örgütleriyle bağlantısı olduğu düşünülen ardı sıra dört suikast birden gerçekleşmiştir.²⁸⁷ Bunlardan ilki 31

²⁸⁴ İranlı meşhur şarkıcı, aktör ve şovmen. Devrimden sonra Almanya'ya sürgün edilmiş ve 7 Ağustos 1992'de faili meçhul bir cinayette evinde vahşice katledilmiştir. Rejim karşıtı olması sebebiyle cinayetin diğer cinayetler gibi İran Gizli Servisi tarafından yapıldığına inanılmaktadır. Modern İran Edebiyatı'nın usta isimlerinden Furuğ Ferrukhzad'ın kardeşidir.

²⁸⁵ Özellikle 1988-1998 arasında Şapur Bahtiyar, Hossein Barâzande, Pirûz Davanî, Mehdî Dibâc gibi çok sayıda rejim karşıtı isim faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Bu cinayetler serisi literatürde “*İran seri cinayetleri*” (*Chain Murders of Iran / قتل‌های زنجیره‌ای*) olarak anılmaktadır ve tabiatıyla Türkiye'deki cinayetler de bazı kesimler tarafından bu cinayetlerle ilişkilendirilmiştir.

²⁸⁶ Robert Olson, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

²⁸⁷ Bu noktada ilgi çekici bir detay göze çarpmaktadır. 1990 yılı Türkiye'de suikastlar yılı olarak adlandırılabilir. Örneğin 08.10.1990 tarihli Milliyet gazetesinin “*Terör Sinsi, Katiller Meçhul*” olarak attığı manşetin haberinde “*Emekli albay, profesör, polis, komiser, gazeteci, emekli hâkim... son 9 ay içinde tam 12 kişi faili meçhul cinayete kurban gitti. Kimi evinden çıkarken, kimi sokakta, kimi evine gönderilen bombalı paketle öldürüldü*” demektedir. Gerçekten de Hiram Abas gibi devletin kilit noktalarında görev yapmış isimlerden, Turan Dursun gibi gazetecilere

Ocak 1990 tarihinde hukukçu ve Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kurucularından Muammer Aksoy suikastıdır. Aksoy, evinin önünde kurşunlanarak öldürülmüş, bu olaydan yaklaşık 40 gün sonra gazeteci Çetin Emeç de iş yerine gitmek için evinden çıkarken kurşunların hedefi olmuştur. Yine bu olaydan altı ay sonra 4 Eylül 1990 tarihinde eskiden müftü olan ve sonra ateizme dönerek dini eleştiren yazılar kaleme alan araştırmacı-yazar Turan Dursun da evinden işine giderken kurşunların hedefi olmuştur. Bu olaydan bir ay sonra da Muammer Aksoy ile beraber Atatürkçü Düşünce Derneğini kuran ve İslam dini üzerine yaptığı çalışmalarda modernist bir yorum getirmesi sebebiyle sürekli tehdit alan Bahriye Üçok da evine gönderilen bombalı bir paket sonrasında yaşamını yitirmiştir.

Bu eylemleri o dönemde adları yeni yeni duyulmaya başlayan “İslamcı terör örgütleri” üstlenmiş ve bütün bu eylemler kamuoyu tarafından laikliğe karşı bir saldırı olarak nitelendirilmiştir. Bahriye Üçok suikastı sonrası Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde şu satırlar yer almıştır:

“Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun'dan sonra türbana karşı tavrı ve laikliği savunmasıyla tanınan SHP Parti Meclisi Üyesi Bahriye Üçok da suikast sonucu öldürüldü. İstanbul'dan Ankara Çankaya'daki evine özel bir kargo şirketiyle yollanan kitap paketini açan Üçok, içindeki bombanın patlaması sonucu ağır yaralandı. İki kolu ve bir bacağı kopan Üçok kaldırıldığı hastanede ameliyata alınamadan öldü. Cinayeti İslamî Hareket adlı örgüt üstlendi. Cumhuriyet gazetesini telefonla arayarak İslamî Hareket Örgütü adına konuştuğunu bildiren bir kişi Üçok'u 'tesettür konusundaki düşünceleri yüzünden' cezalandırdıklarını söyledi. Aynı kişi 'İslam'a sınır koyanları öldürmeyi borç bildiklerini' belirtti”²⁸⁸

Turan Dursun'un öldürülmesinin ardından da bazı köşe yazarları irtica tehdidinde yönelik yazılar kaleme almışlar, hatta bu konuların faili olarak yukarıda da belirtildiği üzere üstü kapalı olarak İran'ı suçlamışlardır. Bu yazılar ana hatlarıyla Türkiye'de irticanın tehlikeli bir hal aldığı, İran'ın Türkiye üzerinde operasyonlar yaptığını, Turan Dursun olayının Salman Rüşdi

kadar birçok isim bu yıl içinde ardı sıra suikasta kurban gitmiştir. Bu eylemler incelendiğinde devlet görevinde bulunmuş veya bulunan hâkim, polis, istihbaratçı gibi kişilere yönelik eylemleri “sol örgütler” üstlenirken, Turan Dursun, Bahriye Üçok gibi seküler kesime yakın isimlere karşı girişilen eylemlerin hepsini “İslamcı terör örgütleri” üstlenmiştir. Bu iki terör grubunun aynı yıl içerisinde ardı sıra faaliyetlerini yoğunlaştırmaları düşündürücüdür. Öldürülen bu isimler arasında bir paralelliğin olup olmaması yahut bahsi geçen örgütler arasında bir bağın olup olmaması araştırmaya değerdir.

²⁸⁸ Cumhuriyet, 07.10.1990.

olayıyla benzerlikler taşıdığını ve İran Devlet Televizyonu'nun haberi ilk haberden vermiş olmasının “anlamsızlığı” üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Örneğin, Yalçın Doğan Milliyet gazetesinde yayınlanan köşesinde suikastı “*Şeriat-Laik Düzen' Kavgasında Bir Onurlu Yaşam Daha...*” başlığıyla ele almış ve

*“(...) Tıpkı Çetin Emeç ve Muammer Aksoy gibi, Turan Bey de aynı karanlık kurşunların hedefi. Gerçekte, o kurşunlar Türkiye'deki laik düzeni hedefliyor. Arkalarındaki örgüt hep aynı. Dolayısıyla, bugünkü siyasal ortamda “bire bir bağlantı” artık gözle görünür biçimde toplumda pervasızca kol geziyor”*²⁸⁹

ifadeleriyle irtica tehdidinin altını çizmiştir.

İlhan Selçuk ise “*Karanlıkçının Aydınlığa Sıktığı Kurşun...*” başlıklı köşe yazısında

*“(...) Cinayet, “Şeytan Ayetleri” romanının yazarı Salman Rüşdî için Humeyni'nin çıkardığı fetvada karanlıklaştıran orta çağ kafasının ürünüdür”*²⁹⁰

cümlesiyle doğrudan İran'ı suçlamasa da dolaylı olarak İran'daki gelişmelerle cinayet arasında paralellik kurmuştur.

Uğur Mumcu ise cinayetin ardından kaleme aldığı “*Turan Dursun...*” adlı köşe yazısında²⁹¹ ilgi çekici tespitlerde bulunmuş, İran'ın yaptığı düşünülen faaliyetleri arka arkaya sıralamış ve “*kuşku*” duyduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

“(...

Türkiye, özellikle son altı-yedi yıldır çeşitli yabancı terör örgütlerinin kolayca at oynayabildikleri bir alan olmuştur.

Turan Dursun'u kimler öldürdü?

Kimlerin öldürdüğü ad ad bilinmiyor. Belki katillerin kimlikleri hiç bilinmeyecek de! Ama İslam dinini eleştiren bir eski din adamını kimlerin, niçin öldürebilecekleri herhalde biliniyor.

Katiller, büyük olasılıkla İslamcı terör örgütlerinin militanlarıdır.

²⁸⁹ Yalçın Doğan, “Şeriat-Laik Düzen Kavgasında Bir Onurlu Yaşam Daha...”, *Milliyet*, 06.09.1990.

²⁹⁰ İlhan Selçuk, “Karanlıkçının Aydınlığa Sıktığı Kurşun...”, *Cumhuriyet*, 07.09.1990.

²⁹¹ Bkz. Ek-3.

Bu örgüt “Hizbullah” örgütü müdür, “İslamî Cihad” mı; “Türkiye İslam Kurtuluş Cephesi” mi yoksa adı duyulmamış başka bir örgüt mü?

Yoksa son zamanlarda eylemlerini arttıran Kürtçü İslamcılar mı...

Hangisi?”²⁹²

Ali Sirmen de yazdığı “*Tehlikeli Gelişmeler*” başlıklı köşe yazısında Uğur Mumcu’yla paralel kuşkuları dile getirmiştir:

“(…) İran televizyonunun Turan Dursun’un ölümünü müjde verir gibi ilk haber olarak yayımlaması, olaydaki İran parmağı kuşkularını artırıyor. Ancak akla hemen şu soru geliyor: “Bir yabancı örgüt içeride destek bulmasa, kendi başına bu denli boyutlu olayları başarabilir mi?”

Öte yandan İran kökenli çeşitli örgütlerin Türkiye’de kimi Şah yandaşlarına yönelik olan bunca eylemi birbiri ardından gerçekleştirip, bir türlü yakalanamamaları da bunları engellemekle görevli olanların işlerini savsaklayıp savsaklamadıkları sorusunu getiriyor gündeme.

(…) Turan Dursun’un ölümüyle ilgili bir noktayı daha vurgulamakta yarar var. Yaşamının ilk bölümünde bir din adamı olan Turan Dursun daha sonra koyu bir Tanrıtanımaz olmuştu ve yazıları da geçirdiği değişim doğrultusunda idi. Nitekim bu yüzdendir ki Tahran, Turan Dursun’un kişiliğinde bir Salman Rüşdî görmekteydi.”²⁹³

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak sadece bu yazılanlara bakıldığında bile 1980’lerin ikinci yarısında yükselmeye başlayan İran’a yönelik tehdit algısının 1990 yılından itibaren özellikle Türkiye’deki laik ve demokrat kesimde zirveye ulaştığı görülmektedir. Nitekim bu cinayetler zincirinden üç yıl sonra vuku bulan Uğur Mumcu suikastı ve yine laik aydınlardan Aziz Nesin’e yönelik başlayan ve 33 aydının katledildiği, Aziz Nesin’in ise ölümden son anda kurtulduğu Sivas Olayları, irticaî terör meselesine ve bu mesele üzerinden de İran’a yönelik nefrete dönüşen bir tepkiye sebep olmuştur.

Gerçekten de 1993 yılının hemen başında Uğur Mumcu’nun öldürülmesi ile başlayan süreç Türkiye’nin İran üzerinden terör bağlamında algıladığı tehdidi zirveye çıkarmış ve iki ülke arasındaki ideolojik çatışmayı başka bir boyuta taşımıştır. Uğur Mumcu’nun öldürülmesi

²⁹² *Cumhuriyet*, 06.09.1990.

²⁹³ *Cumhuriyet*, 07.09.1990.

ülkede şok etkisi yaratmış ve büyük bir öfkeye sebep olmuştur. Mumcu'nun cenaze töreni boyunca taşınan pankartların yanı sıra yüzbinlerce kişi tarafından İran aleyhine ve irtica karşıtı çok sayıda slogan atılmıştır. Dönemin düşünsel ve duygusal yapısını anlayabilmek adına bu sloganlar önem arz etmektedir. Söz konusu sloganlardan bazıları şöyledir:

- *Türkiye laiktir, laik kalacak*
- *Uğur'lar ölmez*
- *Çankaya'nın şişmanı²⁹⁴, laiklik düşmanı*
- *Türkiye İran olmayacak*
- *Atatürkçü düşünce susturulamaz*
- *Faşizme karşı omuz omuza*
- *Mumcu'nun katili kontrgerilla*
- *Polis uyudu, Mumcu vuruldu*
- *Katiller bulunsun, hesap sorulsun*
- *Mollalar orduya alınmasın*
- *Türkiye faşizme mezar olacak*
- *Kahrolsun ABD emperyalizmi*
- *Laik devlet, bağımsız Türkiye*
- *Kahrolsun Hizbullah, Kontrgerilla*
- *İran elçiliği kapatılsın*
- *Mollalar İran'a*
- *Mezarıcı²⁹⁵ İran'a*
- *Gerici yobaz eğitime son*
- *Yaşasın Atatürk Cumhuriyeti*
- *Tek yol devrim, faşizme ölüm²⁹⁶*

Bu sırada Türkiye'de bulunan İran İçişleri Bakanı, ülkesine yönelik gerçekleşen bu tutumu protesto etmek için ziyaretini yarıda keserek ülkesine dönmüştür.

Cinayetin hemen ardından öfkenin kendisine yöneldiğini gören İran yazılı bir açıklama yapmış ve Uğur Mumcu'nun "*Amerika, Siyonizm ve iki ülke düşmanlarının entrikası*" sonucu

²⁹⁴ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal.

²⁹⁵ Dönemin Refah Partisi Milletvekili Hasan Mezarıcı. Yaptığı konuşmalar ve rejim eleştirileri kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

²⁹⁶ *Milliyet*, 28.01.1993.

öldürüldüğünü söylemiştir. Ayrıca Tahran, bu gibi hareketleri “şiddetle kınadığını” belirtmiştir. İran’ın Ankara Büyükelçiliği’nden yapılan yazılı açıklamanın metni şöyledir:

“Bismillahirrahmanirrahim,

Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu’nun öldürülmesiyle terör, gizli ellerce bir kez daha bahane edilerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi için yeni ufuklar açmaya çalışan bölgenin iki dost ve kardeş ülkesinin arasında bağlar koparılmak istenmiştir. Amerika ve Siyonizm sultasındaki dünya sömürgeciliği ve iki ülke düşmanlarının entrikası, bu kez başka bir kılıfa girerek, Türkiye Müslümanlarını duygulandırmakla İran İslam Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki dostane ilişkileri etki altına almaya çalışmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Uğur Mumcu’nun öldürülmesiyle ilgili olarak son günlerde basında yer alan ve İran İslam Cumhuriyeti’ne mal edilen iddiaları şiddetle tekzip eder, bu konuda kamuoyunun iki ülke ilişkilerine yönelik düşmanlıklara karşı uyanık olmasını vurgular. İran İslam Cumhuriyeti’nin İslam devriminden sonra ve on dört yıl zarfında terör olaylarından en çok darbe gören bir ülke olduğunun hatırlatılması gerekir. İran İslam Cumhuriyeti diğer ülkelerin içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı ve iyi komşuluk ilişkileri politikasından hareket ederek, bu gibi çirkin emellere girişmeyi şiddetle kınar”²⁹⁷

Yine de bu açıklamalar İran’a yönelik tepkileri dindirmeye yetmemiştir. İstanbul Sirkeci’den Cağaloğlu’na kadar uzanan geniş bir insan kitlesi Sepetçiler Kasrı’ndan Cumhuriyet gazetesine kadar yürümüşler ve “Türkiye İran olmayacak” sloganları atmışlardır.²⁹⁸ Ayrıca bir gün sonrası yine aynı topluluk İran Konsolosluğu’nun önünden geçerken yine benzer şekilde “Türkiye, İran olmayacak”, “Yobazlar İran’a” ve “Kahrolsun Şeriat” sloganları atarak İran’ı protesto etmişlerdir.²⁹⁹

Aynı günlerde Türkiye’de yaşayan İranlı rejim muhaliflerinden birinin de cesedi Yalova’da bulunmuştur. Başbakan Demirel konuyla alakalı “Bir İranlının cesedi aranıyordu. Yüzbaşının cesedi Yalova’da bulundu. Bununla birlikte birçok şey aydınlanacak. Yabancı bağlantısı olabilecek üç faili meçhul cinayet vardı. Bunlarla birlikte dördüncüsü eklendi. Bunların hepsi aydınlanacak” demiştir.³⁰⁰ Bu noktada üç unsurun İran’a yönelik tehdit algılarını yükselttiği söylenebilir:

²⁹⁷ Cumhuriyet, 30.01.1993.

²⁹⁸ Cumhuriyet, 26.01.1993.

²⁹⁹ Cumhuriyet, 27.01.1993.

³⁰⁰ Cumhuriyet, 30.01.1993; Ek-4.

- 1) Türkiye iç siyasetinde var olan ve çeşitli sebeplerle yükselen irtica kaygısı.
- 2) İranlıların hali hazırda kendi rejimine muhalif olan kişileri öldürmesi veya Salman Rüşdî olayındaki gibi katline ferman verilmesi.
- 3) Türkiye’de laik kesimin kanaat önderi olarak gördüğü isimlerin peşi sıra aydınlanamayan suikastlarla öldürülmesi.

Bütün bu sebepler Türkiye’deki kamuoyunu irticaya karşı ayağa kaldırmış ve büyük çapta protestolara sebep olmuştur. Ayrıca (cinayetlerin faili olsun ya da olmasın) İran’a yönelik var olan “rahatsızlık”, “öfke” boyutuna ulaşmıştır.

Uğur Mumcu suikastı sonrası devletin üst kademelerinden de İran’a yönelik açıklamalar dile gelmeye başlamıştır. DGM Başsavcısı Nusret Demiral tarafından Uğur Mumcu’yu öldürenlerin İran’la bağlantılı olduğuna dair resmi bir açıklama yaparken³⁰¹ dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ve Başbakan Demirel doğrudan İran’ı suçlamışlardır. Milliyet gazetesi, 5 Şubat 1993 yılında “*Katiller ‘İran yapımı’*” manşetiyle yaptığı haberde, Çetin Emeç ve Turan Dursun cinayetlerinin İran menşeli olduğunu ve Uğur Mumcu, Muammer Aksoy ve Bahriye Üçok cinayetlerinin de İran bağlantısı taşıdığından şüphelenildiğini iddia etmektedir. Aynı haber metninde

“[İçişleri Bakanı İsmet] Sezgin cinayetlerle ilgili olarak İran başkentinin kullanılmasını ‘düşündürücü’ olduğunu belirtti ve şöyle konuştu: ‘İran’ın Türkiye’de devlet olarak cinayetler işletmesinde hiçbir yararı yoktur. Ancak cinayetleri işleyenlerin İran’la irtibatları olduğu da görülmektedir.’ Başbakan Demirel ‘Bütün Dünya İran’dan rahatsız’ dedi”³⁰²

ifadelerine yer verilmektedir. Bu açıklamalara bakıldığında artık sadece köşe yazarlarının değil Başbakan seviyesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin de İran’a yönelik bir tehdit algısı ve söylem geliştirdiği ve 1980’lerdeki suskunluğun aksine doğrudan dile getirmeye başladığı görülmektedir.

Bütün bunlara ek olarak Şubat ayı boyunca Rafsancânî ile Demirel arasındaki karşılıklı suçlama içeren mesajlar yayınlanmış, ABD Dışişleri Bakanlığı ise Mumcu cinayetine İran’ın karışmış olabileceğini belirtmiştir. Buna mukabil Refah Partisi mevcut durumu “*Türkiye-İran ilişkilerinde 1992’nin ortalarında başlayan olumlu havayı bozmak isteyen ABD’nin komplosu*

³⁰¹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 581.

³⁰² *Milliyet*, 05.02.1993.

olduğunu” öne sürmüştür. Yine Şubat ayında Eximbank’ın İran’a yönelik ihracata kredi vermeyeceğini ilan etmesiyle ilişkiler ekonomik anlamda da bozulmuştur.³⁰³

Uğur Mumcu suikastından dört gün önce yani 20 Ocak’ta İslamî Hareket Örgütü’ne yönelik bir dizi operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan operasyonlarda Mehmet Kaya, Hüseyin Yazgan, Mehmet Zeki Yıldırım, Abdülaziz Ocakhanoglu, Ali Akyüz, Erdinç Uluş, Yusuf Altun, Mehmet Pahçınar, Habip Yıldız, M. Sait Ekmen, Mehmet Candirek, Gudbettin Gök ve Hasine Yağmur yakalanmıştır. Bu isimler Çetin Emeç ve Turan Dursun cinayetlerine ilişkin isimler olarak açıklanmıştır. Sanıkların hücre evlerinde yapılan aramalar sonucunda altı adet Kalaşnikov, bir adet uzun namlulu suikast silahı, on adet çeşitli markalarda tabanca, bir adet 32’lik Lama marka tabanca, bir adet CZ 7.65 tabanca, bir adet Uzi marka otomatik silah, bir adet M10 tabir edilen otomatik silah, bir adet lav silahı, bir adet roketatar, yedi adet taarruz el bombası, on adet askerî bubi tuzağı, toplam 68 kg C-4 patlayıcı, on üç otomobil, bir motosiklet, polis elbiseleri, kar maskeleri ele geçirilmiştir. Yapılan açıklamalarda Çetin Emeç ve Turan Dursun’a tetiği çekenlerin kod adlarının belirlendiği ancak kendilerinin İran’da oldukları belirtilmiştir. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ise bu cinayetlerle Mumcu cinayetindeki sistemin aynı olduğunu belirtmiştir.³⁰⁴

Ancak Mumcu cinayetinin soruşturulması sırasında bazı tuhafıklar söz konusu olmuştur. Örneğin suikasttan yaklaşık 20 gün sonra 13 Şubat tarihinde sürpriz bir tanığa yüzleştirme yapılmıştır. Tanık, İslamî Hareket Örgütü operasyonunda gözaltına alınan Ayhan Usta ve Mehmet Ali Şeker’i diğerleri arasından kesin bir biçimde teşhis etmiştir. Buna göre, Mumcu’nun otomobilinin altına Ayhan Usta girmiş, Mehmet Ali Şeker ise diğer aracı kullanmıştır. Ancak devletin resmi tutanaklarında Şeker ve Usta 24 Ocak 1993 günü, Ankara’da bile değillerdir. Kayıtlarda bu isimler İstanbul’da gözaltına alınmış gözüküyorken eve yapılan baskına ilişkin tutanaktaki tarih 26 Ocak olarak düşülmüştür. Bir başka verilebilecek örnek ise Kudbettin Gök’le ilgilidir. Gök, olaydan bir gün önce, yani 23 Ocak tarihinde İstanbul’da göz altına alınmıştır. Görgü tanıkları ise Gök’ün aynı gün Ankara’da olduğunu belirtmişlerdir.³⁰⁵ Bunun gibi örneklerin çoğaltılması mümkün olsa da çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı bütün çelişkileri ve tuhafıkları buraya alabilmek zor olacağından tamamı bu çalışmada konu edilmeyecektir.

³⁰³ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 581.

³⁰⁴ Sezgin Balabanlılar (kolektif), *Uğur Mumcu Cinayeti ve Demokrasiye Karşı Siyasî Suikastlar, Katliamlar, Karanlığın Son Yirmi Yılı*, Tempo Kitaplığı, İstanbul 1998, s. 5.

³⁰⁵ Sezgin Balabanlılar (kolektif), *a.g.e.*, s. 6.

Türk istihbarat örgütlerinin topladıkları bilgilere göre Türkiye’de bulunan bu örgütlerin büyük kısmının kuruluşu ve merkezleri İran’da bulunmaktadır. İslamî Cihat, İslam Kurtuluş Ordusu, Hizbullah, Hizbu’l-İslâm, İslamî Büyük Doğu Akıncılar Cephesi (İBDA-C) Hizb-i İslamî Kürdistan gibi örgütlerin İran tarafından desteklendiğine yönelik görüş kamuoyunca kabul görmüştür. Cinayeti İslamî Hareket Örgütü üstlense de kamuoyunda cinayetin Hizbullah tarafından işlenmiş olabileceğine dair kuşkular bulunmaktadır ve Hizbullah’ın Türkiye’deki konumu da bu dönemde oldukça sorgulanmıştır. Uğur Mumcu da öldürülmeden birkaç gün önce yazdığı yazısında bu soruyu sormuştur:

“Kürt Hizbullah’ı özellikle son bir yıldır PKK’ya karşı saldırılar düzenliyor. Bu saldırılar devlet içindeki örgütler, örneğin ‘Kontrgerilla’ olarak bilinen eski adı Özel Harp Dairesi olan örgüt tarafından destekleniyor mu? Bazı devlet görevlileri ile bu tür örgütler arasında hiyerarşik düzen içinde emir-komuta ile değil, 12 Eylül öncesinde kanıtlandığı gibi bireysel ilişkiler de kurulabilir.”³⁰⁶

Mumcu suikastından sonra kurulan Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu, bizzat devlet yetkililerinden Batman’da askerî birliklerden lojistik destek gören ve eğitilen Hizbullah kamplarının varlığını öğrenmiştir. Ayrıca aynı komisyonda görüşlerine başvuru alan Eski Millî İstihbarat Teşkilatı mensuplarından Mehmet Eymür, Mahir Kaynak ve Yılmaz Doğrusöz yaptıkları açıklamalarda *“Uğur Mumcu’nun ölümü ABD’nin düzenlediği, düzenlettiği veya en azından göz yumduğu bir operasyondur. Mumcu’nun PKK-MİT ilişkisini ortaya çıkarışından sonra böyle bir uyarıya gerek duymuş olabilir”* görüşünde birleşmişlerdir. Dönemin Ankara Emniyet Müdürü Mehmet Canseven, Ankara Asayiş Şube Müdürü Hüseyin Özalp, Batman Emniyet eski Müdürü Öztürk Şimşek, Terörle Mücadele eski Daire Başkanı Cevdet Saral, Avukat Mehmet Emin Değer ve gazeteci Hikmet Çiçek, Nezih Tavlaş, Tuncay Özkan ve Evren Değer suikasttan İran dışı yabancı istihbarat örgütlerini sorumlu tutmuşlardır.³⁰⁷

Mehmet Eymür’ün ifadesinin geçtiği bölümde:

“(…) Uğur Mumcu olayını İran’ın gerçekleştirdiği iddiasının bir faraziyeden ibaret olduğunu, bunun tersini düşündüğünü, bir Batı ülkesinin olabileceğini, Türkiye’nin laiklikten ayrılıp sağa kaymasını istemeyen ülkelerin servislerinin provokasyonu olabileceğini, Mumcu ile ilgili delillerin olay tarihinde toplanması gerektiğini, en ufak

³⁰⁶ Sezgin Balabanlılar (kolektif), *a.g.e.*, s. 8.

³⁰⁷ Fedai Erdoğan (der.), *T.B.M.M. 19. Dönem Faili Meçhul Siyasî Cinayetler Komisyonu Raporu*, Gizlisaklı Kitap, İstanbul 2005.

pil, tel, gibi delillerin olayın örgütü ve ülkesi hakkında bilgi verebileceğini, Aksoy ve Dursun cinayetlerinin ayrı nitelikte olduğunu, komşu ülkelerden İran, Suriye, Irak ve Bulgaristan'ın bu tür eylemlerde bulunabileceğini, Mumcu cinayeti ve benzerlerinin cinayetlerinin devlet destekli olduğunu tahmin ettiğini, (...) İran'ın hep birinci şüpheli olduğunu ancak, belgelerle kanıtlanmadıkça uluslararası ilişkilere indirgenmesinin uygun olmayacağını ifade etmiştir.”³⁰⁸

ifadeleri yer almaktadır.

Dönemin DGM Başsavcısı ve yukarıda da belirtildiği üzere cinayetten İran'ı sorumlu tutan Nusret Demiral, TBMM komisyonunun kendisini iki defa bilgi vermek üzere davet etmesine karşın komisyona ifade vermeyi reddetmiştir.³⁰⁹ Bu durum ve olan bitenler komisyon raporuna şöyle geçmiştir:

“DGM Eski Başsavcısı Nusret Demiral'ın Komisyon'a Karşı Tavrı, Soruşturmadaki Tutum ve Sözlerinin Değerlendirilmesi.

Emekli Ankara eski DGM Başsavcısı Nusret Demiral Komisyonumuza iki defa bilgi vermek üzere davet edilmiştir. Nusret Demiral 24.02.1997 tarihli yazısında “Mumcu cinayetinin halen Ankara DGM Savcılığı'nda devam ettiğini, araştırma komisyonunun yargısal bir görev üstlenemeyeceğini, görevde iken de bu konuda bilgi ve belge vermediği, bundan böyle de bilgi vermeyeceğini belirtmiş, ikinci defa da aynı mahiyette bir cevap vererek komisyona gelmekten ısrarla kaçınmıştır. Uhdesinde hiçbir yargısal görev bulunmamasına rağmen DGM'nin tüm görevli savcılarının bilgi vermesine karşılık Nusret Demiral'ın bilgi vermektan kaçınmasının sebeplerinin irdelenmesi gerektiği kanaati oluşmuştur.

Ankara Eski DGM Başsavcısı Nusret Demiral, komisyonumuza yazdığı 24.02.1997 tarihli yazıda, Onursal Cumhuriyet Başsavcısı unvanı kullanmıştır. Konu Adalet Bakanlığı'na yazı ile sorulmuş, Adalet Bakanlığı'nın 04.04.1997 tarih ve 22522 sayılı yazısında, “Hâkim ve Savcıların bu unvanı kullanamayacağı, sadece Yargıtay I. Başkanı, Başkanvekilleri, Daire Başkanları, Üyeleri, Yargıtay Başsavcısı, Yargıtay Başsavcı vekillerine emekliliklerinde onursal unvanı kullanmalarının Yargıtay Kanunu 65. maddesinde düzenlendiği” bildirilmiştir.

³⁰⁸ Fedai Erdoğan (der.), a.g.e., s. 124.

³⁰⁹ Fedai Erdoğan (der.), a.g.e., s. 179.

Uğur Mumcu'nun öldürülmesini müteakip soruşturmaya Nusret Demiral el koymuş, sonradan işlem ikmal yetkisini 25.01.1993 tarih ve B-1993/129 sayılı yazı ile sadece Ülkü Coşkun'a vermiştir. Nuh Mete Yüksel, Komisyonumuzda kendisinin de görevlendirildiğini söylemesine rağmen, yetki belgesi bulunmadığı anlaşılmıştır.

Komisyonumuzda bilgi veren Güldal Mumcu, Nusret Demiral'ın görüşmelerinde kendilerine, "yeterli soruşturma yetkilerinin bulunmadığını" söylediğini, kendisine "birçok ülkeden daha güçlü kanuni yetkilerin bulunduğunu" hatırlatması üzerine Nusret Demiral'ın tüm güvenlik birimlerinin kendisine bağlanmasının uygun olacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Nusret Demiral'ın bu tür cinayetleri çözmede engel olarak gördüğü güçleri veya yasal görevini engelleyen makamları komisyonumuzda açıklaması, ima yolu ile de olsa yetkilerini kullandırmadığını söylediği, makam, güç veya kişileri belirtmesi; ayrıca, kendi savcılığı döneminde olmuş Mumcu benzeri birçok cinayetin aydınlığa kavuşturulmamasını gerek Komisyon'a, gerekse hukuki mercilere açıklaması gerekirdi. Mumcu, Bahriye Üçok ve Muammer Aksoy cinayetlerinin aydınlanamamasındaki payı da dikkate alındığında Nusret Demiral hakkında en azından eksik soruşturma sebebi ile inceleme ve gerekiyorsa soruşturma yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır"³¹⁰

Mumcu cinayetinden altı ay kadar sonra Aziz Nesin'in Salman Rüşdî'nin Şeytan Ayetleri'ni Türkçeye çevireceğini ilan etmesinin ardından İran, Aziz Nesin'i "yasaklı yazar" olarak ilan etmiştir. Aynı ay içerisinde Sivas olaylarının vuku bulması ise durumu daha vahim bir hale sokmuştur. Şöyle ki Sivas'ta Pir Sultan Abdal etkinlikleri kapsamında Aziz Nesin'i dinsizlikle suçlayan bir grup irticacı Aziz Nesin ve beraberindeki katılımcıların kaldığı Madımak Oteli ateşe verilmiştir. Aziz Nesin olaydan sağ olarak kurtulurken 33 aydın hayatını kaybetmiştir. Cenaze töreninde düzenlenen protestolarda yine "Mollalar İran'a" ve "Türkiye, İran olmayacak" sloganları atılmıştır.³¹¹ Bütün bu gerginliklerin neticesinde Türkiye, Ağustos ayında İran'ın kamyonlarının Türkiye'ye girişini durduğunu ilan etmiş ve var olan kriz doruğa çıkmıştır. Ne var ki Ekim ayında Tahran'da Türkiye-İran arasında imzalanan ortak güvenlik protokolüyle birlikte kriz aşılmıştır.³¹²

Bütün bunlarla paralel olarak özellikle 1994 yılından itibaren kamuoyunda faili meçhul cinayetlerin üzerine gidilmeye başlanmış ve İslamî Hareket Örgütü üzerine yeni haberler ve

³¹⁰ Fedai Erdoğan (der.), a.g.e., s. 179.

³¹¹ Cumhuriyet, 07.07.1993.

³¹² Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 581.

bilgiler çıkmaya başlamıştır. Milliyet gazetesinin 12.02.1994 tarihli “Savama’nın Taşeronu: İslamî Hareket” manşetini attığı haberinde:

“Çetin Emeç, Bahriye Üçok, Turan Dursun, Muammer Aksoy ve Uğur Mumcu cinayetlerine adı karıştığı öne sürülen İslamî Hareket Örgütü teröristlerinin emirleri İran’dan aldığı iddiaları son operasyonda daha da güçlendi.

Şah döneminde SAVAK olarak faaliyet gösteren Humeyni döneminde yeniden yapılanarak SAVAMA adını alan İran Gizli Servisi, İslamî Hareket Örgütünü taşeron olarak kullanıp para karşılığı eylemler yaptırmakla suçlanıyor”³¹³

ifadeleri yer almıştır.

Bu haberden iki ay sonra ise dönemin İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, “İslamî Hareket Örgütü mensuplarının Çetin Emeç ve Turan Dursun’un öldürülmesi eylemlerini kendilerinin gerçekleştirdiğini kabul ettiklerini örgütün liderliğini Mustafa Kayacan isimli sahte kimlik kullanan birinin üstlendiğini” açıklamıştır. Ayrıca Menteşe “İslamî Hareket Örgütü hakkında bilgi verirken, örgütün beyin takımını Mehmet Zeki Yıldırım, Mehmet Ali Şeker ve Ekrem Baytap’ın oluşturduğunu” ifade etmiştir. RP Karaman Milletvekili Zeki Ünal’ın konuyla ilgili soru önergesini yanıtlayan Menteşe, “İslamî Hareket Örgütü’ne yönelik operasyonlar sonucu yasadışı örgütün 1987’de oluşturduğunun anlaşıldığını belirtti. Menteşe, Mumcu, Üçok ve Aksoy cinayetlerinin faillerinin yakalanması için ise çalışmaların sürdüğünü” söylemiştir.³¹⁴

Bu gelişmelerin sonrasında İslamî Hareket Örgütü’nün liderinin adının İrfan Çağrııcı olduğu belirlenmiştir. TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu’nun ulaştığı bilgiler ise oldukça detay içermektedir. Buna göre İrfan Çağrııcı’nın daha önce Hizbullah’ta “Genel Emir” seçildiği, İslamî örgütlerin kendi aralarındaki ve İran’la önceden beri süregelen bağlantılarının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ayrıca Çağrııcı-İran bağlantısının 1984 yılına kadar uzandığı ve bu tarihten bu yana da Çağrııcı’nın İran içinden ve konsolosluktan çeşitli isimlerle temaslarda bulunduğu belirtilmiştir.³¹⁵

Soruşturma sürdükçe devlet katında İran’a yönelik şüpheler ve kuşkular da yoğunlaşmıştır. Basına yansıyan haberlere göre “Soruşturmayı yürüten Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi kaynakları, MİT ve emniyet birimleri tarafından yürütülen soruşturmanın, suikastın yüzde 95 İran bağlantılı olarak gerçekleştirildiği kuşkularını pekiştirdiğini ve yapılan çalışmanın bu

³¹³ Milliyet, 12.02.1994.

³¹⁴ Milliyet, 07.04.1994.

³¹⁵ Milliyet, 05.01.1995; Ek-5.

yönde derinleştirildiğini bildirdiler”³¹⁶ demektedir. Haberde Türkiye’deki rejim karşıtlarının suikastlarının nasıl işlendiği, hangi bağlantılarla ve ne kadar ücretle bu işlerin gerçekleştirildiğine dair detaylar yer almaktadır.³¹⁷

Bütün bu gelişmeler karşısında İran “İlgimiz yok” açıklamasında bulunmuştur.³¹⁸ Nihayetinde polis, Avusturya’dan gönderilen bir parayı Kadıköy’de bir bankadan çekerken İrfan Çağrıcı’yı yakalamıştır. Yakalandıktan sonra Çağrıcı’ya “yer göstermesi” yaptırılmış ve Çetin Emeç, Turan Dursun suikastlarının nasıl planlanıp işlendiğini, Sedat Simavi’nin mezarına bomba konulması olayını, Yalova’da bir villada Tamer Aslan ve Ekrem Baytap’ın da aralarında bulunduğu 25 üyeyle şura toplantısı yaptığını ve İranlı rejim muhalifi Ali Ekber Ghorbanî’nin kaçırılarak İran ajanlarına teslim edilmesi talimatını verdiğini detaylarıyla anlatıp itiraf etmiştir. Ayrıca Çağrıcı, Çetin Emeç’in şoförü Sinan Ercan’ı öldürmekten pişman olduğunu bildirmiştir. Son olarak Çağrıcı polise, İran Gizli Servisi’nin kendisini öldürmesinden korktuğunu söylemiştir.³¹⁹

İstanbul ve Yalova’daki yer göstermenin ardından Çağrıcı, Ankara’ya getirilmiş ve orada da yer göstermesi yaptırılmıştır. Büyük bir gizlilikle Ankara’ya getirilen Çağrıcı, İran’ın resmi haber ajansı olan IRNA’nın (*Islamic Republic News Agency*) Gaziosmanpaşa Nenehatun Caddesi üzerindeki eski bürosunu göstererek burada iki İranlı diplomatla görüşüğünü söylemiştir. Bu bilgi hızlı bir şekilde İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığına özel bir notla bildirilmiştir. İstanbul’a geri gönderilen Çağrıcı burada fotoğrafları teşhis etmiştir.³²⁰

Bütün bu gelişmelerden üç ay sonra bir grup gazeteci İrfan Çağrıcı’nın kaldığı cezaevini ziyaret etmiş ve kendisiyle röportaj yapmışlardır. Röportajda özetle Çağrıcı, kendisine yönelik suçlamaları ret etmiş, iftira atıldığını ve basının acımasızca yargıladığını savunmuştur. Röportajın bir bölümünde Çağrıcı şunları söylemektedir:

“Çetin: İslamî Hareket Örgütü nedir?”

Çağrıcı: Böyle bir örgütün varlığını bilmiyorum. Emniyette yetkili organlar “Örgütün ismini biz koyduk, yakıştı” ifadesini kullandılar. Böyle bir örgüt yoktur. Ancak Türkiye’nin dört tarafında cemaatler vardır. Cemaatleşme Musevilerde de var. RP’nin bünyesi altında da Milli Gençlik Vakfı var. Böyle cemaatleşmeleri silahlı, topluma

³¹⁶ *Milliyet*, 25.01.1995.

³¹⁷ Bkz. Ek-6.

³¹⁸ *Milliyet*, 11.03.1996.

³¹⁹ *Milliyet*, 15.03.1996.

³²⁰ *Milliyet*, 15.03.1996.

yönelik organize olmuş kitleler gibi göstermek için farklı senaryolar gerekmiştir. Ama daha çok dış güçler tarafından destekleniyor.

Bengin: Hangi dış güçler.

Çağrıcı: Batı mihraklı dış güçler.”³²¹

Sonuç olarak İrfan Çağrıcı, Çetin Emeç suikastı olayının da içinde bulunduğu birçok eylemden sorumlu tutulan İslamî Hareket Örgütü davasında idam cezasına çarptırılmıştır. Ekrem Baytap, Mehmet Ali Şeker, Cengiz Sarıkaya ve Tamer Arslan müebbet; 12 sanığın da 12 yıl dokuz ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Gerekçeli kararda eylemlerin İran tarafından desteklendiği belirtilmiştir. Buna göre “*Örgütün kuruluşunda ve faaliyetlerinde İran İslam Cumhuriyeti'nin dolaylı da olsa rolü olduğu, Mesut kod adlı sanık İrfan Çağrıcı başta olmak üzere, örgüt üyelerinin İran'da siyasî ve silahlı eğitim gördükleri, sanık Çağrıcı'nın aşamalarındaki, örgüt üyesi diğer sanıkların da yan delillerle kanıtlanan, birbirini doğrulayıp destekleyen emniyet ifadeleri ile kanıtlanmıştır.*

Örgütün (örgüt üyesi sanıkların) gerçekleştirdiği eylemlere bakıldığında; bu eylemlerin silah ve parasal olarak İranlılarca desteklendiği anlaşılmaktadır” demektedir.³²²

Bütün bu aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere Çetin Emeç, Turan Dursun gibi 1990 yılında işlenen suikastların arkasında İran'ın olduğunu gösteren tanık ifadeleri ve kanıtlar bulunsa da Uğur Mumcu cinayeti bir muammadır. İran'ın doğrudan bağlantısı olsun ya da olmasın her hâlükârda ülke içinde yükselen irtica tehdidiyle birlikte İran'a yönelik tehdit algısı da paralel olarak yükselmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmeler ve Türkiye açısından acı olaylar, 1980'lerin ikinci yarısından beri süre gelen ve 1990'lı yıllar boyunca yoğunlaşan “irtica” tehdidiyle birlikte birleşmiş ve özellikle Türkiye'deki seküler kamuoyu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendi kimliğine yönelik İran'dan bir tehdit algılamıştır.

³²¹ *Milliyet*, 17.06.1996.

³²² *Milliyet*, 29.08.2000.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980-2003 ARASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN BÖLÜCÜ TERÖR MESELESİ BAĞLAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜZERİNDEN GELİŞTİRDİĞİ TEHDİT ALGISI

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Bölünme Endişesi-Sevres Sendromu

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik düşüncesi, büyük bir toprak kaybı ve parçalanma endişesiyle doludur.³²³ 1990'lı yıllar boyunca Suriye'nin Antakya'yı kendi topraklarından koparılmış bir parça olarak kabul etmesi,³²⁴ Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs ve Ege Adaları meselesi, PKK gibi taşeron örgütlerle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'yu da içine alan bir Kürdistan kurulmasının endişesi bu tehdit algısının oluşmasında önemli bir paya sahiptir. Bütün bu meselelere ek olarak Avrupa ve ABD parlamentolarında hemen her yıl gündeme gelen Ermeni meselesinin “soykırım” olarak tanınmasına yönelik girişimlere karşı Türkiye'nin şiddetli çıkışları da örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Türkiye, soykırımın tanınmasını isteyenlerin nihai hedeflerinin “*bir iftira üzerinden*” Türkiye'den toprak ve tazminat istemek olduğuna dair bir başka endişeye sahiptir.³²⁵

Bu bölünme ve parçalanma endişesi (İran'ın endişeleriyle benzer şekilde) ekseriyetle 19. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başına gelen felaketlerden beslenmektedir. Bahsi geçen tarihler içerisinde etnik ulusalcılığın kazandığı siyasî ivme ile imparatorluk hızla parçalanma sürecine girmiştir. Ne var ki imparatorluk, -bu bölümün devamında da ele alınacağı üzere- etnik ulusalcılığın siyasî bir güç olarak ortaya çıkmasından çok daha önce zayıf düşmeye başlamıştır.³²⁶ İmparatorluk, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yavaş yavaş ekonomik, teknolojik ve askerî açıdan Avrupa devletlerinin gerisinde kalmış ve bu devletlerin sınırlarını genişletmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi varlığını

³²³ Asa Lundergen, *İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası*, Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s. 26.

³²⁴ Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Suriye ilişkiler için bkz. Mehmet Talli Bulut, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Su Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir 2008.

³²⁵ Asa Lundergen, *a.g.e.*, s. 26.

³²⁶ Asa Lundergen, *a.g.e.*, s. 29.

sürdürebilmesi açısından bir tehdit haline gelmiştir.³²⁷ İkinci Viyana bozgunu sonrasında bir desantralizasyon dönemine giren devlet, imparatorluk periferisi ve hatta kendi ordusu üzerindeki denetimin çoğunu yitirmiştir.³²⁸ Padişahlar ve hükümetler, taşradaki gücünü tekrar tesis edebilmek ve mevcut sistemi ıslah edebilmek için bir dizi reforma ve iyileştirmeye gitmek istemişlerdir.³²⁹ Bunun yanı sıra daha rasyonel, ilerici ve modern bir hayat tarzına yönelik kültürel değişiklikler de yapılmıştır. Laik bir eğitim sistemine geçilmiş, Avrupa'ya ve Avrupa dillerine aşina olmak, yeni seçkinler için önemli bir değer sayılmaya başlanmıştır.³³⁰

Reformcular tarafından ayrılıkçı hareketleri engellemek adına Hıristiyan ve Müslüman tebaaya eşit davranılacağı vaat edilmiştir. Merkezi hükümet bu şekilde Hıristiyan kullarının bağlılığını tekrar kazanmayı ve Osmanlı Hıristiyanları için haklar talep eden Avrupa devletlerini susturmayı ümit etmiştir.³³¹ Devlet, uygun bir bütünleşme temeli olacağı beklentisiyle Osmanlıcılığı resmî ideoloji olarak baz almıştır.³³² Osmanlıcılık, dini veya etnik aidiyetten ayrı olarak sadece vatanseverliğe dayalı bir kimliği ve eşitliği savunmaktadır ve bu şekilde modern yurttaşlık fikri ve hukuk karşısında eşitlik hedeflenmiştir.³³³

Bütün bu gelişmelere ve çabalara karşın bu reformlar ve izlenilen siyasetler Hıristiyan tebaa arasındaki ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasını engelleyemediği gibi bölünme ve parçalanma sürecine katkıda bulunduğu dahi düşünülebilir.³³⁴ Nitekim oluşan yeni durum sonrasında devletin yasal, kültürel ve eğitsel sorumlulukları üzerine almasıyla, milletler basit birer dini topluluğa dönüşmüştür. Millet sisteminde yapılan diğer değişikliklerle beraber bu sistem ağır ağır etnik-dilsel birimlere ayrılmıştır.³³⁵ Şöyle ki Ortodoks milleti, Yunan devletinin ve ardından Yunan kilisesinin kurulmasıyla bölünmüştür. Sırbistan'ın bağımsızlığıyla ayrı bir Sırp Kilisesi, sonrasında da Bulgar ve Romanya Kiliseleri kurulmuştur. Bu kiliseler de süreç içerisinde ayrı etnik kimliklerin ortaya çıkmasına hizmet etmiştir.³³⁶ Bu gelişmeler sonucunda millet sistemi iyice zayıflamış ve “kişilerin” kimliklerini dini topluluk yerine ulusta aramaya

³²⁷ Erik Jan Zürcher, *Turkey-A Modern History*, I.B Tauris, Londra 1997, s. 21.

³²⁸ Albert Hourani, “The Ottoman Background of the Modern Middle East”, *The Ottoman State and Its Place in World History*, E. J. Brill, Leiden 1974, s. 72.

³²⁹ Albert Hourani, *a.g.m.*, s. 73.

³³⁰ Asa Lundergen, *a.g.e.*, s. 29.

³³¹ Hakan Yılmaz, “Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey, The Tanzimat and Sevres Syndromes”, *Turkey, Sweden and the European Union Expectations*, SIEPS, (2006), s. 31.

³³² Kemal Karpat, “An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations”, *Research Monograph No.39*. Center of International Studies, Princeton University, (1973), s. 86-87.

³³³ Tetz Rooke, “Tracing the Boundaries. From Colonial Dream to National Propaganda”, *State Frontiers. Borders and Boundaries in the Middle East*, I.B. Tauris, Londra 2006, s. 132.

³³⁴ Asa Lundergen, *a.g.e.*, s. 30.

³³⁵ Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 86.

³³⁶ Donald Quarterm, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 186-187.

başlamalarının yolunu açmıştır.³³⁷ Böylece XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hem kişilerin kendilerini tanımlama hem de devletçe sınıflandırma şekilleri değişmiştir. 1831 ve 1844'te yapılan ilk nüfus sayımlarında, nüfus dini aidiyete göre tasnif edilmiştir. 1870-71'den sonra ise tasnif hem dini hem de dilsel ve etnik aidiyet bazında yapılmıştır.³³⁸

Bütün bu ayrılıkçı sürecin doruk noktası olan Balkan Savaşı'yla beraber, Batılıların desteğini alan Balkan ülkelerinin Osmanlı'yı Rumeli'den atması Osmanlılar için oldukça travmatik olmuştur.³³⁹ İlber Ortaylı'nın ifadesiyle Rumeli'deki "anavatan" kaybedilmiştir.³⁴⁰

90 yıl içerisinde Rumeli'den beş milyon civarında Türk/Müslüman veya Türkleşmiş/Müslümanlaşmış insan, yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalarak Anadolu'ya doğru göçe zorlanmıştır. Yüz binlerce ölü ve yaralı bu rakamların dışındadır. Bu trajedi, Anadolu'ya göçen Müslümanlar içinde büyük travmalara yol açmıştır. Gidebilecekleri son toprak parçasına yerleşen bu halk, sonrasında Kurtuluş Savaşı'nda da önemli bir rol üstlenmiş ve başarıya ulaşmıştır. Bu trajediyi Ermeni trajedisi takip etmiştir. Çarlık Rusya'nın işgal güçlerinin desteğiyle Müslüman halka uygulamaya başladıkları kitlesel katliam ve sürgünlere cevap Bâb-ı Âli tarafından aynı oranda sert olmuş ve "tehcir" kararı uygulanmıştır.³⁴¹

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Anadolu'nun Sevres Anlaşması'yla parçalara ayrılması ve işgal edilmesi, bugün zaman zaman literatürde "Sevres Sendromu" olarak adlandırılan bir sendroma sebep olmuştur. Bu, vatanın parçalanması korkusu ve Batılıların Türk topraklarını paylaşma endişesinden beslenen bir konudur. Bölücü terör meselesi başta olmak üzere Suriye ile yaşanan meseleler, Ege Adaları ve Kıbrıs, Ermeni meselesi gibi çeşitli konularda Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve kamuoyunun yaklaşımını ve politikalarını ele alırken Cumhuriyet'in geniş bir coğrafyanın parçalanmasından arda kalan ve elde tutulabilmiş son kara parçası üzerine kurulmuş olduğu unutulmamalıdır.³⁴² Bu durumun yarattığı psikolojik etki ve yukarıda sözü geçen meselelerin bütünü derinlemesine göz önüne alınmalıdır.

³³⁷ Asa Lundergen, *a.g.e.*, s. 30.

³³⁸ Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 90-91.

³³⁹ Döneme ait bütün risalelerde ve kaynaklarda Balkan Savaşı "bir utanç" olarak addedilmektedir. Bu konudaki en detaylı anlatımlardan birisi de Fevzi Çakmak'ın 1928 yılında verdiği seminerlerdir. Bkz. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*, İş Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

³⁴⁰ İlber Ortaylı, "Rumeli'deki Anavatanı Kaybettik", *Atlas Tarih Dergisi*, sayı 16, (2012).

³⁴¹ Bayram Yurtçüçek, *a.g.e.*, s. 16.

³⁴² 02.12.1994 ilâ 04.12.1994 tarihleri arasında Şükrü ELEKDAĞ, Milliyet gazetesinde "İki Buçuk Sevr Sendromu" başlığı altında bir yazı dizisi kaleme almıştır. Çalışmanın bu bölümünde ifade edilmek istenen konulara temas eden bu yazı dizisinde Kıbrıs meselesinden, Suriye'nin toprak taleplerine, bölücü terör meselesinden, Rusya

Bu bölümde Türkiye'nin bölücü terör meselesi ve irtica bağlamında 1980 ve 1990'lı yıllarda İran üzerinden geliştirdiği tehdit algısını ele almadan önce bölücü ve irticaî terör meselesinin tarihsel derinliği ele alınacak ve sonrasında Türkiye-İran ilişkilerinde bir tehdit unsuru olarak Kürt ve irtica sorununa değinilecektir.

3.2. 1980-2003 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt Siyaseti ve PKK Terör Örgütü

1970'li yıllarda sol görüşlü üniversite öğrencileri üzerinde Kürtçülük etkili olmaya başlamış ve bazı derneklerin çatıları altında bu görüşleri savunmak için örgütlenmişlerdir.³⁴³ 1974 yılında Türkiye'de Devrimci Gençlik (Dev-Genç) grubundan bir Kürt grubu ayrılmış ve gelişen sürecin sonunda bu grup 27 Kasım 1978 yılında Lice'ye bağlı Fis köyünde yapılan bir toplantıda bir araya gelmişler ve PKK'yı kurmuşlardır.³⁴⁴ Birinci Kuruluş Kongresi adını verdikleri bu toplantı sonrası Abdullah Öcalan Genel Sekreter, Cemil Bayık ise Genel Sekreter Yardımcısı olarak seçilmiştir. Ne var ki kuruluşlarını ilan etmemeyi ve gizli kalarak ilan meselesini etkili bir eyleme bırakma kararı almışlardır. Nihayetinde 1979 yılında ağalık sisteminin ve "devletle iş birliğinin" temsilcisi olarak gördükleri Bucak aşiretini hedef almışlar ve aşiret lideri ve Adalet Partisi Şanlıurfa Milletvekili Mehmet Celal Bucak'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunmuşlardır. Celal Bucak yaralı olarak kurtulurken, grubun lideri Salih Kandal öldürülmüştür. Olay sonrasında bırakılan bir bildiri ile de PKK'nın kuruluşu ilan edilmiştir.³⁴⁵

Marksist-Leninist bir çizgide kurulan örgütün amaçları arasında sadece bağımsız bir Kürdistan'ın varlığı değil, bunun yanında "feodalizmin, sömürgeciliğin ve sınıfsal ayrımların" ortadan kaldırılmasının gerekliliği de deklare edilmiştir.³⁴⁶ Örgütün lideri Abdullah Öcalan "Kuzey Kürdistan³⁴⁷ Türkiye'nin sömürgesidir. Kürt sosyalistleri, Türk sosyalistleri ile birlikte değil, ayrı örgütlenmelidir. Kürt halkının kurtuluşu otonomi ya da özerklikle değil, bağımsızlıkla sağlanacaktır. Hedef, bağımsız, birleşik ve sosyalist bir Kürdistan'dır."³⁴⁸ sözleriyle örgütün nihai hedefini belirtmişlerdir.

ve NATO ile süregelen ilişkilere birçok konuya temas edilmiştir. İlgili yazı dizisine Milliyet gazetesinin arşivlerden ulaşılabilir.

³⁴³ Aşkın İnci Sökmen, *İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 54.

³⁴⁴ Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 204.

³⁴⁵ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 57.

³⁴⁶ Mehrdad İzady, *a.g.e.*, s. 379.

³⁴⁷ Doğu ve Güneydoğu Anadolu.

³⁴⁸ Rafet Ballı, *a.g.e.*, s. 204.

Bu örgüt; Türkiye'nin doğu ve güney doğusu, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzey doğusu ve İran'ın kuzey batısını kapsayan bir bölgede önceleri “devlet kurmayı” sonradan ise “demokratik özerklik” talebiyle otonom olmayı amaçlayan ve bu amaçla bahsi geçen toprakların Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan kısmında etkin olabilmek için devletin güvenlik güçlerine ve sivil halkına karşı silahlı eylemlerde bulunan bir terör örgütüdür.³⁴⁹

Ortaya çıktığı ülke, eylem sahası ve örgütlenmesi itibariyle hem Avrupa hem de Orta Doğu coğrafyasında yer alan bölücü bir terör örgütüdür. Genel olarak dayandığı temel argüman, “*sömürülen, ezilen, insan hakları tanınmayan Kürtlerin*” haklarının savunucusu olduğu yönündedir. Yukarıda bahsi geçen coğrafi sınırlar dahilinde “*Kürdistan*” adında bağımsız birleşik sosyalist Kürt devleti kurmak nihai amacını taşısa da var olan talepleri konjonktüre ve siyasî iklime uygun olarak devlet kurma-federalizm-otonomi arasında gelip gitmektedir. AB, ABD, BM ve NATO tarafından yasa dışı terör örgütü listesinde yer almaktadır.³⁵⁰

12 Eylül 1980 askerî darbesi sırasında Türk ve Kürt birçok sol örgütün lider kadrosu yakalanmıştır. Ne var ki PKK'nın lider kadrosu darbeden hemen önce yurtdışına çıkabildiği için³⁵¹ kendisini korumayı başarmıştır. Buna rağmen örgütün militanlarının çoğu tutuklanmıştır. Güneydoğu'daki askerî mahkemelerde açılan davaların sayıca en büyük kısmını PKK'lılar oluşturmuştur.³⁵²

Suriye'de Beka Vadisi'nde profesyonel gerilla eğitimi almışlar ve Öcalan'ın gerilla faaliyetleri için kullandığı tabirle “*Vur gerilla vur, Kürdistan'ı kur*” sloganı benimsenmiştir. Stratejik açıdan kırsal kesimi temel alarak, siyasî ve askerî çatışmaları yoğunlaştırıp gerilla üs bölgeleri yaratılırken, buralara dayanarak şehir merkezlerinde de siyasî çalışmalar yapmak ve kırı uzun süreli bir yıpratma savaşı ile devlet yönetiminden ayırarak şehirleri ele geçirmektir. Bölgeleri kızıl-sarı-beyaz olarak alanlara ayırmışlardır. Kızıl bölge olarak adlandırılan yerler dahilinde kurtarılmış bölgeler kurarak, Türk devletinin yerine alternatif kurumlar koymak suretiyle bir Kürt devleti kurmak amaçlanmıştır. Sarı bölgeler ise devletin ve örgütün ortak olarak denetiminde tuttuğu alanlardır. Beyaz bölgeler ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elinde tuttuğu yerler olarak düşünülmüştür ve sızma şeklinde aniden girilerek eylem yapıp çıkılan alanlardır.³⁵³

³⁴⁹ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 48.

³⁵⁰ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 48.

³⁵¹ 1979 Mayıs'ında PKK Merkez Komite üyelerinden Şahin Dönmez Elazığ'da yakalanınca endişeye kapılan Öcalan ve diğer yöneticiler 1979 Haziran'ında Suriye'ye geçiş yapmışlar ve yönetime buradan devam etmişlerdir.

³⁵² Rafet Ballı, *a.g.e.*, s. 204.

³⁵³ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 57.

PKK, Türk sol örgütleri ile bir güç birliği kurma çabasına girmiş ve bundan sonuç almayı başarmıştır. PKK ile toplamda yedi sol örgüt 1 Haziran 1983 tarihinde “*Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi*”ni kurduklarını deklare etmişlerdir. Ancak bu cephe girişimi somut bir şey yapamadan dağılmıştır. Diyarbakır Askerî Cezaevi’nin şartlarını protesto eden kitle içerisinde PKK’lı sanıklar ön plana çıkmışlardır. 21 Mart 1982’de bu olayların birinde PKK Merkez Komite üyelerinden Mazlum Doğan ölmüştür. Ardından ölüm orucu sebebiyle Mehmet Hayri Durmuş ve Kemal Pir adlı Merkez Komite Üyeleri ile iki PKK militanı daha ölmüştür. PKK bu ölümleri örgütü toparlamada önemli bir propaganda aracına çevirmiştir.³⁵⁴ Örgüt tarafından “*Zindan Direnişçiliği*” adıyla adlandırılan bu eylemler devletin “*ulusal imha stratejisi*” olarak gösterilerek, PKK’nın eylemlerine meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır.³⁵⁵

1982 yılının Ağustos ayında Suriye’nin Ürdün sınırında ikinci kongresini gerçekleştiren örgüt, 1983 sonbaharı itibariyle silahlı propaganda faaliyetlerini ülke içine taşımaya karar vermiştir. Buna göre siyasîler, polis şefleri, üst rütbeli subaylar, toprak ağaları, ihbarcı vatandaşlar, jandarma ve polis karakolları, fabrika, işyeri ve mağazalar hedef olarak seçilmiştir.³⁵⁶

15 Ağustos 1984 tarihinde Siirt’in Eruh ilçesi ile Hakkari’nin Şemdinli ilçesini basan PKK’lılar silahlı direnişi başlatmışlardır. Bu saldırı dönemin hükümeti tarafından tepki verilecek kadar ciddiye alınmamıştır. Zira dönemin başbakanı Turgut Özal olaylar için “*Olaylarla ilgili olarak herhalde büyütülecek bir durum yok, basit bir eşkıyalık, terör olayıdır, bastırılmıştır*” açıklamasında bulunmuştur. Bu hamleyle muhtemelen hükümet, olayı ciddiye almış gözükerek terör örgütünün propagandasına alet olmak istememiştir. Nitekim Özal’ın “*1984 Eruh-Şemdinli baskını bile bile Bodrum’a gittim. Bakanlar Kurulu’nu toptasaydım terör örgütüne önem vermiş olurum*” diye demeç vermesi ve o dönemde Bodrum tatilinde yayınlanan şortlu-mayolu fotoğrafları bu görüşü destekler mahiyettedir.³⁵⁷

PKK’nın giriştiği eylemler 1988 yılı sonunda örgütte kopmalara sebep olmuştur. Örgütün Avrupa sorumlusu Avukat Hüseyin Yıldırım ve Öcalan’ın eşi Kesire Öcalan’ın da aralarında bulunduğu bir grup örgütün özellikle kadın ve çocuklara yönelik eylemlerinden dolayı rahatsızlık duymuşlar ve örgütten ayrılmışlardır.³⁵⁸

³⁵⁴ Rafet Ballı, *a.g.e.*, s. 204-206.

³⁵⁵ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 58.

³⁵⁶ İhsan Bal-Emre Özkan, “PKK Terör Örgütü Kronolojisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, USAK Yayınları, 2/8, Ankara, (2006), s. 148.

³⁵⁷ Nevzat Bölügiray, *Özal Döneminde Bölücü Terör*, Tekin Yayınevi, Ankara 1993, s. 49.

³⁵⁸ Rafet Ballı, *a.g.e.*, s. 206.

1990'lı yıllar süresince PKK Avrupa'da (PKK adını zikretmeden) bazı dernek, siyasal ve kültürel organizasyonlar kurup adından söz ettirmeye çalışmıştır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kurulan bu dernekler 1993 yılında Avrupa Kürt Dernekleri Konfederasyonu (KON-KURD) adını alarak Belçika'da tek çatı altında toplanmışlardır.³⁵⁹

1991 yılında gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı, PKK için büyük avantajlar sağlamıştır.³⁶⁰ Aynı yılın ilkbaharında PKK eleman temini konusunda büyük bir patlama yaşamış ve eleman sayısı 12.000'e ulaşmıştır. Bu artıştaki en büyük pay hem Körfez Savaşı hem de Suriye yönetiminin Suriye Kürtlerini PKK'ya katılmaları konusunda desteklemesidir.³⁶¹ 1992 yılında ise terör örgütünün siyasî partisi olarak görülen ve Cumhuriyet tarihinin ilk Kürt siyasî partisi olarak nitelendirilen Halkın Emek Partisi (HEP) mecliste yer almıştır.³⁶² Yine aynı yılın Nevruz'unda Cizre, Silopi, Şırnak ve Nusaybin gibi yerlerde PKK bir halk ayaklanması düzenlemeye çalışmış ancak çıkarılan kaos ortamı amacına ulaşamamıştır.³⁶³

1992'nin Ekim ayına gelindiğinde ise Türk Silahlı Kuvvetleri Irak'ın kuzeyine yönelik 15.000 kişilik bir personelle PKK kamplarına bir operasyon düzenlemiş ve hareketin ardından 1452 PKK'lı terörist ölü veya yaralı olarak ele geçirilmiştir.³⁶⁴ Bu operasyon PKK'nın o güne kadar izlediği "stratejik denge ve kurtarılmış bölge" stratejisini bitirdiği gibi Öcalan bu yenilgi sonucunda 1993 tarihinde tek taraflı ateşkes ilan etmiştir.³⁶⁵ Ne var ki Mayıs 1993 tarihinde Bingöl-Elazığ karayolunu keserek silahsız seyahat eden 33 erin şehit edilmesi, Başbağlar Katliamı'nın³⁶⁶ yapılması ve sadece 1993 yılı içerisinde 48 öğretmenin şehit edilmesi³⁶⁷ bu ateşkesin mahiyetini ve taktiksel niteliğini ortaya koymaktadır. Buna müteakip 1993-1994 yılları arasında yaklaşık 300 bin askerin görev aldığı operasyonlar neticesinde PKK'ya ciddi bir darbe indirilmiştir.³⁶⁸

1992-1994 tarihleri arasında örgüt, sınırdan sızarak askerî hedeflere saldırmayı ve karakolları boşalttırmak için kurtarılmış bölgeler yaratmaya yönelik bir çalışmada bulunmuştur. Ne

³⁵⁹ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, II, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 138.

³⁶⁰ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶¹ İlker Başbuğ, *Terör Örgütlerinin Sonu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 81-82.

³⁶² Hamza Aktan, *Kürt Vatandaş, İletişim Yayınları*, İstanbul 2012, s. 79.

³⁶³ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶⁴ Fatih Çekirge, "Öfkenin Doldurduğu Şarjör", *Hürriyet*, 11.07.2010.

³⁶⁵ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶⁶ 5 Temmuz 1993 tarihinde Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Başbağlar köyünde PKK tarafından düzenlenen ve 33 sivil vatandaşın öldürülüp köyün ateşe verildiği katliam.

³⁶⁷ PKK, 1980'de beş, 1981'de beş, 1988'de sekiz, 1989'da dört, 1990'da üç, 1991'de iki, 1992'de 17, 1993'te 48, 1994'te ise 30, 1995'te altı, 1996'da altı, 1997'de üç ve 1998 yılında bir öğretmeni şehit etmiştir (Yalçın Bayer, "Şehit Öğretmenlerimiz", *Hürriyet*, 24 Kasım 2012).

³⁶⁸ Oktay Pirim-Süha Örtülü, *Ömerli Köyünden İmralı'ya PKK'nın Yirmi Yıllık Öyküsü*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999, s. 61.

var ki örgüt bu süreç içinde aldığı darbeler sonucunda 1995 sonrasında düşüşe geçmiş ve çözümler artmıştır. 20 Mart 1995 tarihinde TSK 35.000 asker ile Irak'ın 60 km içerisine girmiş ve *Çelik Operasyonu*'nu gerçekleştirmiştir. Bu operasyonla örgütün kampları dağıtılmıştır. Başarısızlıkları artan örgüt, intihar saldırılarına başlamıştır. PKK'nın Irak'taki faaliyetlerine devam etmesi sonucunda bu kez Ocak 1997 tarihinde *Çekiç Harekâtı* başlamıştır. İki buçuk ay süren operasyon sonucu örgüte yeniden ağır bir darbe indirilmiştir. Bütün bu başarısızlıkların sonucu olarak örgütün ikinci adamı olarak bilinen Şemdin Sakık, örgüt içi hesaplaşmadan kaçmak amacıyla KDP lideri Mesut Barzani'ye sığınsa da Barzani, Sakık'ı 13 Nisan 1998 tarihinde Türkiye'ye iade etmiştir.³⁶⁹

Kısa bir süre sonra Suriye'nin PKK'ya yönelik desteğine tepki olarak dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Atilla Ateş PKK konusunda "*Türkiye'nin sabrının taşıdığı ve gerekirse Suriye ile bir savaşın göze alındığını*" belirtmesiyle³⁷⁰ başlayan sürecin sonunda Öcalan, PKK'nın Yunanistan temsilcisi ve sevgilisi Ayfer Kaya ile birlikte 9 Ekim 1998 tarihinde³⁷¹ Suriye'yi terk etmek zorunda kalmış ve 15 Şubat 1999 tarihinde Öcalan, Kenya'da yakalanmıştır.

1984 ilâ 2012 arasındaki 28 yıl boyunca 72.500 terör eylemi yaşanmış, toplamda 21.800 PKK militanı öldürülmüş, 6.500 sivil vatandaş hayatını kaybetmiş ve 5.500 polis-asker ile 1.500 köy korucusu şehit olmuştur.³⁷² Buna ek olarak yüzbinlerce insan doğrudan veya dolaylı yoldan terörden etkilenerek yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. 20 yıl içerisinde 3000'den fazla köy boşaltılmıştır.³⁷³ Bu terör faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti açısından iktisadî, sosyolojik, psikolojik, siyasal vb. açıdan birçok yıpranmışlığa sebep olmuştur.

Kürt Sorununun varlığı 1990'lı yıllarda kabul edilip tartışılmaya başlanmış olsa da PKK'nın yürüttüğü terörizm sebebiyle bu pek mümkün olmamıştır. "*Önce terörü durdurmak gerekir yoksa bu meseleyi konuşmak teröristlere taviz gibi anlaşılır*"³⁷⁴ şeklinde gelişen bir düşünce sebebiyle 1990'lı yıllar Türkiye açısından zorlu sınavlarla dolu olarak geçmiştir. Nihayetinde yukarıda da belirtildiği üzere gerek sınır ötesi operasyonlarla gerek kontrgerilla faaliyetlerle süren uzun ve yıpratıcı bir mücadele sonunda PKK askerî olarak yenilmiştir. Öcalan, yakalandığı ilk anda "*annesinin de Türk olduğunu ve fırsat verilirse devlete hizmete hazır*

³⁶⁹ Aşkın İnci Sökmen, *a.g.e.*, s. 63-64.

³⁷⁰ *Hürriyet*, 14.11.1998.

³⁷¹ Bu olay örgüt tarafından "*9 Ekim Komplosu*" olarak anılmaktadır.

³⁷² *Milliyet*, 27.11.2017.

³⁷³ Osman Güzelgöz, *Kürt Meselesi ile Yüzleşmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 22.

³⁷⁴ Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 14.

olduğunu” belirtmiş³⁷⁵ ve yargı sürecinde şehit annelerinden özür dilemiştir. Ayrıca örgüt militanlarının teslim olmasını³⁷⁶ veya Türkiye dışına çıkmasını istemiştir.³⁷⁷ Sonuç olarak Güneydoğu’da silahlar susmuştur.

3.3. İran-İrak Savaşı Boyunca Bölücü Terör Meselesinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Şah döneminden kalan ikili sorunları kendi lehine çözmek için İran’daki devrimin yarattığı kargaşadan yararlanan Irak, 22 Eylül 1980 tarihinde İran’a saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıyla birlikte İran, Kürtleri Irak’taki merkezi hükümete karşı her alanda destekleyerek Şah döneminden kalma geleneksel politikasına geri dönmek zorunda kalmıştır. Buna göre İran, Kürtleri kendisine bir müttefik olarak görmüş, ayrılıkçı Kürt gruplarını silahlandırmıştır. Böylece Irak’ı ülke içinde bu gruplara karşı önemli miktarda asker ayırmaya zorlamıştır. Şah döneminde olduğu gibi kentler ve anayollar dışında tüm bölge Kürt aşiretlerinin kontrolü altına girmiştir.³⁷⁸

Söz konusu savaş Türkiye’deki darbeden sadece on gün sonra vuku bulmuştur ve savaş döneminde Türkiye’nin iç siyasette bazı sıkıntılı durumlar söz konusudur. Robert Olson’a göre 12 Eylül darbesinin gerçekleşmesindeki temel sebeplerden birisi de generallerin çeşitli solcu Türk ve milliyetçi Kürt gruplarının ittifakından çekinmesidir. Olson’a göre TSK ve hükümet Irak’ın İran’a saldıracağını muhtemelen tahmin etmektedir ve dolayısıyla oluşacak kaotik durumu denetim altında tutabilmek adına sıkıyönetimle birtakım tedbirler almak zorunda hissetmiştir.³⁷⁹ Kaynaklarda Olson’ın iddiasını teyit edecek bir bilgiye ulaşılamamış olsa da bu iddia ciddiyetiyle beraber bir olasılık da arz etmektedir. Zira 70’li yılların sonunda Kürt milliyetçisi grupların harekete geçmeye başladığı ve toplantılar/eğitimler tertiplelediği devletin dikkatinden kaçmış olmamalıdır. Nitekim bu çalışmanın ilgili bölümünde bahsi geçtiği üzere 1980 darbesiyle birlikte devletin düzenlediği operasyonlar sonucunda çok sayıda Kürt milliyetçisi ve PKK militanı ya tutuklanmış ya da ülke dışına kaçmak durumunda kalmıştır. Bu sebeple başlayacak savaşla birlikte ortaya çıkacak kaosla ilgili Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde karışıkların vuku bulması veya savaşın ülke sınırlarına sıçratanca hadiselerin gerçekleşmesi ihtimaline karşı böyle bir tedbir alınmış olması olasıdır.

³⁷⁵ *Milliyet*, 18.02.1999.

³⁷⁶ *Radikal*, 23.09.1999.

³⁷⁷ Mustafa Akyol, *a.g.e.*, s. 14.

³⁷⁸ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 153.

³⁷⁹ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 54.

Çalışmanın ekonomik ilişkileri konu alan kısmında da aktarıldığı üzere; İran'ın, Irak'taki Kürtlere verdiği destek neticesinde Türkiye'nin İran'dan iki isteği olmuştur. Bunlardan ilki Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesi meselesidir. Zira Irak petrolü geçişi ve Habur sınır kapısından geçen mallar Kuzey Irak üzerinden sevk ediliyordu. Buradan yapılan geçişlerin sabote edilmemesi Türkiye'nin ekonomik çıkarları adına önem arz ettiğinden İran'dan bu geçişin sabote edilmemesi talep edilmiştir. Aynı şekilde Türkiye, Bağdat'a mal taşımacılığında önemli bir rol oynayan Türkiye-İran demiryolu hattının zarar görmemesi arzusunu da iletmiştir. Her iki ülke de bu karşılıklı mal akışını sabote etmemek konusunda yazılı veya sözlü bir taahhüt vermemiş olsalar da birkaç istisnaî durum dışında Türkiye'nin bu arzusunu yerine getirmişlerdir. Aynı şekilde Kuzey Irak Kürtlerinin de dikkatli davranmış olması, İran'ın bu konuda onları da uyardığına bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Ne var ki aynı yaklaşım Türkiye'nin Basra Körfezi'nden petrol alımına karşı gösterilmedi ve Türkiye'nin tankerleri bombardımanlarla karşılaştı.³⁸⁰

Türkiye'nin İran'dan talep ettiği bir diğer konu ise PKK'ya hiçbir şekilde destek sağlanmamasıdır. Bir yandan Irak ile İran arasında savaş çeryan ederken Türkiye, Kuzey Irak'taki gelişmeleri de ilgiyle takip etmiştir. Zira Türkiye'nin bölge üzerindeki esas endişesi, Bağdat'ın artık Kuzey Irak'ı kontrol edemez hale gelmesi ve KDP ile KYB'nin Kuzey Irak ve Kuzey İran'a yerleşen PKK ile iş birliği yapabilme ihtimalidir.³⁸¹ Keza Türkiye'nin bu konudaki endişelerinde haklı sebepleri bulunmaktadır. Şöyle ki PKK, 15-16 Temmuz 1981 tarihinde düzenlenen bir konferansta Kuzey Irak'taki Kürt hareketleriyle temasa geçilmesi yönünde bir karar almıştır.³⁸² Ocak 1982 tarihinden itibaren de örgüt, Kuzey Irak'a yerleşmeye başlamış ve yaklaşık on ay içinde 1982'nin Ekim ayında bu süreci tamamlamıştır.³⁸³ Bölgede bir yandan PKK kampları teşkil olurken diğer yandan PKK'nın lider kadroları Tahran üzerinden, militanları ise Suriye'den Silopi ve Cizre üzerinden, Şırnak-Uludere yolu ile Kuzey Irak'a geçmişlerdir. Prof. Dr. Ümit Özdağ'a göre PKK'nın Kuzey Irak'ta konuşlanma arzusunun en temel nedeni coğrafyanın uygunluğudur. Zira Cudi Dağları bu noktadan başlayarak Türkiye'nin içine kadar uzanmaktadır. PKK bu bölgeyi kontrol ederek dağların uzandığı Şırnak, Hakkari, Siirt, Bitlis, Diyarbakır ve Bingöl'e kadar uzanan bölgeyi kontrol altında tutmak istemiştir.³⁸⁴

³⁸⁰ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 153.

³⁸¹ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 55.

³⁸² Ali Nihat Özcan, *PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, ASAM Yayınları, Ankara 1999, s. 229.

³⁸³ Ümit Özdağ, *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, Pegasus, İstanbul 2007, s. 43.

³⁸⁴ Ümit Özdağ, *Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları*, Pegasus, İstanbul 2008, s. 48.

Bu gelişmeler sebebiyle Türkiye 1983 yılının Şubat ayında Irak ile bir sıcak takip anlaşması imzalamıştır. Türkiye aynı nitelikte bir anlaşmayı İran'a da teklif etmiştir. Ne var ki İran bu anlaşmayı hem geri çevirmiş hem de Türkiye'nin savaşta izlediği tarafsızlık politikasına aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Zira İran'a endişesi Türkiye'nin Irak'ta girişeceği her operasyon, düşmanı olan Bağdat'ın bölgedeki otoritesini arttırması ve İran'ın müttefikleri olan Kürtleri zayıflatması yönündedir. Ancak yine de özellikle savaş süresince Türkiye'yi karşısına almak istemeyen İran, Türkiye'yi rahatlatmak için PKK'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir eyleminde kendi topraklarını kullanmasına izin vermeyeceğini garanti altına alan bir anlaşmayı Kasım 1984'te imzalamıştır. İran, savaş bitimine kadar bu anlaşmaya sadık kalmaya çalışsa da söz konusu mesele hiçbir zaman tam anlamıyla çözülememiştir. Ayrıca İran'ın PKK'ya sağladığı lojistik destek de ikili ilişkilerde belirleyici bir sorun olmuştur.³⁸⁵

Diğer yandan Nader Ensar'a göre İran'ın temel endişesinin Türkiye'nin Kuzey Irak'taki petrolün kontrolünü sağlayarak bölgedeki güç dengelerini değiştirme ihtimalidir.³⁸⁶ Ne var ki Fred Halliday³⁸⁷ ve Henri Barkey³⁸⁸, Türkiye'nin böyle bir amacının olmadığını, sadece Kürtlerin özerklik veya bağımsızlık peşinde koşmasına teşvik edecek herhangi bir etkiyi engelleme yönelik politikalar geliştirdiğini savunmaktadır.

Irak'la imzalanan sıcak takip anlaşmasının ardından dönemin Dışişleri Bakanı İler Türkmen Suriye'ye giderek Suriye'yi PKK'ya destek vermemesi konusunda uyarmıştır. Türkmen'in gerekmesi halinde Türkiye'nin kendisini savunmak için elinden geleni yapacağını açıklaması üzerine Suriye'den ayrılan PKK üyeleri Kuzey Irak'a geçmişlerdir. Nihayetinde 10 Mayıs 1983 tarihinde Uludere'de çıkan bir çatışmada üç Türk askerinin şehit olmasıyla birlikte Ankara, PKK'nın Kuzey Irak içine yerleştiğinden emin olmuş ve Bağdat'ın bölgede kontrolü sağlayamadığına kanaat getirmiştir.³⁸⁹ Böylece bölgeye ilk sınır ötesi operasyonunu yaklaşık 7000 askerle birlikte 26 Mayıs 1983 tarihinde gerçekleştirmiştir. Fakat bu operasyonlar sırasında PKK'nın kamplarının yanında Mesut Barzani'nin KDP'sine ait kamplar da zarar görmüş³⁹⁰ ve KDP kadroları PKK ile bir ittifak arayışına girerek “*Dayanışma İlkeleri Antlaşması*” adında bir antlaşma imzalamışlardır. PKK'nın yayınlarından biri olan Serxwebûn

³⁸⁵ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 154.

³⁸⁶ Nader Ensar, “Kurdish Conflict in Regional Perspective”, *Change and Continuity in the Middle East: Conflict Resolution and Prospects for Peace*, ed. M. E. Ahrari, St. Martin Press, New York 1996, s. 66.

³⁸⁷ Fred Halliday, “The Gulf War and Its Aftermath: First Impressions”, *International Affairs*, 67/2, (1991), s. 232.

³⁸⁸ Henri J. Barkey, “Turkey's Kurdish Dilemma”, *Survival*, 35/4, (1993), s. 64.

³⁸⁹ Süha Bölükbaşı, “Ankara, Damascus, Baghdad and the Regionalization of Turkey's Kurdish Secessionism”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 14/4, (1991), s. 23-24.

³⁹⁰ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 133.

dergisinde “PKK ve I-KDP, Faşist Türk Ordusunun Güney Kürdistan’ı İstilasına Karşı Ortak Direniş Kararı Aldılar” başlığıyla verdiği haberde Türkiye Cumhuriyeti, “bölge halklarının ulusal kurtuluş mücadelesine karşı, başta ABD olmak üzere emperyalizmin saldırgan, vahşi bir gücü” olarak tanımlanmış ve hedef gösterilmiştir.³⁹¹

PKK’nın 15 Ağustos’ta gerçekleştirdiği ilk silahlı eylem olan Eruh eylemi sonrası eylemlerinin sıklığı giderek artmaya başlamıştır. 12 askerin öldüğü bir saldırı sonrasında Türkiye de karşılık olarak 15 Temmuz 1986 tarihinde Kuzey Irak’a havadan ikinci bir operasyon düzenlemiştir. Ne var ki bu operasyonda PKK üyelerinden çok KDP’ye ait kamplar bombalanmıştır. Böylece KDP, PKK’nın kendisine zarar verdiğini düşünmeye başlayarak araya mesafe koymaya başlamış ve Barzani, “PKK’nın Türkiye’de kadın, çocuk demeden masum halkı öldürdüğü için PKK ile artık iş birliği yapılmayacağını” açıklamıştır.³⁹²

1986 tarihinde düzenlenen hava operasyonu İran’da derin kaygılar ve kuşukular yaratmıştır. Cumhuriyet gazetesi 23 Ağustos 1986 tarihinde bu kaygıları “İran’la İlişkilerde Pürüz” manşetiyle duyurmuştur.³⁹³ Haberde;

“Irak topraklarında faaliyet gösteren ve Saddam Hüseyin yönetimi için büyük tehlike oluşturan Mesut Barzani yönetimindeki Kürtlerin başlıca destekçisi olan İran, Türk savaş uçaklarının geçen hafta Irak topraklarında düzenlediği hava operasyonundan rahatsız oldu. İranlılar, söz konusu operasyonun askerî bakımdan kendi aleyhlerine olduğunu öne sürüyorlar.

Irak topraklarında düzenlenen operasyondan sonra Mesut Barzani’nin ilk kez açıkça Türkiye’ye cephe alması, Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi bir soruna yol açtı. Pazartesi günü Tahran’a gidecek olan Dışişleri Bakanı Halefoğlu bu pürüzleri gidermeye çalışacak.”

ifadeleri yer almıştır. Kuzey Irak’a yapılan operasyonların neticesi olarak Tahran’ın rahatsızlıkları ve talepleri maddeler halinde şöyle sıralanmıştır:

- 1) *İran’ın bulunduğu bölgede meydana gelen bütün gelişmeleri yakından izleyeceği tabiidir. İran, bir bölge ülkesi olarak, bölgedeki dengeleri etkileyebilecek ve kendisini yakından ilgilendiren sonuçlar doğurabilecek bu gelişmeleri göz ardı edemez.*

³⁹¹ Ali Nihat Özcan, a.g.e., s. 229.

³⁹² Ümit Özdağ, *Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2008, s. 56-58.

³⁹³ Bkz. Ek-7.

- 2) *Irak rejimine karşı olan unsurlar İran'ın müttefikidir. İran, başta Irak Demokratik Kürdistan Partisi lideri Mesut Barzani olmak üzere bu unsurlara para ve silah yardımı yaptığını gizlememektedir. Türk Hava Kuvvetleri'nin harekâtı Barzani kuvvetlerini dağıtmaya yönelik bir operasyon ise ya da bu yönde sonuçlar doğurmuşsa, olumsuz karşılanacaktır.*
- 3) *Irak yönetimi, İran'la savaşta olduğu için kuvvetlerini büyük ölçüde sınır boyunca uzanan cepheye yığmıştır. Dolayısıyla askerî bakımdan kuzeyde zayıf durumdadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin harekâtı İran'la savaşmakta olan Saddam Hüseyin rejimini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin harekâtı bu amaca dönük olmasa bile doğurduğu sonuç askerî bakımdan İran'ın aleyhine olmuştur.*
- 4) *Devletler, terörizmle mücadele ederken, kendi sınırları içinde istedikleri tedbire başvurabilirler. Ancak teröristlere mücadele gerekçesiyle başka ülkelerin sınırlarının içine girilmesi, rahatsız edici bir davranıştır.*

İran'ın, Irak'taki Kürt gruplara verdiği destek dönem içerisinde iki ülke arasındaki en büyük siyasal pürüzü yaratmıştır. Türkiye'nin İran'dan söz konusu gruplara her ne sebeple olursa olsun desteğini kesmesini talep etmesinin ardında ise iki gerekçe bulunmaktadır:

- 1) *Hangi gerekçeyle olursa olsun, ayrılıkçı unsurların desteklenmesi bölgedeki istikrarsızlığı arttıracak bir tutumdur.*
- 2) *İran'ın destek verdiği ayrılıkçı unsurların Türkiye aleyhine eylemlere girişmeleri muhtemeldir. Bu durumda İran, ister istemez Türkiye'nin aleyhine faaliyetlere arka çıkmış olmaktadır. Bu da Türkiye ile İran arasındaki dostluk ilişkileri ile bağdaşmaz.”³⁹⁴*

Ayrıca söz konusu haberde de geçen “İran, Türkiye'nin bu görüşleri karşısında Barzani kuvvetlerinin Türkiye'yi hedef alan eylemlerini sınırladığını, Barzani'nin Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren PKK ile iş birliğini önlediğini belirterek, Barzani Türk topraklarında gözü olmadığını, Türkiye aleyhine eylemlere müsamaha göstermeyeceğini birçok vesileyle açıklamıştır. Biz Barzani'nin bu açıklamalarının Türkiye için yeterli bir güvence oluşturduğuna inanıyoruz” ifadeleri Barzani'nin “PKK ile artık iş birliği yapılmayacak” açıklamasının arkasında çıkarlarının zedelenmemesi için Türkiye'nin taleplerini karşılamak isteyen İran'ın parmağının olabileceğine dair izler taşımaktadır.

³⁹⁴ Cumhuriyet, 26.08.1986.

Bu gelişmelerin hemen ardından İran'a giden Dışişleri Bakanı Vahit Melih Halefoğlu çeşitli temaslarda bulunmuş ve Türkiye'nin savaştaki tarafsızlığı konusunda İran'a güvenceler vermiştir.³⁹⁵ Cumhuriyet gazetesi bu geziyi 30 Ağustos 1986 tarihinde "*İran'la Hava Düzeldi*" manşetiyle duyurmuştur.³⁹⁶

İlgili haber metninden ve bu noktaya kadar aktarılanlar üzerinden de anlaşılacağı üzere iki ülke de birbirine karşı azami dikkat göstermiştir. Ne var ki bu durum böyle devam etmemiş ve 1986'nın sonunda ideolojik çatışmalar sebebiyle bozulan ilişkilerle birlikte Türkiye'nin yaptığı sınır ötesi operasyonlara yönelik İran'ın dili sertleşmeye başlamıştır. 22 Şubat 1987 tarihinde Türkiye, Kuzey Irak'a bir sınır ötesi operasyon daha gerçekleştirmiş ardından 30 Mart 1987'de ise 30 Türk savaş uçağı Kuzey Irak'taki PKK kamplarına hava saldırısı düzenlemiştir. Bu harekate karşı dönemin İran Dışişleri Bakanı "*Türkiye'nin bir kez daha böyle bir sınır ötesi operasyon yapması halinde karşısında İran'ı bulacağını*" söylemiştir. Ek olarak ABD de operasyonu "*Türkiye'nin Musul ve Kerkük'ü işgal provası*" olarak nitelendirmiştir.³⁹⁷ Türkiye'nin bu harekati sonrası KDP, PKK'yla imzaladığı ve halihazırda askıya aldığı antlaşmayı feshetmiş ve PKK'yı "terörist örgüt" olarak nitelendirmeye başlamıştır.³⁹⁸ 28 Ağustos 1987 tarihinde Milliyet gazetesinde "*Türkiye'ye Dost, PKK'ya Düşmanız*" manşetiyle çıkan haberde KDP yöneticilerinden Sait Ahmed Barzani "*PKK'nın eylemleri bizim Türkiye ile ilişkilerimizde pürüz çıkarıyor... Bizim tarafta PKK'lı olduğunu söyleyenler bizim düşmanımızdır*" ifadelerini kullanmıştır.³⁹⁹ Bu gelişmeler üzerine PKK, 1 Mayıs 1988 tarihinde bölgedeki diğer güçlü grup olan ve İran'a yaklaşarak İran'la yakın ilişkiler geliştiren KYB ile Şam'da bir araya gelerek ittifak antlaşması imzalamıştır. Ne var ki bu anlaşma uzun sürmemiş ve kısa bir süre sonra Öcalan protokolü "*içi boş bir metin*" olarak nitelemiştir. Nitekim KYB'nin içinde bulunduğu Irak Kürt Cephesi ise 7 Ekim 1991 tarihinde yaptığı bir açıklamada PKK ile çatışma politikasını açıkça dile getirmiştir.⁴⁰⁰

3.4. Körfez Savaşı Sonrası Bölücü Terör Meselesinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

1988'in Temmuz ayında İran-İrak Savaşı'nın sona ermesiyle beraber iki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik önceliğin yerini ideoloji almaya başlamış ve Türkiye'de artan İslamî hareketler, bürokrasiyi rahatsız etmeye başladıkça İran hızla ötekileştirilmiş ve özellikle seküler

³⁹⁵ Cumhuriyet, 30.08.1986.

³⁹⁶ Bkz. Ek-8.

³⁹⁷ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 60-61.

³⁹⁸ İsmet İmset, *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı 1973-1992*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1993, s. 225.

³⁹⁹ Milliyet, 28.08.1987.

⁴⁰⁰ Michael M. Gunter, "A De Facto Kurdish State in Northern Iraq", *Third World Quarterly*, 14/2, (1993), s. 305.

kesim tarafından İslamcıların dışarıdaki esin kaynağı ve destekçisi olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca İran-İrak Savaşı sonrası Irak hükümetine karşı direniş gösteren Kürtleri cezalandırmak isteyen Saddam Hüseyin, Kuzey Irak'a ordusunu göndermiş ve kimyasal silahların da kullanıldığı bir operasyon düzenlemiştir. Bu operasyon Kürtler için oldukça yıkıcı olmuş; yüzlerce Kürt yerleşim bölgesi imha edilmiş, yüz binlerce Kürt de evlerinden çıkarılarak Irak'ın güney bölgelerine zorla göç ettirilmiştir. Bu operasyonlardan kaçan yaklaşık 70 bine yakın Iraklı Kürt ise Türkiye'ye sığınmıştır.⁴⁰¹ Bu çapta bir insan göçü aldıktan kısa bir süre sonra Türkiye sınırlarını kapatmış ve bu konu Türkiye siyasetinin ana gündemi haline gelmiştir. Irak ise 1984'te imzalanan protokol gereği sıcak takip yapmak isteyince Türkiye buna müsaade etmemiş ve sonuç olarak Irak hükümeti protokolü iptal etmiştir. Böylece Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK kamplarına yönelik düzenlediği operasyonların hukuki zemini ortadan kalkmıştır.

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak, sınır bölgesindeki tartışmalı alanlara petrol kuyuları açtığı için Kuveyt'in kendisine ekonomik zarara uğrattığını iddia etmiş ve Kuveyt'i işgal etmiştir. Hemen aynı gün Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanarak Irak'ın Kuveyt'ten derhal çıkması çağrısında bulunmuş ve ardından 6 Ağustos 1990 tarihinde Irak'a karşı ambargo kararı almıştır. Türkiye Cumhuriyeti derhal bu karara riayet etmiş ve aktif bir şekilde ambargoda rol üstlenmiştir. Karardan iki gün sonra 8 Ağustos tarihinde Cumhurbaşkanı Özal'ın talebiyle Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı kapatılmış ve Irak ile ticaretin durdurulduğu açıklanmıştır. Ayrıca yine Özal'ın talimatıyla dönemin dışişleri bakanı ve diğer siyasetçiler bölge ülkelerine giderek ambargoya uymaları konusunda ikna çalışmalar yapmışlardır.⁴⁰² Bu çabaların iki sebebi bulunmaktadır: ilki Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası düzende hâlâ kullanışlı ve sadık bir müttefik olduğunu Batılı ülkelerin gözünde ortaya koymak,⁴⁰³ ikincisi ise PKK meselesinden dolayı zaten sürekli gündemini meşgul eden Kuzey Irak konusunda, Irak'ın yeniden yapılandırılması zamanında söz sahibi olmak arzusudur. Türkiye'nin bu tutumu tabiatıyla Irak'la olan ilişkilerini bozmuştur. Bu durumdan memnuniyet duyan İran ise operasyonlara karşı tarafsızlığını korumuş ve sekiz yıllık savaş döneminden kalan sorunların büyük bir kısmını kendi lehine çözmeye çalışmıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1998, s. 34-35.

⁴⁰² Murat Yeşiltaş, "Peşine Takılma mı, Yumuşak Dengeleme mi? Türkiye'nin Birinci ve İkinci Irak Savaşı'na Yönelik ABD ile Müttefiklik İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi", *Mekân, Kimlik, Güç ve Dış Politika*, ed. S. Gülден Ayman, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 83.

⁴⁰³ Ertan Efeğil, "Foreign Policy Making in Turkey: A Legal Perspective", *Turkish Studies*, 2/1, (Bahar 2001), s. 154.

⁴⁰⁴ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 583.

Bu gelişmeler yaşanırken İran, Körfez Harekâtı sırasında ABD liderliğindeki ittifak kuvvetlerinde bir müttefik olması sebebiyle Türkiye'nin güttüğü amaçlardan şüphe duymuştur. Robert Olson'a göre hem Türkiye'nin hem İran'ın, büyük bir Kürt nüfusunu kendi sınırlarından uzak tutmakta ortak çıkarları bulunmaktadır. Ayrıca her İki ülke de Kürtlerin çok zayıf kalarak Saddam Hüseyin'in kendi avantajı için onları kullanmasını istememişlerdir. İran, savaştan sonra isyan çıkaran Kürtlerin bölgedeki Şîî nüfusla ittifak kurmasına da razı olmamıştır. Bunun yanında Halkın Mücahitleri Örgütü'nü Irak'taki üslerinden çıkaran Kürtler İran için daha çok tercih sebebi olmuştur. Ankara açınsındansa Irak'taki durumun Türkiye'deki Kürtleri etkilememesi gerektiğinden Ankara, Kuzey Irak'taki Kürtler için bir "güvenli bölge" fikrinin destekçisi olmuştur.⁴⁰⁵

Amerika'nın 1990 Ağustos'unda Körfez'e müdahalesiyle İran, Türkiye ve Suriye bölgedeki gelişmeleri oldukça yakından takip etmiştir. Eylül ayında Tahran'a giden Suriye lideri Hafız Esad, buradaki açıklamalarında "*ABD'nin Körfez'de kalıcı olmayacağını*" iddia etmiştir.⁴⁰⁶ Kasım'da, yani müdahaleden yaklaşık iki buçuk ay sonra Cumhurbaşkanı Özal, Tahran'a giderek İran Cumhurbaşkanı Rafsancânî ile bir durum değerlendirmesinde bulunmuştur. Buna müteakip Aralık ayında ise İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velâyetî Ankara'ya gelmiştir. Velâyetî ziyaretinde Ankara'ya "*yönetimlerinin Saddam'a karşı ambargonun devamından yana olduğunu, olası bir savaş halinde ise İran'ın tarafsız kalmaya özen göstereceğini, Irak topraklarının parçalanmaması için çaba harcamaya kararlı olduklarını*" iletmiştir.⁴⁰⁷ Bu görüşmelerden bir ay sonra Suriye ve İran bir başka zirvede yeniden bir araya gelmişler ve Irak'ın parçalanmasına kesinlikle karşı olduklarını ilan etmişlerdir.⁴⁰⁸

1992 Kasım'ında Suriye, İran ve Türkiye'nin dışişleri bakanları Ankara'da bir araya gelmişlerdir. Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Ali Ekber Velâyetî ve Faruk El-Şara "*Irak'ın toprak bütünlüğüne verdikleri önemi*" bir kez daha vurgulamışlardır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin "*Irak'ın hükümetinin BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymaya çağırıyoruz. Irak'ın uluslararası topluma yeniden katılacağını ümit ediyoruz*" açıklamasında bulunmuştur.⁴⁰⁹ Bu toplantı kamuoyunda üç ülkenin de "*Kürt devleti kurdurtmayız*" mesajı olarak algılanmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁴⁰⁶ *Milliyet*, 24.09.1990.

⁴⁰⁷ *Milliyet*, 14.12.1990.

⁴⁰⁸ *Milliyet*, 25.01.1991.

⁴⁰⁹ *Milliyet*, 15.11.1991.

⁴¹⁰ *Milliyet*, 16.11.1992.

Kuzey Irak meselesindeki bu ortak tutuma karşın bahsi geçen dönemden 1990'lı yılların sonuna kadar irticâî terör ve PKK'ya destek iddiaları sebebiyle Türkiye'nin İran'la ilişkileri iyiden iyiye bozulmuş göstermeye başlamıştır. Bu dönemde İran'ın PKK'ya verdiği desteğe ilişkin iddialar sıklıkla Türk makamlarınca dile getirilmiş ve kamuoyunda tartışmalara sebep olmuştur. Nisan-Mayıs 1990 tarihinde İran'ın yeni dönemde iyi niyetini dile getirmek için siyasî parti liderlerini ziyaretlerde bulunan İran'ın Ankara Büyükelçisi Bagherî'ye Refah Partisi hariç tüm partiler İran'ın PKK'ya sağladığı destekten duyulan rahatsızlığı vurgulayarak karşılık vermiştir.⁴¹¹ Ayrıca Körfez Savaşı sebebiyle Kuzey Irak'ta ortaya çıkan boşluğu doldurmaya başlayan KDP ve KYB'yi hem Ankara hem Tahran etkisi altına almak istemiştir. Ancak iki ülke de bir diğerinin Kürt partileriyle geliştirdiği ilişkileri kaygıyla izlemiştir. Buna karşın Türkiye, bölgedeki Türkmenler ve KDP ile sıkı ilişkiler geliştirirken İran KYB ile daha yakın bir ilişki içinde olmuştur.⁴¹²

22 Ekim 1991 tarihine gelindiğinde Türkiye-İran arasında bir başka kriz vuku bulmuştur. Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan yüklediği ağır silahlarla İstanbul'dan geçiş yapan *Cape Maleas* adlı Güney Kıbrıs bandıralı bir gemi, Büyükdere açıklarında durdurularak aranmıştır. Aramada manifestoda bulunmayan silah yüküne el konulmuştur. Geminin İran tarafından kiralandığı ve Bender Abbas Limanı'na gittiği iddia edilse de PKK'ya silah taşındığı gerekçesiyle el konulmuştur. Bu durum Türkiye-İran arasında altı ay sürecek bir kriz yaratmıştır.⁴¹³ Bu dönemde Türkiye'deki radikal milliyetçi basın tarafından "*İran'ın PKK'ya verdiği desteğe karşılık Türkiye'nin neden pasif kaldığı*" soruları yükselmeye başlamıştır.⁴¹⁴

1992 yılında PKK'nın faaliyetlerini arttırmaya başlamasıyla paralel olarak Türkiye-İran ilişkileri de bozulmuş göstermiştir. Ağustos ayında (yani Suriye-İran-Türkiye üçlü zirvesindeki ortak tavırdan yalnızca iki ay önce) iki ülke arasında sıcak takip anlaşması olmamasına rağmen Türk birlikleri yaklaşık dokuz km boyunca İran sınırından içeri girmiştir. Söz konusu mesele için dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal "*Türk birliklerinin tereddüt etmeden İran'a gireceğini*" söylemiştir. İran konuyla ilgili Türkiye'den bilgi talep edince eylül ayında dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, elinde PKK'nın İran'la olan bağlantısına dair kanıtları içeren bir dosyayla Tahran'a gitmiş ve İran'ın PKK'ya topraklarını kullandırmasının yanı sıra lojistik destek sağladığına yönelik suçlamalarla karşılık vermiştir. Bunun yanında Türkiye'nin Halkın

⁴¹¹ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 582.

⁴¹² Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998, s. 156-157.

⁴¹³ *Hürriyet*, 16.06.1998.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rum-gemisi-irana-iade-edilmisti-39024121> (Erişim Tarihi: 15.05.2018)

⁴¹⁴ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 583.

Mücahitleri Örgütü'ne karşı hiçbir tavizinin olmadığına da altını çizmiştir. Bütün bu gelişmeler sonrasında 16 Eylül 1992 tarihinde Türkiye-İran arasında ortak güvenlik komitesi kurulması kararlaştırılmış ve ikili ilişkilerde görece bir yumuşama yaşanmıştır. Nitekim bu tarihten sonra İran bazı PKK'lı militanları yakalayıp iade ederken Türkiye de İranlı rejim muhaliflerini yakalamaya ve bir kısmını iade etmeye başlamıştır. Bu yumuşamayı müteakip İran, Türkiye'ye birkaç PKK militanını teslim etmiş akabinde ekim ayında Başbakan Demirel Tahran'a giderek ilişkilerdeki bu düzelmeyi somutlaştırmıştır. Nitekim Demirel'in dönüşü sonrasında *Cape Maleas* içindeki silahlarla birlikte İran'a iade edilmiş ve tutuklanan kaptanı serbest bırakılmıştır.⁴¹⁵

Robert Olson'a göre Türkiye ile İran'ı bölücü terör meselesinde iş birliğine iten üç jeostratejik ve jeopolitik neden bulunmaktadır:

- 1) *Petrol ve gaz kaynaklarına katılma ve bunları dağıtma ağlarında ortak çıkarlara sahip olmak.*
- 2) *Her iki ülkenin de –özellikle Azerbaycan ve beraberinde elen İran'daki Azerî sorununu bakımından– Kafkaslar ve Orta Asya'ya kanunsuz bir müdahaleden sakınmak istemeleri.*
- 3) *Her iki ülkenin Kuzey Irak'taki kendi etki alanları kabul etme ihtiyacı.*⁴¹⁶

Olson'a göre son madde “Türkiye'nin, İran-Irak sınırına yakın bir yerde bir kontrol alanı kurmasını ve dahası Türkiye'nin eylemler veya Kuzey Irak'ta vekiller aracılığıyla ‘Azerî Kartını’ oynamaya çalışmamasını belirlemektedir. Buna karşın Ankara, Kuzey Irak'ta güçlü bir Kürt otonomisine ve dolayısıyla Türkiye'deki Kürtlerin aynı şeyi yapmalarına yol açacak politikaları desteklememesini Tahran'dan beklemektedir.”⁴¹⁷

Halihazırda İran'a yönelik irticaî terör suçlamalarının iyice yükseldiği 1993 yılında, PKK'ya destek vermemesi konusunda da İran'a uyarılar gelmeye devam etmiştir. Gazetelerde “*Orduda İran Rahatsızlığı*”, “*İran Destekliyor*” gibi manşetler atılmış⁴¹⁸ ve PKK ile İran arasındaki bağlantılar geniş bir şekilde gazete sütunlarına taşınmıştır. Söz konusu meseleyi 19 Temmuz 1993 tarihli yazısında Taha Akyol “*İran'a PKK Uyarısı*” başlığıyla köşesine

⁴¹⁵ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 582-583.

⁴¹⁶ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 64.

⁴¹⁷ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 64.

⁴¹⁸ *Milliyet*, 16.07.1993.

taşıması⁴¹⁹ ve gerek yukarıda aktarılan İran'ın 'Pantürkizm' endişesi gerek 'PKK'ya destek' meselesini detaylarıyla ele almıştır.⁴²⁰ Akyol, yazısını şu ifadelerle bitirmiştir:

“Fakat İran'ın iç durumu, PKK terörünün mazereti olamaz. İran bu teröre engel olamazsa Ankara-Tahran ilişkileri gerginleşebilir ve PKK saldırılarının ardından bir süre sonra “sıcak takip”le PKK terörüne karşı İran'ın sınır bölgesinde operasyon gündeme gelebilir. Ankara, Suriye nezdinde de üst düzeyde girişimlere hazırlanıyor. PKK yeniden tecrit edilecektir, edilmelidir.”

Kamuoyunda çıkan haberlerden üç ay sonra 30 Kasım 1993'te Ankara'da bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. Buna göre iki ülke de kendi toprakları üzerinde herhangi bir terörist faaliyete kesinlikle müsaade gösterilmeyeceğinin ve yaşamasına izin verilmeyeceğinin garantisini vermiştir. İran delegasyonundan ve Cumhurbaşkanı Rafsancânî'nin yetkili temsilcisi olan Gulam Huseyni Bolandijian, *“İran'ın PKK'ya karşı önlemler alacağını”* ifade etmiştir. Anlaşmadan bir hafta sonra yani 7 Aralık 1993 tarihli Sabah gazetesinde çıkan bir haberde İran'ın PKK'luları vurma emri verdiği ve Bolandijian'ın *“İran'ın PKK üniforması giyen veya kaçakçılık yapan üyelerini vurma emri verdiği”* iddia edilmiştir.⁴²¹ 4 Mayıs 1994 günü dönemin İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, İran'ın 10 tanesi ölü olmak üzere toplamda 28 PKK üyesinin Türkiye'ye teslim ettiğini duyurmuştur. 13 Haziran 1994 tarihinde Türkiye'yi ziyarete gelen İran İçişleri Bakanı Muhammed Beşerâtî'den Türkiye, Ağrı Dağı, Küçük Ağrı Dağı ve İran topraklarına yakın yerlerin bombalanmasına izin verilmesini talep etmiştir. 16 Haziran tarihinde ise basın, İran'ın Türkiye'nin İran'daki PKK kamplarını bombalamasına müsaade ettiğini duyurmuştur. Deklarasyon üç madde üzerine yoğunlaşmıştır:

- 1) PKK militanlarının Kuzey Irak'tan İran'a geçişlerinin engellenmesi.
- 2) PKK militanlarının Ermenistan'a ve oradan da Rusya'ya geçişlerinin engellenmesi.
- 3) PKK'nın Türkiye'ye karşı saldırılar düzenlediği kamplara levazım ikmal için kullanılan İran'daki yolların, Türkiye tarafından vurulmasına izin verilmesi.⁴²²

Beşerâtî, söz konusu kampların vurulmasının resmi olarak müsaade edildiğini onaylamasa da basın toplantısında *“İran'ın ortak düşmanlara karşı Türkiye ile her şekilde iş birliği yapacağını”* belirtmiştir. Buna karşılık Türkiye ise sınırları dahilindeki Halkın Mücahitleri Örgütü'ne karşı harekete geçeceğini duyurmuştur. Aynı toplantıda İçişleri Bakanı Menteşe

⁴¹⁹ Milliyet, 19.07.1993.

⁴²⁰ Ek-9.

⁴²¹ Sabah, 07.12.1993.

⁴²² Robert Olson, a.g.e., s. 70.

“İran hükümetine zarar veren hiçbir guruba izin verilmeyeceğini” bildirmiştir.⁴²³ Bu olaydan bir ay sonra yani 15-17 Temmuz tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İran’a giderek İran Cumhurbaşkanı Rafsancânî ile görüşmüştür. Görüşmeler sonrasında İran tarafından Türkiye’ye PKK’ya karşı tam bir iş birliğine girileceğinin teminatı verilmiş ve bir Kürt devletinin kurulmasının imkânsız olduğunu söylemiştir.⁴²⁴

İran, kendisine PKK konusunda atfedilen bütün suçlamaları her defasında reddetmiş ama bu suçlamalara karşılık olarak da Türkiye’yi rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmakla suçlamıştır. Nitekim İran’ın şahlık dönemi son Başbakanı Şapur Bahtiyar’ın İran gizli servisi tarafından yapıldığı düşünülen ve Paris’te gerçekleşen suikastına karıştıkları sebebiyle Eylül 1991 tarihinde Türkiye tarafından beş kişinin yakalanmasına karşın Halkın Mücahitleri Örgütü üyelerine adli işlem yapılmaması İran’ın bu konudaki kuşkularını güçlendiren örneklerdir.⁴²⁵ Ayrıca kaynaklar ve dönemin gazeteleri incelendiğinde, dönem içinde Türkiye yaşayan çok sayıda rejim muhalifinin Şapur Bahtiyar ile aynı akıbeti paylaşarak suikasta kurban gitmesinin Türkiye’deki kamuoyunda İran’a karşı olan tepkileri arttırdığı görülmektedir.

1996 yılına gelindiğinde Türkiye tarafından İran’ın PKK’ya destek verdiği iddialarında ciddi oranda bir artış görülmektedir.⁴²⁶ İran’dan sürekli olarak Türkiye’ye sızmalar yaşanması üzerine dönemin Başbakanı Tansu Çiller, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velâyetî’ye “Türkiye’nin sabrı kalmadı” diyerek uyarıda bulunmuştur. Ayrıca TBMM Sınır Güvenliği Komisyonu’nun hazırladığı raporda İran’ın PKK’ya destek verdiğine yönelik iddialar tekrar edilmiştir. Akabinde dönemin etkili isimlerinden Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir İran’ı “teröristliği tescil edilmiş, Türkiye’ye İslamî rejimi ihraç etmek isteyen ve PKK’ya destek veren bir ülke” olarak nitelendirmiştir.⁴²⁷ Aynı günlerde PKK itirafçılarının verdiği ifadeler basına yansımaya başlamıştır. Örneğin bu haberlerden birinde itirafçı, İran’la ilgili örgütün “İran ve Küba’yla doğrudan ilişkisi var. Sabotaj eylemlerini İran’da geliştiriyorlar.” demiştir.⁴²⁸ Bütün bu iddialara karşın Başbakan Erbakan’ın tartışmalı İran ziyareti öncesinde, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Alaaddin Burucerdi, ülkesinde Türkiye-İran sınırının İran tarafında incelemeler yapan Türk askerî heyetinin bölgede PKK varlığını kanıtlayacak bir ize rastlamadığını ve

⁴²³ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 70.

⁴²⁴ *Hürriyet*, 22.07.1994.

⁴²⁵ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 583.

⁴²⁶ Nitekim 28 Şubat sürecine katkısı olan konulardan birisi de “bölücü ve irticaî teröre destek veren bir ülkeyle (İran) yakın ilişkilerin geliştirilmesi”nden duyulan rahatsızlıktır.

⁴²⁷ Bayram Sinkaya, “Türkiye’nin Devrim Sonrası İran ile İlişkileri”, *Türkiye’nin Dış Politikası*, ed. İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 141.

⁴²⁸ *Milliyet*, 07.08.1996.

heyetin Ankara'ya iletildiği raporunda bölgede PKK üslerinden eser olmadığını belirttiğini açıklamıştır.⁴²⁹ Ne var ki bu konu kamuoyunda inandırıcı bir etki yaratmamıştır. Nitekim bu açıklamaların basına yansımalarının hemen ertesi günü Milliyet gazetesinden Yavuz Donat, “PKK'nın Ev Adresi” başlığıyla konuyu köşesinde şu satırlarla eleştirmiştir:

“Emniyet Genel Müdürü Alaaddin Yüksel dün ‘İranlı meslektaş’ ile buluştu. Meslektaş, İntizami Kuvvetler Komutanı.

Alaaddin Yüksel’in söylediği sözler, Başbakan Erbakan’ın ‘İranlı meslektaşına’ söylediği sözler:

İran yönetimi PKK’ya kucak açmasın. İran topraklarında PKK barınmasın.

İntizami Kuvvetler Komutanı olan tümgeneralin yanıtına gelince...

Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Dr. Hasan Habibi’nin ‘meslektaş Erbakan’a’ verdiği yanıtın aynısı:

Kesinlikle!... Olamaz!... İran topraklarında PKK yok.

Oysa bal gibi var.

İran’ın tepkisi:

Otomobil tahsis edelim... Uçak verelim... Bize inanmıyorsanız, gidin, kendiniz bakın.

Türk yetkililer otomobillere doluşup yüzlerce kilometrelik yola çıkacak, dağ-tepe turmanacaklar da bekleyecekler öyle mi?

Ya da bize uçak tahsis edilecek, hazırlık, uçuş programı derken ‘uzunca bir süre’ geçecek ve PKK da ‘kuzu kuzu bizi bekleyecek’ öyle mi?

İran ‘önemli komşumuz’.

Ama komşu bu konuda samimi değil.”⁴³⁰

Başbakan Necmettin Erbakan’ın İran ziyareti öncesi ve sonrasında başka krizler de yaşanmıştır. Örneğin Erbakan’ın ziyareti öncesinde Milli İstihbarat Teşkilatı, Suriye ve İran’ın PKK’ya verdiği desteği anlatan bir dosya hazırlayıp Erbakan’a sunmuştur. Ne var ki Erbakan söz konusu dosya için MİT’in elde ettiği bilgiler konusunda şüphe duyduğunu ve istihbarat

⁴²⁹ Milliyet, 11.08.1996.

⁴³⁰ Milliyet, 12.08.1996.

değerlendirmelerinde propagandanın tesiri altında kalındığını söylemesi ülkede kriz yaratmıştır. Bu konu TBMM gündemine de getirilmiş ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli ANAP Manisa Milletvekili Tevfik Diker meclise bir önerge sunmuştur. Söz konusu önergede Diker, *“İran'a yaptığınız gezide İranlı yetkililerin Milli İstihbarat Teşkilatı'nın bilgilerini ve tespitlerini yok sayan inisiyatifin İran makamlarında olacağı PKK'yla ilgili duruma (beraberce bakalım) önerilerine karşılık TC'nin mümtaz bir parçası olan TSK'nın önemli unsurlarından Türk Hava Kuvvetleri'ne İran toprakları üzerinde silahlı keşif yapma imkanını İran makamlarından talep ettiniz mi?”* diyerek Başbakan Erbakan'a yönelik bir soru yöneltmiştir.⁴³¹

Aynı günlerde bir önceki dönemde Dışişleri Bakanlığı yapan CHP lideri Deniz Baykal da Başbakan Necmettin Erbakan ve koalisyon ortağı Tansu Çiller'in dış politikada zaaf yarattığını savunmuş⁴³² ve Refahiyol iktidarının dış politikadaki tavrını şu sözlerle eleştirmiştir:

“Normal koşullarda hükümet krizi yaratacak bu tür bir gelişmeye karşın maalesef Çiller ve DYP'li bakanlar sadece sübjektif görüş açıklamakla yetiniyor. Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok. Teslim olmuş. Biz hükümetin resmi görüşünü öğrenmek istiyoruz. Suriye PKK terörüne destek veriyor mu, vermiyor mu? Adalet Bakanı Bağdat'ta gezeceğine bunu açıklasın (...)

Kimse Türkiye Müslüman ülkelerle ilişki kurmasın demiyor. Bir Fas, Tunus, Körfez ülkeleri ya da dünyadaki pek çok Müslüman ülkeyle ilişki kurabilirsiniz. Kimse de bir şey demez. Ancak İran ve Suriye, terörü siyasî amaçlı olarak kullandıkları uluslararası kabul gören iki ülke. Üstelik Türkiye üzerinde hedefleri, emelleri var. Birisi PKK terörünü destekliyor. Bunun kanıtları belgeleri var. Tabii ki onlar size 'hayır' diyecek. İran'ın ise rejimini ihraç etme düşüncesini bütün dünya biliyor. Türkiye şimdi İran'ın bu düşüncesinden vazgeçtiğini mi düşünüyor?

Emeç cinayetinde İran parmağı belgelenmiştir. Çağrıcı dosyası bunun kanıtıdır. Sınırdaki son olaylarda İran'ın PKK desteği ortaya çıkmıştır. Başbakan 'Apo Suriye'de değil.' diyor. Daha iki ay önce bir Alman parlamenter Suriye'de Apo'yla görüştü ve bu görüşmeyi Focus dergisine anlattı. Erbakan İran, Irak, Suriye, Türkiye birliğinin

⁴³¹ Milliyet, 13.08.1996.

⁴³² Bkz. Ek-10.

sözcüsü mü? İran'la Irak'ın on yıl savaştığını unutuyor. Emeç dosyası İran'da neden gündeme getirilmedi?”⁴³³

İran İçişleri Bakanı Ali Muhammed Beşâretî de Türkiye'nin İran içerisinde gerçekleştirmiş olduğu bir operasyon sonucunda sivillerin can ve mal kaybına uğradığını savunmuş ve tazminat talep etmiştir. Beşâretî; “İran, mevcut kanıtları uluslararası örgütlere sunacaktır. Türk hükümeti, kayıplar için tazminat ödemeye ve özür dilemeye mecburdur” demiştir.⁴³⁴ Aynı günlerde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise İran için “teröre destek nafîle” açıklamasında bulunmuştur.⁴³⁵

Ağustos 1996'da irticaî ve bölücü terörün gölgesinde Tahran'la ilişkiler geliştirilmeye devam ederken Türkiye'nin İran'ın PKK'yı desteklediğine yönelik kuşkuları ile İran'ın Kuzey Irak'ta Türkiye'nin niyetlerine yönelik olan kuşkuları iki ülke arasındaki ilişkilerde rahatsız edici noktalar olarak kalmıştır. Üstelik Ağustos ayı içinde Türkiye'nin yakın ilişkiler kurduğu KDP, Bağdat'ın ittifakıyla İran'ın müttefiki KYB'ye saldırmıştır. İran için sürpriz olan bu saldırı Türkiye ve İran arasında başka bir gerilime sebep olmuştur. Bu sırada Irak'taki Türkmenlerle ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin, bu arzusu İran tarafından hoş karşılanmamıştır. İran, Türkiye ve Türkmenler arasındaki bağları kınamak için PKK ile yakınlaşmıştır. Ankara, Türkmenlerle ilişkilerini Kürt ayrılıkçı isteklere karşı bir tedbir olarak hedeflemesine rağmen Tahran kendi isteğiyle uyuşmasına rağmen; Ankara, KDP ve Türkmenler arasında iş birliği olması taraftarı olmamıştır.⁴³⁶

Savaşa tutuşan bu iki Kürt grubun anlaşması için 1996 yılının Kasım ayında “Ankara Süreci” adı verilen bir süreç başlatılmıştır. ABD, Britanya ve Türkiye'nin çatışmanın sonlanıp tekrar müzakere yapılmasında ısrarı sonucu bazı gelişmeler yaşansa da süreç Mayıs 1997'de Türkiye'nin Kuzey Irak'a gerçekleştirdiği kapsamlı sınır ötesi operasyonu ile beraber sona ermiştir. Ankara Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir diğer sebebi de İran'ın muhalif tavrıdır. Zira “Ankara” adının İran'da yarattığı rahatsızlığın dışında, İran bu görüşmelerin amacının “bölgede şeytanca programları uygulamak için casusluk üssü ve sığrama tahtası yaratmak” olduğunu ifade ederek ABD politikalarını şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca İran,

⁴³³ *Milliyet*, 15.08.1996.

⁴³⁴ *Cumhuriyet*, 02.07.1996.

⁴³⁵ *Milliyet*, 18.07.1996.

⁴³⁶ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 84-85.

ABD'nin Kuzey Irak'ta başka bir İsrail yaratma niyetinde olduğunu iddia etmeye devam etmiştir.⁴³⁷

Tüm bu gelişmeler olup biterken İran Büyükelçisi Muhammed Bagherî'nin 2 Şubat 1997 tarihinde Sincan'daki Kudüs Gecesi'nde yaptığı konuşmada “*Türk halkını şeriatı davet ettiği*” iddialarıyla ülke çalkalanınca; iç politikada 28 Şubat'ın yolu açılırken İran ile de ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.⁴³⁸

Elçilerin gönderilmesiyle diplomatik ilişkiler kopma noktasında olsa da 28 Şubat 1997 yılında İran'da Erdebil kentini vuran yıkıcı bir deprem sebebiyle Cumhurbaşkanı Demirel taziye iletmesi için Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ali Tugan'ı özel temsilci olarak İran'a yollamıştır. Burada Alaaddin Burucerdî ile görüşen Tugan'a Burucerdî Türkiye'nin İran'la olan bağlarına önem verdiğini söylemiş ve İran'ın da Ankara'yla ilişkilerinde benzer bir politika izleyeceğini bildirmiştir.⁴³⁹ Ayrıca İran Ulusal Güvenlik Sekreteri Hasan Ruhani “*Tahran-Ankara arasında ortaya çıkan sorunların kaynağının ABD yapımı komplolar yüzünden*” olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁰ Hürriyet gazetesinin haberine göre Ali Tugan Cumhurbaşkanı Rafsancânî ile yaptığı özel görüşmede “*eğer PKK'ya karşı İran Türkiye ile işbirliği yapmazsa ve Türkiye'nin içişlerine karışmaya son vermezse iki ülke arasındaki ilişkiler daha kötü olur.*”⁴⁴¹ demiştir.

Sonuç olarak 1998 yılının Mart ayında karşılıklı geri çekilen büyükelçiler geri atanıp ikili ilişkiler eski seyrine dönse de iki ülke arasındaki kimliksel gerekçelerden kaynaklanan ideolojik yaklaşımlar ve güvenlik kaygıları iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemeye devam etmiştir.⁴⁴²

Bu dönemde dengeleyici bir unsur olarak Türkiye, İsrail ile yakın temaslara girmiştir. Türkiye, bölücü terör meselesi hakkında Amerika'daki Yahudi cemaatinin ve İsrail'in desteğini arzulamasının yanı sıra Şam ve Tahran üzerinde Yahudi desteğiyle birlikte PKK konusunda baskı kurmak istemiştir. Dönem boyunca İran ve Suriye, PKK ve Kürt kartını Türkiye'ye karşı oynama arzusunda bulunsalar da böyle bir durumda 1983 yılından bu yana Kuzey Irak'taki üslere yaptığı gibi kendi ülkelerindeki PKK kamplarına da savaş açma veya saldırıda bulunma ihtimali olduğundan Türkiye'yi çok da provoke etmek istememişlerdir. Ayrıca bu iki ülke kendi topraklarındaki Kürt sorununu Türkiye'dekine göre daha “idare edilebilir” olduğunu

⁴³⁷ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 85.

⁴³⁸ Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 142.

⁴³⁹ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁴⁰ *Ettelaat*, 04.03.1997.

⁴⁴¹ *Hürriyet*, 03.03.1997.

⁴⁴² Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 142.

düşündüklerinden böylesi bir strateji yürütmüşlerdir. Ne var ki Türkiye'nin İsrail'le ittifak yapması, Tahran ve Şam'a karşı geçmiştekine göre daha güçlü eylemler yapmasına teşvik edebileceğinden İran ve Suriye için Kürt kartını oynama meselesi tehlikeye düşmüştür.⁴⁴³

TSK, 1997 Mayıs'ında giriştiği ve oldukça kapsamlı olan sınır ötesi harekâtı sırasında İran'ı sınır ötesi harekattan kaçan PKK'lılara barınak sağlamak, tıbbi muayene ve silah yardımı yapmakla sık sık suçlamıştır. Bu harekâtı dikkatle izleyen İran ise bu suçlamalara karşı bölgedeki hiçbir ülkenin komşu sınırlarını ihlal etmemesi gerektiğini söyleyerek karşılık vermiştir. Türkiye 24 Mayıs günü 14 teröristi öldürdüğünü ve sınırın öteki yanında olan İran'a bağlı Dambat köyüne geçmeye çalışan bir teröristi de yakaladığını duyurmuştur. TSK, bu saldırının iki hafta önce İran'dan yapılan 15 PKK saldırısından sadece birisi olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Ankara Ağustos 1997 tarihinde 50 kadar teröristin Dambat'ta sınırdan geçtiğini ileri sürmüştür. Teröristler yapılan sorgulamalarda İran'ın operasyonları durdurmak için hiçbir faaliyette bulunmadığı gibi onlara yardım ettiğini itiraf etmişlerdir.⁴⁴⁴

Söz konusu sınır ötesi operasyonunda iki Türk helikopteri düşmüş ve içindeki 13 kişi hayatını kaybetmiştir. Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak, düşen iki helikopterin PKK'nın attığı Rus yapımı SA-7B füzesiyle vurulduğunu ve bu füzelerin Ermenistan'dan sağlanıp İran üzerinden bölgeye getirildiğini açıklamıştır. Özkasnak;

*“Başta Suriye olmak üzere İran, Yunanistan, Sırbistan, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Ermenistan'ın bu füzelerin temini ve eğitiminde rol oynadıkları istihbarat kaynaklarınca teyit edilmiştir. Hatta bölücü terör örgütünden bu füzelerin atış eğitimini gören teröristlerin isimleri ve eğitim gördükleri yabancı ülkeler dahil Genelkurmay Başkanlığı'nca bilinmektedir”*⁴⁴⁵

demıştır. Bu açıklamanın ertesi gününde Milliyet gazetesinin Türk istihbarat birimlerinin hazırladığı raporuna dayandırdığı haberinde *“PKK beş yıldır Türkiye-İran sınırında üs kurmaya başladı. İran helikopterleri, Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonlarında yaralanan PKK militanlarını İran'daki hastanelere sevk ediyor”* iddiasına yer vermiştir.⁴⁴⁶ Daha helikopter olayı üzerinden bir hafta geçmişken PKK lideri Abdullah Öcalan'ın İran'da İsfahan'da olduğuna yönelik iddialar ortaya atılmış ve kamuoyu bir kez daha çalkalanmıştır.⁴⁴⁷ Bütün bu

⁴⁴³ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 94-98.

⁴⁴⁴ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁴⁵ *Milliyet*, 07.06.1997.

⁴⁴⁶ *Milliyet*, 08.06.1997.

⁴⁴⁷ *Milliyet*, 15.06.1997.

gelişmeler ve açıklamadan sonra ilişkiler yeniden gerginleşmiş ve sonraki iki ay bu konu üzerinde durulmuştur. Öyle ki aynı dönemde Necmettin Erbakan'ın yerine gelen yeni Başbakan Mesut Yılmaz “eğer İran'ın PKK'ya yerden havaya atılan füze sağladığı öğrenilirse bunun ‘savaş sebebi’ olacağını” söylemiştir.⁴⁴⁸

Olayların bu denli ciddileşip ilişkileri germesi neticesinde İran Dışişleri Bakan Vekili Alaaddin Burucerdî 9-10 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Rafsancânî'nin mesajını iletmek için Ankara'ya gelmiş ve Ankara'nın iddialarının aksine İran'ın PKK'ya yardım etmediğini anlatmak ve Ankara'nın kaygılarını yatıştırmayı hedeflemiştir. Milliyet gazetesinin “Tahran'a 50. Uyarı” manşetiyle duyurduğu haberde şu ifadeler yer almaktadır:

“Rafsancânî'nin mesajını Demirel'e getirmek için Ankara'ya gelen İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Burucerdî, Türk Dışişleri yetkilileriyle dört saat görüştü. Yetkililer Burucerdî'ye, İran'ın PKK'ya desteğini bütün yazı ve fotoğraflarıyla bir dosya halinde sundu.

Şimdiye kadar İran nezdinde 49 girişim yapıldığı belirtildikten sonra Tahran'dan bu kez ciddi yaklaşım istendi. Dışişleri Müsteşarı Onur Öymen, PKK'nın elindeki füzelerin İran topraklarından geçtiğine dikkat çekti, Burucerdî ise bu konudan haberdar olmadıklarını dile getirdi.”⁴⁴⁹

Ayrıca Onur Öymen verdiği bir demeçte İran'dan sızan terörist faaliyetlerin yer aldığı kapsamlı bir dosyayı Burucerdî ile beş saat boyunca sayfa sayfa okuduklarını söylemiştir.⁴⁵⁰

1999 yılına kadar ilişkilerdeki bu gerginlik sürmeye devam etmiştir. Nihayetinde açıkça edilen bir tehditle⁴⁵¹ Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmış ve sonrasında gelişen bir dizi olaylar sonucu yakalanmasıyla birlikte yeni bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Zira her ne kadar İran, PKK'ya destek vermediğini sürekli olarak iddia etse de Öcalan verdiği ifadede PKK-İran ilişkisinin detaylarını anlatmıştır.⁴⁵² Bütün bu gelişmeler sonucunda dönemin Başbakanı Bülent Ecevit “PKK'yı desteklemek konusunda Suriye'nin yerini almıştır” demiştir. Bu konuşmadan

⁴⁴⁸ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁴⁹ *Milliyet*, 11.06.1997.

⁴⁵⁰ *Hürriyet*, 11.06.1997.

⁴⁵¹ Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş, 16 Eylül 1998 tarihinde Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yaptığı açıklamada “Türk devleti olarak komşularımızla iyi ilişki kurmaya çalışıyoruz. Bu iyi niyetimize ve gayretimize rağmen bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum, Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkiyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırdılar. Türkiye iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır. Artık sabrımız kalmadı” diyerek Suriye'ye açıkça göz dağı vermiştir. Bu sırada toplanan kalabalık “Hatay Türktür, Türk kalacak” ve “Sizlerle gurur duyuyoruz” diyerek sloganlar atmıştır (*Hürriyet*, 17.09.1998).

⁴⁵² Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 142.

kısa bir süre sonra İran, Türkiye’yi kendi hava sahasını ihlal etmekle suçlamış ve sınır geçtikleri iddiasıyla iki Türk askerini yakalamıştır.⁴⁵³ Bunun üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Tahran’da yapılacak olan ECO Zirvesi’ne katılmamıştır.⁴⁵⁴

Bu hadiselerden kısa bir süre sonra Türkiye’de Hizbullah’ın da üzerine gidilmesi ve İran bağlantılarının ortaya çıkması ile Türk kamuoyunda İran karşıtlığı iyiden iyiye yükselmiş ve bu durum İran’ın geri adım atmasına sebep olmuştur. Nihayetinde Ocak 2000’de Ankara’da iki ülke arasında imzalanan Mutabakat Zaptı’yla birlikte PKK konusunda iş birliğine gidilmesi kararı alınmış ve Halkın Mücahitleri Örgütü’nün Türkiye’deki faaliyetlerine yönelik karşılıklı bir iş birliği süreci benimsenmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Bayram Sinkaya, “Turkey-Iran Relations in the 1990’s and the Role of Ideology”, *Perceptions*, 10/1, (2005), s. 10.

⁴⁵⁴ Bayram Sinkaya, “Türkiye’nin Devrim Sonrası İran ile İlişkileri”, *Türkiye’nin Dış Politikası*, ed. İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 142.

⁴⁵⁵ Erkan Ertosun, *a.g.e.*, s. 40-41.

SONUÇ

Türkiye ve İran'ın kimlik inşası gerek buldukları coğrafyaların aldıkları göçler ve yaşanan toplumsal olaylar sebebiyle gerekse üzerinde yaşayan halkların kadim kültürel birikimleri sebebiyle oldukça tarihsel bir derinliğe sahiptir. Bu çalışmada ise bu iki devletin modern tarihlerindeki kırılma noktalarından birisi olan 1980 tarihinde Amerika'nın 11 Eylül sonrasında bölgede ağırlığını hissettirdiği dönem arasında yaşanan çatışma-iş birliği süreci, devletlerin siyasî kararlarında kimlik tanımlarının etkili olduğunu ileri süren Konstrüktivist teorinin sunduğu perspektif ışığında ele alınmıştır. Konstrüktivist teorinin önem atfettiği “sosyal inşa ve “etkileşim” kavramlarının Türkiye'nin İran üzerinden geliştirdiği tehdit ve güvenlik kaygılarına tesiri irdelenmiştir. Konstrüktivizm, Neo-Realist ve Neo-Liberal teorilerin “güç”, “çıkar” ve “kurumlar” gibi maddi unsurlara odaklanan yaklaşımlarına ek olarak “düşünce”, “sosyal inşa” gibi soyut kavramlara da odaklanmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada özellikle Türkiye'nin irtica ve bölücü terör meselesi konularında algıladığı tehdidi tetikleyen olaylar ve kırılma noktaları, bu teori çerçevesinde ele alınmıştır.

Kaçar Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirine oldukça paralel bir modernleşme dönemi yaşadığı görülmektedir. Öyle ki bu dönem içerisinde İranlı aydınların İstanbul'da Osmanlı aydınlarıyla sürekli olarak fikir alışverişlerinde bulunduğu ve İran'daki 1906 Meşrutiyet Devrimi'nde bu fikir alışverişinin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat bu süreçte İran dahilinde muhafazakâr kesimle modernleşme yanlıları arasındaki çatışmanın şiddetlendiği de görülmektedir. İrticanın Türkiye'deki tarihsel evrimine bakıldığında İran'da meşrutiyet karşıtları ile meşrutiyet yanlılarının çatışmalarının iyice alevlendiği bir dönemde Osmanlı'da da benzer çatışmaların iyiden iyiye şiddetlendiği ve 31 Mart hadisesiyle beraber olayların açıktan açığa bir çatışmaya dönüştüğü anlaşılmaktadır. 31 Mart hadisesini bastıran kadronun, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık savaşını veren ve Cumhuriyet Devrimlerini gerçekleştiren kadro olması da Türkiye'nin irticaya yönelik hissettiği tehdidin kökenlerinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

İran ile Türkiye'nin, modernleşme sürecinde benzer çatışmaları ve zaafı bünyesinde taşıdığı görülmektedir. Bu iki devletten biri söz konusu sürecin sonunda İslam Cumhuriyeti

hüviyetine kavuşurken diğeri laik ve demokratik bir hüviyete bürünmüştür. Dolayısıyla 1979 sonrasında iki tarafında “karşıt” gördüğü kamp diğerk ülkede iktidar olmuştur. Bu sebeple iki ülkenin de “öteki”nden gelecek bir rejim ihracına karşı çekinceler yaşadığı görülmektedir. Çalışma boyunca bu durumun iki ülke arasında ideolojik olarak farklı seviyelerde çatışmalara sebep olduğu ve özellikle ülkelerin sembolleri üzerinden çatışmalar yaşandığı görülmüştür. Örneğin İranlı liderlerin Türkiye ziyaretlerinde protokol gereği gitmeleri gereken Anıtkabir’i ziyaretten kaçınmaları Türkiye’deki kamuoyunda büyük tepkiler yaratmış ve iki ülke arasında ciddi gerginliklere sebep olmuştur.

Söz konusu dönemde Türkiye’nin en temel probleminin terör olduğu görülmektedir. Türkiye’ye yönelik gerçekleşen terör eylemlerinin “bölücü” ve “irticaî” terör olmak üzere iki ideolojik ayağı bulunmaktadır. Bu durumun sonucu olarak da bahsi geçen dönemde “ülke bölünüyor mu?” ve “ülkede laik rejim değişiyor mu?” gibi soruların sıklıkla Türk kamuoyunun gündemine geldiği görülmektedir. Bu iki soru ve PKK ile İslamî Hareket Örgütü gibi terör örgütlerinin gerçekleştirdiği terörist eylemler; Türkiye’nin genel anlamda komşularına, özeldyse İran’a yönelik geliştirdiği tehdit algılarını besleyen faktörlerdir.

Türkiye, kendi rejimi için irticaî faaliyetleri ve terör örgütlerini tehdit olarak görürken İran ise Halkın Mücahitleri Örgütü’nü rejimine karşı açık bir tehdit olarak algılamıştır. Türkiye, İran’ı irticaî faaliyetleri ve İslamî Hareket Örgütü, Hizbullah gibi irticaî terör örgütlerini desteklemekle suçlamıştır. Buna karşın İran ise Türkiye’den Halkın Mücahitleri Örgütü üyelerini talep etmiş ve her fırsatta bu örgüte herhangi bir destek verilmemesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu süreç içerisinde Türkiye’de yaşayan Halkın Mücahitleri Örgütü militanlarına İran gizli servisi tarafından çok sayıda suikast ve kaçırma faaliyetlerinin gerçekleşmesi Türk kamuoyunun tepkisine yol açmıştır. Bunun yanında 1987’nin Ocak ayında İran Devlet Radyosu, Cumhuriye Eslâmî gibi gazetelerden yapılan yayınlar ve İranlı siyasetçilerin Türkiye’deki İslamcıların protestoları için verdiği destek mesajları Türkiye’de kamuoyunda İran karşıtı seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Halihazırda iç siyasette irticaî faaliyetlerin yükselişinden endişe eden muhalefet ve kamuoyundan İran’a yönelik ağır eleştiriler gelmeye başlamıştır. Bütün itirazlara karşın dönemin hükümetinin ve bürokratlarının var olan gergin havayı dağıtmak üzere bir strateji izledikleri görülmektedir.

1990’lı yılların başında Türkiye’deki laik aydınların peşi sıra cinayetlere kurban gitmesi, PKK’nın İran üzerinden saldırılar yapmaya başlaması ve Uğur Mumcu’nun 1993’te katledilmesiyle beraber siyasîler ve bürokratlar da önceki stratejilerini terk ederek İran’a yönelik peşi sıra suçlamalar yöneltmeye başlamışlardır. Bu suçlamalar ekseriyetle İran’ın gerek

bölücü terörü gerekse irticaî terörü destekleyerek Türkiye'nin dengesini bozmaya çalışması ve bu şekilde rejimini Türkiye'ye ihraç etme gayretinde olması yönündedir. Halihazırda Türkiye'deki İslamcı gruplara verilen destek mesajları ve Halkın Mücahitleri Örgütü militanlarının başlarına gelenlerden dolayı Türkiye'deki kamuoyunun tepkisini çeken İran, yakalanan şüphelilerin verdikleri ifadeler ve ortaya çıkan bağlantılar sonucunda laik aydınlarla girişilen bu suikastlardan mesul tutulmaya başlanmış ve kamuoyu tarafından “katil” yaftası yemiştir. Bu durum hemen her protestoda İran aleyhine atılan sloganlarda, köşe yazılarında, haberlerde kullanılan dilde açıkça teşhis edilebilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1980'ler boyunca kimliksel meseleler üzerinden İran'ın geliştirdiği söylemlere karşı kamuoyunda tepkiler yükselse de özellikle ekonomik sebeplerden dolayı Türk siyasîlerinin itidalli yaklaşım gösterdiği görülmektedir. Keza İran-İrak Savaşı'nda Türkiye'yi karşısına almak istemeyen İran'ın Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik yaptığı operasyonlardan duyduğu rahatsızlığa karşın Türkiye'nin bu konuda attığı diplomatik adımlara olumlu yanıtlar verdiği görülmektedir. Ancak gerek İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi, gerek Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluklarını bu iki ülkenin kendi kimlikleri üzerinden doldurma çabaları gerekse Türkiye'nin “müttefik”, İran'ınsa “büyük şeytan” diye nitelediği Amerika'nın bölgede ağırlığını hissettirmeye başlamasıyla Türkiye-İran ilişkileri 1980'lerde bir şekilde üstü örtülen kimlik çatışmasını iyiden iyiye şiddetlendirmiştir.

İran'la Türkiye'nin çatışma sebeplerinden diğeri ise İran'ın PKK'ya destek verdiği iddiasıdır. İran-İrak Savaşı süresince Kürtler İran tarafından sağlam bir müttefik olarak kabul görmüştür. Aynı dönemde silahlı eylemlerine başlayan PKK ise Kuzey Irak'ta üslenmeye başlayınca Türkiye'nin iç güvenlik meselesi ile İran'ın savaştaki çıkarları çatışmış ve bu konu özellikle Türkiye'nin 1983'te gerçekleştirdiği ilk sınır ötesi hareketin ardından iki ülke ilişkilerini etkisi altına almaya başlamıştır. İran, müttefiki olan grupların bu hareketlerden zarar gördüğünü ve bunların olmaması gerektiğini dile getirirken Türkiye ise söz konusu operasyonların Irak'taki Kürtlere değil, PKK kamplarına yönelik olduğunu ısrarla dile getirmiştir. Süreç içerisinde Kuzey Irak'taki Kürt grupların PKK ile aralarına mesafe koymasıyla bu gerginlikler bir şekilde son bulmuştur. Ayrıca İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'ı işgal ederek buradaki petrol kaynaklarına sahip olmasından, dolayısıyla bölgedeki güç dengelerini değiştirmesinden endişe duymuştur.

ABD'nin Körfez'e müdahalesiyle ortaya çıkan güç boşluğunun iki ülkeyi de Kuzey Irak'ta bir yarışa ittiği görülmektedir. Hem Türkiye hem İran bölgedeki Kürt gruplarla ilişkilerini

güçlendirmeye ve bölgede söz sahibi olmaya çalışmıştır. İran, Celal Talabani yönetimindeki KYB ile yakınlaşırken Türkiye Mesut Barzani'nin KDP'siyle yakın ilişkiler geliştirmiştir.

Bu dönemde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ise siyasî ilişkilere göre görece istikrarlı seyretmiştir. 1980'ler boyunca iki ülkenin de ekonomik ihtiyaçları ikili ilişkilerde yaşanan gerginliklerin hızlı atlatılmasına vesile olmuştur. Savaş boyunca İran için tek güvenli transit yol Türkiye'dir. Aynı şekilde savaş süresince çeşitli yokluklar çeken İran ise Türkiye'nin mallarını satabileceği uygun bir pazardır. Nitekim 1985 tarihine gelindiğinde ekonomik ilişkiler zirve noktayı görmüş lakin bu tarihten sonra ivme hızla aşağı inmiştir. 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitimiyle Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan yeni devletlerle beraber ikili ilişkilerde bir başka dönem başlamıştır. Şöyle ki Orta Asya'ya giden yolda İran, Türkiye için bir transit yol halini almıştır. Ayrıca İran, Türkiye'nin hızla yükselen enerji ihtiyacını karşılayabilmek için büyük bir pazar olmasının yanı sıra Türkmenistan'dan Türkiye'ye döşenmesi planlanan hattın da geçiş güzergahındadır. Amerika ve Rusya'nın bölgeye tekrar ağırlıklarını koymasıyla birlikte İran ve Türkiye çatışmayı bırakıp bölgedeki çıkarları için ECO çatısı altında iş birliğine yönelmişlerdir. Refahiyol iktidarı sırasında İran'la imzalanan anlaşmalarla birlikte bu ekonomik iş birliği günden güne geliştirilmiştir. Ancak bütün bu ekonomik iş birliklerine karşın, ABD'nin önce Afganistan müdahalesiyle İran'ın doğu sınırını, Irak müdahalesiyle batı sınırını kuşatmasına kadar Türkiye ile İran arasında kimliksel çatışmalar iki ülke arasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

28 Şubat sürecinin gerçekleşmesinde de Türkiye'nin kimliksel tanımları ve İran üzerinden geliştirdiği tehdit algılarının büyük bir etkisi vardır. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın ilk yurtdışı gezisini İran'a yapması gerek Türkiye'nin müttefiklerinde gerek iç siyasette büyük tepki yaratmıştır. “*Terör destekçisi*” olarak nitelenen bir ülkeyle bu denli yakınlık ve ilişki kurulmasına Türk bürokrasisinin şiddetle karşı durduğu görülmektedir. Nitekim ziyaretin hemen öncesinde gerek Millî İstihbarat Teşkilâtı gerek Genel Kurmay Başkanlığı İran ziyareti öncesinde Başbakan Erbakan'a İran'ın teröre verdiği destek üzerine uyarılarda bulunmuşlardır. İran'la ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirme üzerine adımlar atmak isteyen Erbakan, 1997'nin Ocak ayında Başbakanlık Konutu'nda tarikat ve cemaat liderlerini iftara davet etmesi ve ardından Sincan'da gerçekleşen Kudüs Gecesi etkinliklerinde İran Büyükelçisi'nin yaptığı konuşmaların yarattığı tepkilerin sonucunda istifaya zorlanmıştır. İran'ın Türkiye Büyükelçisi'nin ve İstanbul Başkonsolosu'nun da ülkeyi terk etmesi istenmiştir. İran da cevaben Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi'ni ve Tebriz Başkonsolosu'nun ülkeden ayrılmasını

istemmiştir. Ne var ki bir süre sonra ilişkilerin tekrar düzelmesiyle diplomatik ilişkiler de eski seyrine dönmüştür.

Sonuç olarak 1990'lı yıllar boyunca şiddetli seyreden bu kimlik temelli çatışmalar, 2000'li yıllara girerken Abdullah Öcalan'ın yakalanışıyla PKK'da başlayan çözülme, ABD'nin bölgeye asker ağırlığını tekrar koyacak olmasının anlaşılması ve iki ülke arasındaki petrol-doğalgaz boru hattı projelerinin hayata geçişiyle birlikte iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Suriye iç savaşı meselesinde olduğu gibi iki ülke dönem dönem karşı kamplarda yer alsa da bu iki devlet "*Kasr-ı Şirin anlaşmasından bugüne süregelen çatışmasızlık durumu*"nu vurgulayarak yeni bir inşa oluşturma yoluna girmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgül Açıkmeşe, Sinem, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 241-253.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara 2017.
- _____, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Aktan, Hamza, *Kürt Vatandaşı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Akyol, Mustafa, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatı’nın Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Albayrak, Recep, *Türklerin İran’ı 1-2*, Berikan Yayınları, Ankara 2013.
- Alemdârî, Cihângîr Moinî, “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 3-22.
- Algar, Hamid, “Mazenderânî”, *DİA*, XXVII, s. 190-192.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2011.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- Ateş, Davut, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, (Haziran 2008), s. 213-235.
- Aydın, Mustafa-Damla Aras, “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasî Çerçevesi, Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, *Uluslararası İlişkiler*, 1/2, (2004), s. 103-128.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, II, İstanbul 2001, s. 366-439.

- Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, (2002), s. 15-29.
- Bal, İhsan-Emre Özkan, “PKK Terör Örgütü Kronolojisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, USAK Yayınları, 2/8, Ankara, (2006), s. 146-156.
- Balabanlılar, Sezgin (kolektif), *Uğur Mumcu Cinayeti ve Demokrasiye Karşı Siyasî Suikastlar, Katliamlar, Karanlığın Son Yirmi Yılı*, Tempo Kitaplığı, İstanbul 1998.
- Ballı, Rafet, *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- Barkey, Henri J., “Turkey’s Kurdish Dilemma”, *Survival*, 35/4, (1993), s. 51-70.
- Başbuğ, İlker, *Terör Örgütlerinin Sonu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Bican, Mehmet, *28 Şubat’ta Devrilmek*, Truva Yayınları, İstanbul 2012.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.
- Blaga, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, (Yer Belirtilmemiş) 1997.
- Bozdağlıoğlu, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York 2003.
- Bölügiray, Nevzat, *Özal Döneminde Bölücü Terör*, Tekin Yayınevi, Ankara 1993.
- Bölükbaşı, Süha, “Ankara, Damascus, Baghdad and the Regionalization of Turkey’s Kurdish Secessionism”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 14/4, (1991), s. 15-36.
- _____ , “Turkey Copes with Revolutionary Iran”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 13/1 & 2, (1989), s. 94-109.
- Bulut, Mehmet Talli, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Su Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir 2008.
- Buzan, Barry, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, Brighton 1983.
- Caşın, Mesut Hakkı, “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, 5/3, (1999), s. 283-324.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Türkçe terc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- Cole, Juan R. I., “Marking Boundaries, Marking Time: The Iranian Past and the Construction of Self by Qajar Thinkers”, *Iranian Studies*, XXIX, 1/2, (Winter-Spring 1996), s. 36-56.

- _____, *Sacred Space And Holy War*, I.B.Taurus, New York 2005.
- Curzon, George Nathaniel, *Persia and the Persian Question*, London 1892.
- Çakmak, Fevzi, *Batı Rumeli 'yi Nasıl Kaybettik*, İş Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Çalışlar, Oral-Tolga Çelik, *İslamcılığın Üç Kolu*, Güncel Yayınevi, İstanbul 2006.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, "Uygurlar", *DİA*, XLII, s. 222-244.
- Çetinsaya, Gökhan, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", *Hedef Neden İran?*, der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998.
- Çizgen, Neval, *İki Ülke İki Devrim: Türkiye ve İran*, Say Yayınları, İstanbul 1994.
- Djalili, Mohammad Reza-Thierry KELLNER, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Türkçe terc. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- Duman, Hasan, "Atatürk ve Namık Kemal", *Milli Kültür Dergisi*, Sayı 64, (Nisan 1989), s. 27-33.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Ebrahimiân, Yervând, *Tarikh-e İrân-e Modern*, Farsça terc. Muhammad Ebrahim Fatâhî, Naşr-e Ney, Tahran 1394.
- Ecevit, Bülent, "Yeni Oluşumlar Sürecinde Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri Hazar'dan Tiyenşan'a", *Yeni Günaydın*, 10 Şubat 1992.
- Efegil, Ertan, "Foreign Policy Making in Turkey: A Legal Perspective", *Turkish Studies*, 2/1, (Bahar 2001), s. 147-160.
- Ekinci, Arzu Celalifer, "Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Önemi", *Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara 2009.
- Ensar, Nader, "Kurdish Conflict in Regional Perspective", *Change and Continuity in the Middle East: Conflict Resolution and Prospects for Peace*, ed. M. E. Ahrari, St. Martin Press, New York 1996, s. 47-73.
- Erdoğ, Fedai (der.), *T.B.M.M. 19. Dönem Faili Meçhul Siyasî Cinayetler Komisyonu Raporu*, Gizlisaklı Kitap, İstanbul 2005.
- Erdoğan, Teyfur, "Maarif-i Umumi Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1/51, (1996), s. 183-247.
- Ertem, Helin Sarı, "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: 'Kimliğin Güvenliği' ve 'Güvenliğin Kimliği'", *Güvenlik Stratejileri*, 8/16, (2012), s. 177-236.

- Ertosun, Erkan, *Turkish-Iranian Relations After 1990*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.
- Eşlaghî, Majîd Abbâsî-Mortezâ Farooğhî, “Çarçûbî-ye Tahlîlî Berâ-ye Mefhom-e Emniyet ez Manzara Sâze Engârî”, *Faslnâme-ye Motalaat-e Siyâsî*, 2/60, (1388), s. 71-95.
- Eşref, Ahmed, “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
- Farhî, Farideh, “Çağdaş İran’da Tartışmaları Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Uсталıkla İşlenmesi”, *21. Yüzyılda İran*, ed. Homa Katouzian-Hüseyin Şahidi, Sitare Yayınları, Ankara 2011.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Şîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi, Pers İmparatorluğundan Günümüze*, Türkçe terc. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011.
- Ghanûn-e Esâsi-ye Cumhûrîye-ye Eslamî-ye İran*, Entesârat-e Khayyer, Tebriz, (Tarih Belirtilmemiş).
- Gunter, Michael M., “A De Facto Kurdish State in Northern Iraq”, *Third World Quarterly*, 14/2, (1993), s. 295-319.
- Güzelgöz, Osman, *Kürt Meselesi ile Yüzleşmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Halliday, Fred, “The Gulf War and Its Aftermath: First Impressions”, *International Affairs*, 67/2, (1991), s. 223-234.
- Haşeminejâd, Kâsem, *Karnâme-ye Erdeşîr Babekân*, Neşr-e Merkez, Tahran 1369.
- Hentov, Elliot, *Asymmetry of Interest, Turkish-Iranian Relations since 1979*, Lap Lambert Academic Publishing, Almanya 2012.
- Hooglund, Eric, *Zemîn û Enghelâb der İrân*, Farsça terc. Firûze Mohâcer, Entesârât-e Perdîz-e Dâniş, Tahran 1394.
- Hourani, Albert, “The Ottoman Background of the Modern Middle East”, *The Ottoman State and Its Place in World History*, E. J. Brill, Leiden 1974, s. 61-78.
- Humeynî, Ruhullah, *Sahife-ye İmâm*, XII, http://www.imam-khomeini.ir/fa/c207_51262/ (Erişim Tarihi: 21.01.2019).
- Hüseyin, Asaf, *İslam Dünyasına Siyasî Bakışlar*, Türkçe terc. Murat Çiftkaya, İz Yayınları, İstanbul 1991.
- İmset, İsmet, *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı 1973-1992*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1993.

Jackson, Patrick Thaddeus (ed.), “Is the State a Person? Why Should We Care?”, *Review of International Studies*, 30/2, (2004), s. 255-316.

Kara, Hidayet, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme: ‘Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme’”, *Turkish Studies*, 11/21, (Güz 2016), s. 551-564.

Karadeniz, Yılmaz, “I. Hüsrev Döneminde İpek Yolu Üzerinde Sâsânî-Göktürk Mücadelesi (531-579)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/16, (2011), s. 207-213.

_____, “IV. Hüzmüz ve II. Hüsrev Dönemlerinde Göktürk-Sâsânî İlişkileri (576-628)”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, XIX, (2012), s. 27-41.

_____, *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

Karpat, Kemal, *An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations*, Research Monograph No.39. Center of International Studies, Prienceton University Press, Prienceton 1973.

_____, *İslam’ın Siyasallaşması*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Kesrevî, Ahmed, *Tarîkh-e Meşrûtiyet-e İrân*, I, Çapkhâne-ye Sepher, Tahran 1363.

Khomeini, Ruhollah, “Necessity for Islamic Government”, *Islam and Revolution: the writings and declarations of Imam Khomeini*, İngilizce terc. Hamid Algar, Kegan Paul, Londra 2002.

Kinzer, Stephen, *RESET Middle East*, I.B. Tauris, New York 2011.

Koç, Mehmet Akif, *Rekabetten Geleceğe, Türkiye-İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu*, TASAM Yayınları, İstanbul 2012.

Kolcu, Ali İhsan, *Tanzimat Edebiyatı I-Şiir*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum 2008, s. 30-35.

_____, *Tanzimat Edebiyatı II-Roman*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum 2008.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, II, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

Küçük, Mustafa, “Uluslararası İlişkiler Kapsamında ‘Konstrüktivist Görüşü’ Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, 9/2, (2009), s. 771-795.

Lapid, Yosef, “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, 33/3, (1989), s. 235-254.

- Lundergen, Asa, *İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası*, Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- Manaz, Abdullah, *Siyasal İslamcılık II-Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 29.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- Marshall, Christin, *Iran's Persian Gulf Policy*, Routledge Curzon, Londra 2003.
- Moghaddem, Ebuzer Goherî-Râmîn Mededlu, "Rîşehâ-ye Osmânî Gerâyî der Siyâset-i Khârecî Torkiye (2002-2010)", *Faslnâme-ye Pejûheşhâ-ye Râhbordî-ye Siyâset*, 5/17, (Tâbestân 1395), 121-143.
- Mohâcirî, Mesîl, *İslam Devrimi'nin Dinamikleri*, Türkçe terc. G. Uğurlu, Akademi Yayınları, İstanbul 1991.
- Nâdî, Yunus, "Hükümet ve Hilafet", *Milli Hakimiyet ve Hilafet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 95-98.
- Olson, Robert, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004*, Türkçe terc. Kezban Acar, Babil Yayınları, Ankara 2005.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Onuf, Nicholas, "The Constitution of International Society", *European Journal of International Law*, 5/1, (1994), s. 1-19.
- Oral, Mustafa, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, (1996), s. 155-188.
- Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası*, I-II, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1998.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2014.
- Özcan, Ali Nihat, *PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, ASAM Yayınları, Ankara 1999.
- Özdağ, Ümit, *Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, Pegasus, İstanbul 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Muhammed Ali Şah", *DİA*, XXX, s. 502-503.
- Palaz Erdemir, Hatice, *Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

- Pehlivanoglu, Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- Pirim, Oktay-Süha Örtülü, *Ömerli Köyünden İmralı'ya PKK'nın Yirmi Yıllık Öyküsü*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999.
- QUARTERT, Donald, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Reus-Smith, Christian, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Türkçe terc. Ali Aslan-Muhammet Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 279-310.
- Rooke, Tetz, “Tracing the Boundaries. From Colonial Dream to National Propaganda”, *State Frontiers. Borders and Boundaries in the Middle East*, I.B. Tauris, Londra 1999, s. 123-140.
- Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınları, İstanbul 2006.
- Sandıklı, Atilla-Bilgehan Emeklier, *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*, BİLGESAM, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2014040746sandikli_emeklier.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2016).
- Shahbazî, Alireza Shapour, “Bahrām VI Čō bīn”, *Encyclopedia Iranica*, III/5, s. 514-522.
- Sinkaya, Bayram Sinkaya, “Türkiye'nin Devrim Sonrası İnan ile İlişkileri”, *Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 133-157.
- _____, “Turkey-Iran Relations in the 1990's and the Role of Ideology”, *Perceptions*, 10/1, (2005), s. 1-16.
- Soofizadeh, Soofizadeh, “Osmanlı ve İnan Meşrutiyeti Karşılaştırması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35, (2014), s. 286-296.
- Sökmen, Aşkın İnci, *İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınlar, İstanbul 2004.
- Subaşı, Necdet, “Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2013, s. 568-578.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Tanyol, Cahit, *Laiklik ve İrtica*, Altın Kitaplar, İstanbul 1989.
- Tekin, Ali, *İnan'ın Dış Politikasında Terörizmin Yeri*, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, (tarih belirtilmemiş).

- Tuncer, Hüner, *Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- Ullman, Richard H., “Redefining Security”, *International Security*, VIII/1, (1983), s. 129-153.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Halifeliğin Sonu*, İş Kültür Yayınları, İstanbul 1975.
- Wendt, Alexander, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 46/2, (Spring, 1992), s. 391-425.
- _____, “Constructing International Politics”, *International Security*, 20/1, (Summer, 1995), s. 71-81.
- _____, “The State as Person in International Relations Theory”, *Review of International Studies*, 30/2, (2004), s. 289-316.
- _____, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Wolfers, Arnold, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67/4, (1952), s. 481-502.
- Yalçın, Soner, *Hangi Erbakan*, Su Yayınevi, İstanbul 1999.
- Yazdânfam, Mahmûd, “Degargûnî der Nazârîyeha ve Mefhûm-e Emniyet-e Beynelolmelâlî”, *Faslnâme-ye Motalaat-e Râhbordi*, 8/3, (1394), s. 725-750.
- Yazıcı, Tahsin, “Erdeşir”, *DİA*, XI, s. 284-285.
- Yeşiltaş, Murat, “Peşine Takılma mı, Yumuşak Dengeleme mi? Türkiye’nin Birinci ve İkinci Irak Savaşı’na Yönelik ABD ile Müttefiklik İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Mekân, Kimlik, Güç ve Dış Politika*, ed. S. Gülden Ayman, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 69-110.
- Yılmaz, Hakan, “Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey, The Tanzimat and Sevres Syndromes”, *Turkey, Sweden and the European Union Expectations*, SIEPS, (2006), s. 29-40.
- Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I.B Tauris, Londra 1997.

İnternet Siteleri

- www.aa.com.tr (Anadolu Ajansı)
- www.csmonitor.com (CS Monitor)
- www.etymonline.com (Online Etymology Dictionary)
- www.ganjoor.net (Ganjoor.net)

www.haksozhaber.net (Hak Söz Haber)
www.hurriyet.com.tr (Hürriyet Gazetesi)
www.icid.org (International Commission on Irrigation and Drainage)
www.iranicaonline.org (Iranica)
www.islahhaber.net (Islah Haber)
www.mehrnews.com (Mehr News)
www.millicumhuriyet.com (Milli Cumhuriyet)
www.milliyet.com.tr (Milliyet Gazetesi)
www.moi.ir (İran İslam Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Resmî Web Sitesi)
www.nobelprize.org (Nobel Ödülleri Resmî Web Sitesi)
www.sassanids.com (Sassanids)
www.tdk.gov.tr (Türk Dil Kurumu)
www.theguardian.com (The Guardian)
www.yeniakit.com.tr (Yeni Akit)

Gazeteler ve Dergiler

Akşam, Atlas Tarih Dergisi, Birikim Dergisi, Ettelaat, Güneş, Hürriyet, İyi Gazete, Keyhân-e Havaî, Milliyet, Radikal, Selamet, Takvîm-i Vekâyî, Tan, Vatan, Yeni Günaydın, Zafer.

EKLER

Ek-1: İran İslam Cumhuriyeti'nden yetkili ağızların Türkiye rejimine ve siyaseti aleyhine karşı yaptığı açıklamalara karşı Özal Hükümeti'nin sessiz kalması sebebiyle gelen eleştirileri konu alan 22 Ocak 1987 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmış bir karikatür.

Ek-2: İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mir Hüseyin Musevî'nin protokol teamüllerine aykırı olarak Amıtkabir'i ziyaret etmek istememesi sonucu konuya eleştirel yaklaşan ve 17 Haziran 1987 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmış bir karikatür.

Ek-3: 06.09.1990 tarihinde Turan Dursun suikastı sonrası Uğur Mumcu'nun kaleme aldığı ve Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan "*Turan Dursun...*" adlı köşe yazısı.

Ek-4: 30.01.1993 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Uğur Mumcu suikastının İran bağlantıları üzerine verdiği demecin haberi.

Ek-5: 05.01.1995 tarihinde Milliyet Gazetesi'nin TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu'nun İslamî Hareket Örgütü lideri İrfan Çağrııcı hakkında ulaştığı bilgiler hakkında hazırladığı haber metni.

Ek-6: İslamî Hareket Örgütü ile İran arasındaki bağlantıların detaylarını veren 05.01.1995 tarihli Milliyet Gazetesi haberi.

Ek-7: Türkiye'nin Kuzey Irak'a yaptığı hava harekâtı sonrası savaşta müttefiklerinin vurulduğunu dile getiren İran ile Türkiye arasındaki meseleyi anlatan 26.08.1986 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberi.

Ek-8: 30.08.1986 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Vahit Melih Halefoğlu'nun İran'da yaptığı görüşmeleri konu alan imzasız bir haberin tam metni.

Ek-9: 19.07.1993 tarihinde Taha Akyol'un Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan "*İran'a PKK Uyarısı*" başlıklı köşe yazısı.

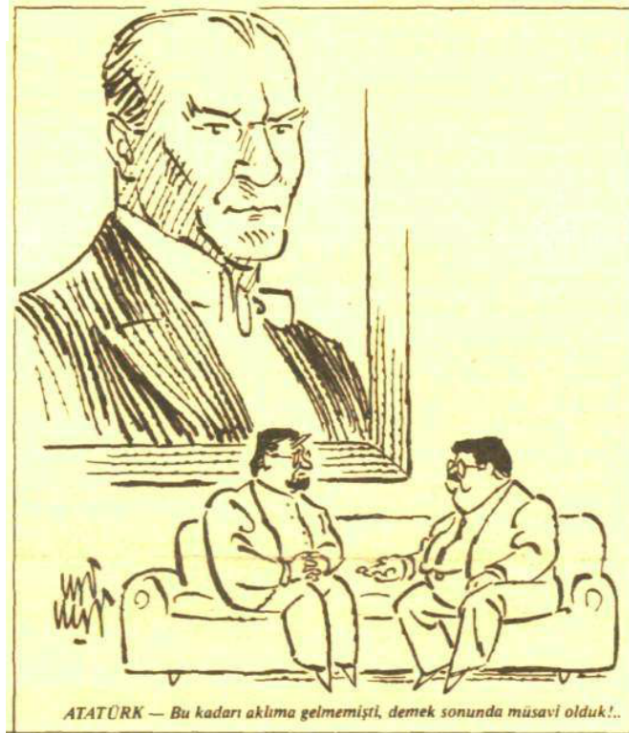
Ek-10: Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi lideri Deniz Baykal'ın REFAH-YOL koalisyonu hakkında verdiği demecin 15.08.1996 tarihli Milliyet Gazetesi haberi.

Ek-1

Cumhuriyet, 22 Ocak 1987

Ek-2

Cumhuriyet, 17 Haziran 1987

GÖZLEM

UĞUR MUMCU

Turan Dursun...

İslamcı terör bir can daha aldı. Önce Prof. Muammer Aksoy, sonra Gazeteci Çetin Ermeç ve sürücüsü Sinan Ercan ve şimdi de eski müftü ve yazar Turan Dursun.

Bu üç cinayette de katiller susturucu kullandılar. Namlularına susturucu takılmış silahlarla adam öldürme yöntemine son zamanlarda Türkiye'de sık sık rastlanıyor.

14 Mart 1990 günü İstanbul'da Atatürk Havaalanı yakınlarında İranlı öğretim üyesi M. Rıza Akhvanjan da namlu ucuna susturucu takılmış bir silahla yaralanmıştı.

İran gizli haberalma örgütü "Savamak" ve "Hizbullah" 1980 yılından bu yana bütün dünyada terör estiriyorlar.

Savamak, Türkiye'ye sığınan Şah'ın adamlarını bulup teker teker öldürüyor.

Albay Ahmed Hamid, Albay Hasan Mansuri, Albay Hamdi Aziz ve Binbaşı Şahverdu, Albay Muradi, Muhammed Yaltani 1983-87 yılları arasında Türkiye'de art arda öldürüldüler.

Şah yanlısı subayları kimlerin öldürdüğü belirlenemedi. Büyük olasılıkla Türkiye'de örgütlenen Şah ordusunun önde gelen liderleri "Savamak" tarafından öldürüldüler.

Ürdün'ün Ankara Büyükelçiliği 1. Kâtibi Sait J. Sait'in de İran yanlısı "İslami Cihad" örgütü tarafından öldürüldüğü ileri sürüldü.

Brüksel'de iki yıl önce silahlı saldırıya uğrayan "Rabita" Örgütü Avrupa Temsilcisi Abdullah El Ehdel'in de İranlı teröristlerce öldürüldüğü ileri sürülüyor.

Suudi Arabistan'ın Ankara Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği'nde görevli Abdullah El Sirevi'nin de arabasına patlayıcı madde konuldu. Sirevi, patlama sonucu ağır yaralandı. Aynı büyükelçilikte çalışan Bidevi adındaki bir diplomat da Ankara'da öldürüldü.

Turan Dursun'u ucuna susturucu takılmış silahlarla öldürenler İranlı İslamcı teröristler midir?

Bu konuda bu aşamada kesin bir yargıya varmanın elbette olanağı yok. Ancak cinayetlerde kullanılan susturucular bu kuşkuyu doğuruyor. Türkiye'de Şah yanlısı subayların, uçlarına susturucu takılmış silahlarla öldürülmeleri bu kuşkuları artırıyor.

İran Televizyonu, Turan Dursun'un öldürülmesini birinci haber olarak veriyor.

Bu ilgi de kuşkuları artırıyor.

Tabii bunlar yalnızca "kuşku"dur; "kanıt" değil; kanıt olmadan da bu konularda kesin yargılara varmak olanaksız.

Bütün bunları araştırıp ortaya çıkartmak Emniyet Genel Müdürlüğü ile MIT'in görevidir. "Falli meçhul kalan" her cinayet, terör örgütlerinin cesaretlerini artırır.

Arttırdı ve artırıyor da...

Türkiye, özellikle son altı-yedi yıldır çeşitli yabancı terör örgütlerinin kolayca at oynatabildikleri bir alan olmuştur.

Turan Dursun'u kimler öldürdü?

Kimlerin öldürdüğü ad ad bilinmiyor. Belki katillerin kimlikleri hiç bilinmeyecek de!.. Ama İslam dinini eleştiren bir eski din adamını kimlerin, niçin öldürebilecekleri herhalde biliniyor.

Katiller, büyük olasılıkla İslamcı terör örgütlerinin militanlarıdır.

Bu örgüt "Hizbullah" örgütü müdür, "İslami Cihad" mı; "Türkiye İslam Kurtuluş Cephesi" mi, yoksa adı duyulmamış bir başka örgüt mü?.. Devletin duyarlı kesimlerinde militanları olan, sırtını güçlü yerlere dayadığını sanan bir yerli örgüt mü?

Yoksa, son zamanlarda eylemlerini arttıran Kürtçü İslamcılar mı...

Hangisi?

Demirel'in açıklamaları ile soruşturmanın yönü suikastlarda dikkatleri aynı noktaya çekiyor

İranın İzarınmağı

BASBAKAN DEMİREL UMUTLU

Delil olacak ipuçları var

► Başbakan Süleyman Demirel, delili sayılabilecek ipuçları bulunduğuna dikkati çekerek, "Bir İranlının cesedi aranıyordu. Yüzbaşının cesedi Yalova yakınlarında bulundu. Bununla birlikte birçok şey aydınlanacak. Yabancı bağlantısı olabilecek. Üç faili meçhul cinayet vardı. Bunlara dördüncüsü eklendi. Bunların hepsi aydınlanacak" dedi.

MUSTAFA BALBAY

ABU DABI - Başbakan Süleyman Demirel, Muammer Aksoy, Bahriye Uçok, Turan Dursun ve Uğur Mumcu cinayetlerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu belirterek, "Bir İranlının cesedi aranıyordu. Yüzbaşının cesedi Yalova yakınlarında bulundu. Bununla birlikte çok şey aydınlanacak" diye konuştu. Demirel israrlı sorulara karşın örgüt ya da zanlı ismi verirken kaçınırken, konuşması sırasında arık "delili sayılabilecek ipuçlarını" bulunduğuna dikkati çekti. Başbakan'a yakın çevreler olayın İranlı terör e:ğütlerine gerçekleştirdiği yolunda çok önemli delillerin ortaya çıktığını söylediler. Başbakan pek çok kişinin gözaltında olduğunu açıkladı. Demirel, Bahriye'den Abu Dabi'ye gelirken, uçakta gazetecilerin sorularını yanıtladı. ■ *Afaksı Sa. 19, Sa. 1'de*

ESLİRANLISUBAYIN CESEDİNİ
TESHİS EDEMEZDİ ■ 6. Sayıfada

SEZGİN: BOMBAYI GETİRENİN YAKALANDIĞI DOĞRU DEĞİL.

Bağlantı araştırılıyor

► Gazetemiz yazarı Uğur Mumcu'nun bir suikast sonucunda öldürülmesi soruşturmasında, önemli bir ipucu elde edilemediği bildirildi. Gözaltına alınanların sorgusu sürerken, MİT, suikasta İran bağlantısını araştırıyor. Sezgin: "Bir aksilik olmazsa, yakında Emec ve Dursun cinayetlerinin faillerini kamuoyumuza açıklayabileceğiz."

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Yazarımız Uğur Mumcu'nun bombalı bir suikast sonucunda öldürülmesi ile ilgili soruşturmada, bugüne kadar önemli bir ipucu elde edilemediği bildirildi. Türk istihbarat kaynakları, suikast ile ilgili çalışmalarını "İran kuşkusuz" üzerinde yoğunlaştırdılar. Emniyet kaynakları, gözlemlerdeki 11 Ortadoğu uyruklu insanın sorgularının sürdüğünü, önümüzdeki günlerde yeni operasyonlarla bu sayının artırılacağını belirttiler. Yetkililer, Mumcu'nun arabasına yerleştirilen plastik patlayıcının vites çubuğuna bağlandığını belirlediğini söylediler. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, gazeteci Çetin Emec ve Turan Dursun suikastlarının faillerini yakında kamuoyuna açıklayabileceğini söyledi.

Sezgin, dün akşam TRT-1'de yayımlanan Aksama Doğru programında yaptığı açıklamada, İstanbul'daki operasyonlarla, Çetin Emec ve Turan Dursun suikastlarının fail-

■ *Afaksı Sa. 17, Sa. 3'de*

Faili Meçhul Cinayetler Komisyonu raporu

İslami terör İran bağlantılı

Orhan ÜRETTEN - ANKARA

TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu, bazı gazeteciler ve bilimadamlarının öldürülmesinden sonra ortaya çıkarılan İslami Hareket Örgütü ünlüleri hakkında önce de Hizbullah'ta "Genel Emir" seçildiğini belirtti.

TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu'nun ocağında Meclis Başkanlığı'na sunulan raporda, istihbarat birimlerinin arşivlerine dayanarak radikal İslami örgütlerin kendi aralarındaki ve İran'la eski bağlantıları ortaya çıkarıldı. **Faili** meçhul cinayetlerin işlenmesinde PKK'yla Hizbullah arasındaki bağlantıların gündeme gelmesinden sonra bu kez de Hizbullah'la İslami Hareket Örgütü'nün içinde olduğu belirtildi.

Arşiv taramalarında elde edilen bilgilerde Gazeteci **Çetin Emec**, Gazeteci - Yazar **Turan Dursun**, İran yönetimi karşısı

Halkın Mücahitleri Örgütü liderlerinden **Ali Ekber Gorbani**, Prof. Dr. **Bahriye Üçok** ve **Müammer Aksoy**'ün öldürülmesinden sonra ortaya çıkarılan İslami Hareket Örgütü'nün kilit isimlerinden ve halen aramakta olan **Çağrırcı**'nın daha önce Hizbullah Örgütü'ne Genel Emir olarak seçildiği anlaşıldı.

"SATIN ALIN"

Çağrırcı liderliğinde Anayasaal düzeni değiştirerek yerine dini esaslara dayalı devlet düzeni oluşturmayı amaçlayan örgütün içinde bulunduğu "İstemeyen hareketlerin elebaşlarını gizlice katletmek" iladesine yer veriliyor. **Emniyet** ve **MİHİ** istihbarat Feskhı (MİF) kararlarının bulunduğu yerlerin belirtildiği, bu kuruluşlarda çalışan elemanları, maddi olanaklar kullanarak satın alma yoluna gidilmesi de isteniyor.

İslami Hareket Örgütü'nde kod adı **Meaut olan Çağrırcı**'nın Hiz-

bullah Örgütü'nde de **Hüseyin Gallip** kod adıyla bulunduğu saptandı.

Faili meçhul cinayetlerde ünlü İslami Hareket Örgütü'nün ortaya çıkarılmasından sonra sözcükleri kullanılmamışken, devleti ağırla çıkarılmamışken, devleti arşivlerinde ise **Çağrırcı** İran bağlantısının 1984'e kadar uzandığı anlaşıldı.

İRAN'LA DA SIKI İLİŞKİ

Çağrırcı Hizbullah'a Genel Emir seçildikten sonra Örgütün Yürütüş Faaliyetleri başlığı altında İran'la ilişkiler şöyle açıklanıyor:

"Örgüt Emir'i olan **Çağrırcı**, İran İslam Cumhuriyeti'nden yardım almaya düşünmüş ve aynı örgütün **Selim Gülcen**'la İran Konsolosluğu'na girmişler. Başkonsolos **Muhammet Thari**'ye düzenlenen örgüt hakkında bilgi vermişler, para sıkıntısı çektiklerini söyleyip yardım talebinde bulun-

muşlardır.

Konsolos, istekleri hakkında daha sonra yanıt vereceğini bildirmiş, aradan 1.5 ay geçtikten sonra **Çağrırcı** aynı konsolosa gittiğinde, konsolos İran'a gitmesini vereceği adres ve telefondaki **Ahmet Sajo'i**'yle görüşmesini istemiştir.

İran Çağrırcı ve **Selim Gülcen** 1 Mart 1984 tarihinde **Doğu Beyazıt**'tan İran'a geçmişler. **Ahmet Sajo'i**'yi bularak Türkiye'de kurdukları İslam örgütünden habersizler, orada buldukları sütre içerisinde silahla eğitim görmüşler ve **Devrim Muhafızları** tarafından Türkiye sınırına geçirilip bırakılmışlardır.

1984 Mayıs ayı sonunda **Ahmet Sajo'i**, Türkiye'ye geldiğinde verilen telefon numarasını aramış, telefon sahibi **Metin Torun** arayan kişinin İstanbul'da İran Konsolosluğu'nda beklediğini bildirmiş ve bunun üzerine **İrfan Çağrırcı**'yla **Selim Gülcen** konsoloslukta **Muhammet Thari** ve **Ah-**

met Sajo'i'yle bir odada görüşmüşler, **Sajo'i** 400 bin lira para vermiş, silah temin edeceği vadedinde bulunmuş.

Sajo'i herde 600 bin lira daha yardım yapabileceğini vaat etmiş, aradan geçen üç ay gibi bir süreden sonra para ulaştırılmadığı için **Çağrırcı**, İstanbul'daki İran Konsolosluğu'na girmiştir.

Konsoloslukta kendisine **Sajo'i**'yle görüşmesini söylemişler. İran'da bulunan **Sajo'i**'yle telefon da görüşen **İrfan Çağrırcı** gelen istek üzerine **Rıdvan Çağrırcı** ve **Metin Torun**'la İran'a geçmeyi planlamışlar, plan uyarınca **İrfan Çağrırcı** ve **Rıdvan Çağrırcı** İstanbul'dan **Erzurum**'a otobüsle 9 Ağustos 1984 günü hareket etmişler. **Metin Torun**'u **Erzurum**'daki terminale bulurak, İran'a geçmişler ve **Sajo'i**'yi bulurak kampa gidip geçitli silahlarla eğitim yapmışlar. İstedikleri silahların verilmemesi üzerine bir süre İran'da kaldıktan sonra Türkiye'ye dönmüşlerdir."

İslami Hareket Örgütü militanlarının, İran İslam Cumhuriyeti yetkililerinden aldıkları para karşılığı, Ali Akbar Gorbani ve Abbas Golzade'yi kaçırdıkları ve İranlılara teslim ettikleri belirlendi

Komisyon ve DGM'nin gözleri İran'da

BELGELERLE MUMCU SORUŞTURMASI
Evren DEĞER - ANKARA **3**

GAZETECİ - Yazar Uğur Mumcu'nun katledilmesinin üzerinden tam 2 yıl geçmesine ve soruşturmada en küçük bir ilerleme bile kaydedilememesine karşın, cinayetin İran bağlantılı olduğu kuşkusu Ankara'daki bazı yetkili ağızlarca dile getiriliyor. Soruşturmayı yürüten Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi kaynakları, MIT ve emniyet birimleri tarafından yürütülen soruşturmanın, suikastın yüzde 95 İran bağlantılı olarak gerçekleştirildiği kuşkularını pekiştirdiğini ve yapılan çalışmanın da bu yönde derinleştirildiğini bildiriyor.

Uğur Mumcu suikastı ile birlikte ismi anılmaya başlanan İslami Hareket Örgütü militanlarının da, İran İslam Cumhuriyeti

yetkililerinden aldıkları para karşılığı, rejim muhaliflerinden Ali Akbar Gorbani ve Abbas Golzade'yi kaçırdıkları ve İranlılara teslim ettikleri belirlendi. İslami Hareket Örgütü militanlarından Mehmet Ali Binici, İran'dan Gorbani için 800, Golzade için de 500 milyon lira aldıklarını itiraf etti. İran'ın ayrıca, Türkiye'deki istihbarat çalışmaları için, bir posta memurunun kendilerine kazandırılmasına karşılık da 80 bin dolar ödediği yine dile getirilen başka bir saptama.

Mumcu cinayeti sonrasında, Ankara DGM tarafından başlatılan soruşturmada bugüne kadar önemli bir ilerleme kaydedilemedi. Soruşturma kaynakları, bu cinayetin aydınlatılabilmesi için devletin en üst makamından bir işaret gelmesi gerektiğini bildirirken, geçtiğimiz yılın son günle-

rine gerçekleştirilen ve üst düzey yetkililerin katıldığı bir toplantıda, soruşturmanın İran bağlantılı olarak derinleştirilmesinin kararlaştırıldığını söylediler. Bu çerçevede gerek MIT, gerekse emniyet birimleri tarafından yapılan çalışmalar sonucu, suikastın yüzde 95 İran bağlantılı olarak yapıldığının tespit edildiğini, bu konudaki emrin de rejimin en üst birimi olan Mollalar Konseyi tarafından verildiğinin belirlendiğini kaydettiler.

İRAN PARA VERDİ

Aynı kaynaklara göre, İslami Hareket Örgütü militanlarından Mehmet Ali Binici'nin, bugüne kadar "gizli" kalan sorgusunda, İran bağlantısı konusunda itiraflarda bulundu. Binici polis ifadesinde, örgütün 1989 yılında İran

Kültüründe görevli Davut isimli bir şahıs ile ilişkiye geçtiğini, daha sonra bazı militanların karşılıklı görüş alışverişini belirtti. Bu itiraflar ayın şöyle başlıyor:

"1991 yılının son aylarında kendisinin Şaban olduğunu söyleyen İranlı bir şahıs bizi, yani Mustafa Kayacan'ı çağırarak arayarak görüşmek istediğini belirtti. Kayacan kendisiyle görüştüğümüzde bana gelerek, İranlım iş tekliflerinin olduğunu, bu işlerin bir Halkın Mücahidleri'nden olan ve Türkiye'de yaşayan, İstanbul'da oturan Ali Akbar Gorbani'nin kardeşleri tarafından teslim edilmesi, ikinci iş olarak da, İstanbul'da görevli bir PTT memurunun kendilerine kazandırılması, Ali Akbar Gorbani olayı için İranlıya 800 milyon TL'sinde, teknik postacının kendilerine kazandırılması karşılığında ise, işin safahatında, yani neticesinde çıkacak fatura karşılığı pazarlık yapıp, konuyu bana getirdi. Ben de uygun olduğunu kendisine bildirdim. Daha sonra Mesut kod adlı Mustafa Kayacan, kendi ekibi olan, Kemal kod adlı Nezih Beyret, Arif kod adlı Tamer Aslan, Ergun Şendur, Cengiz Sarıkaya, Gudbetin Gök v.s. arkadaşlarıyla birlikte Ali Akbar Gorbani'yi kaçırdı Yalova'da tutmuş oldukları bir yere götürüp teslim ettiler. Daha sonra, İranlılar sorgusunu yapıp, anlaşılmadık halde cesedi bizim üstümüzde bıraktılar. Neticesinde Kayacan kendi teknik ekibinden Mehmet Ali Şeker, Mehmet Zeki Yıldırım v.s. teknik ekiple cesedi gömüyorlar. Ben konunun, yani eylemin içinde olmadığımından eylemle ilgili kimlerin karıştığını bilmem, ama eylemi yukarıda da söylediğim gibi Mesut kod adlı Mustafa Kayacan teknik ekibi dediğimiz ekiple beraberce işliyorlar."

YENİ BİR BELGE DAHA

İslami Hareket Örgütü, emniyet yetkililerinin deyimiyle, "teknolojiyi en iyi kullanan" örgüt. İ-

ran rejimi ile bağlantılı olarak çalışmaları da kesin. Örgüt militanlarının yakalama ve ev arama tutanaklarında devletin resmi yetkililerinin tahrifat yaptıkları da ortaya çıkınca şu soru akıllara geliyor: Örgütün bu gücü nereden geliyor? İste Milliyet, bu soruya yanıt niteliği taşıyabilecek yeni bir belgeyi daha açıklıyor.

Mumcu suikastının katil zanlısı olarak aranan, suikastın iki gün sonra, yani 26 Ocak 1993 tarihinde Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne hakkında ihbar yapılmasına karşın, polis tarafından önce ele geçirilip, sonra serbest bırakılan Şefik Polat, bundan tam 3 yıl önce, "ideolojik amaçla adam öldürmek suçuna iştiraktan" idam cezasıyla yargılanmıştı.

Batman İnsan Hakları Derneği yöneticilerinden Sıddık Tan'ın 20.6.1992 tarihinde Şefik Polat'ın evinde 3 kişi tarafından öldürülmesi sonrasında, Polat hakkında 1992/703 esas numarasıyla 10.7.1992 tarihinde dava açıldı. Hazırlanan iddianamede, Polat hakkında, TCK'nın 450. maddesi uyarınca idam cezası istenirken, şöyle denildi:

"Maktûlün kendisinin öldürmediğini ısrarla savunduğu, ancak olayın oluş biçimi, olay tutanağı, sanıktan habersiz kişilerin evine giremeyeceği, en azından sanığın bilgisi dahilinde evine girebileceği, olaydan hemen sonra sanığın evinde telefon olduğu halde polise haber vermemesi, polise haber verdiği zaman polise yanlış adres vermesi küll halinde değerlendirildiğinde, sanığın öldürme suçuna iştirak ettiğini göstermektedir."

Polat, hakkında idam cezası istenmesine karşın, 29.9.1992 tarihinde Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin verdiği kararla beraat etti. Kararda, Şefik Polat için, "atılı suçtan dolayı cezalandırılmasını gerektirir, yeterli ve kesin delil bulunmadığı" da belirtildi.

Beşiktaş Meydanı'ndaki Mumcu anıtındaki törenlere çok sayıda vatandaş katıldı. Törende Mumcu'nun cumhuriyeti savunduğu için karantik güçlerin odağı haline geldiğini kaydedildi

Milliyet, 25 Ocak 1995

Türk uçaklarının Irak'ta düzenlediği operasyondan rahatsız oldular İran'la ilişkide pürüz

İran'la

(Başarafa I. Sayfada)

ren sonuçlar doğurabilecek bu gelişmeleri göz ardı edemez.

2) Irak rejimine karşı olan unsurlar İran'in müttefidir. İran, başta Irak Demokratik Kürdistan Partisi lideri Mesut Barzani olmak üzere bu unsurlara para ve silah yardımı yaptığını gizlememektedir. Türk Hava Kuvvetleri'nin harekâtı Barzani kuvvetlerini dağıtmaya yönelik bir operasyon ise ya da bu yönde sonuçlar doğurmuşsa, olumsuz karşılanacaktır.

3) Irak yönetimi, İran'la savaşta olduğu için kuvvetlerini büyük ölçüde sınır boyunca uzanan cepheye yığmıştır. Dolayısıyla askeri bakımdan kuzeyde zayıf durumdadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin harekâtı İran'la savaşmakta olan Saddam Hüseyin rejimini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin harekâtı bu amaca dönük olmasa bile doğrudan sonuç askeri bakımdan İran'ın aleyhine olmuştur.

4) Devletler, terörizmle mücadele ederken, kendi sınırları içinde istedikleri tedbire başvurabilirler. Ancak teröristlerle mücadele gerekçesiyle başka ülkelerin sınırlarının içine girilmesi, rahatsız edici bir davranıştır...

İran'ın Barzani önderliğindeki Kürt gruplarına verdiği destek, Ankara ile Tahran arasında siyasi alandaki başlıca pürüzlerden birini oluşturuyor. Türkiye, İran'ın Irak'taki ayrılıkçı unsurlara verdiği desteği kesmesini istiyor. İki nedenle:

1) Hangi gerekçeyle olursa olsun, ayrılıkçı unsurların desteklenmesi bölgedeki istikrarsızlığı arttıracak bir tutumdur.

2) İran'ın destek verdiği ayrılıkçı unsurların Türkiye aleyhine eylemlere girişmeleri muhtemeldir. Bu durumda İran, ister istemez Türkiye aleyhine faaliyetlere arka çıkmış olmaktadır. Bu da, Türkiye ile İran arasındaki dostluk ilişkileri ile bağdaşmaz.

İRAN'IN YANITI

İran, Türkiye'nin bu görüşleri karşısında Barzani kuvvetlerinin Türkiye'yi hedef alan eylemlerini sınırladığını, Barzani'nin Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren PKK ile işbirliğini önlendiğini belirterek, "Barzani, Türk topraklarında gözü olmadığını, Türkiye aleyhine eylemlere müsamaha göstermeyeceğini birçok vesileyle açıklamıştır. Biz Barzani'nin bu açıklamalarının Türkiye için yeterli bir güvence oluşturduğuna inanıyoruz" diyor.

İran'ın Barzani hakkında verdiği bu güvenceler, Türkiye'nin Irak'taki harekâtından sonra ortaya çıkan yeni oluşumların ışığında geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiş gözüküyor. Şöyle ki: Mesut Barzani, harekâtın sonuna Tahran'da bir açıklama yaparak Türk uçaklarının kendi kamplarını da bombaladığını, Türk uçaklarının kendi kuvvetlerine ağır bir darbe indirdiğini bildirdi ve Türkiye'ye misillemede bulunacağını belirtti. Ayrıca bölgeden gelen haberler, Barzani kuvvetlerinin harekâtın sonuna PKK ile dayanışmaya girdiklerini ortaya koyuyor. Dolayısıyla, İran'ın verdiği güvencelerin aksine, Barzani, Türkiye için potansiyel bir tehdit unsuru haline gelmiş oluyor.

İran tarafından desteklenen Barzani'nin açıkça Türkiye'ye cephe alması ise kaçınılmaz olarak Türk-İran ilişkilerinde ciddi bir soruna yol açmış bulunuyor. Konu, bu haliyle Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun bu pazartesi günü başlayacak olan İran ziyaretinin en hassas gündem maddelerinden biri haline geldi. Halefoğlu'nun Tahran'daki temaslarında, İran yöneticilerinden Türkiye aleyhine faaliyet gösteren çevrelere destek vermemelerini isteyeceği bildiriliyor.

İrak topraklarında faaliyet gösteren ve Saddam Hüseyin yönetimi için büyük tehlike oluşturan Mesut Barzani yönetimindeki Kürtlerin başlıca destekçisi olan İran, Türk savaş uçaklarının geçen hafta Irak topraklarında düzenlediği hava operasyonundan rahatsız oldu. İranlılar, söz konusu operasyonun askeri bakımdan kendi aleyhlerine olduğunu öne sürüyorlar. Irak topraklarında düzenlenen operasyondan sonra Mesut Barzani'nin ilk kez açıkça Türkiye'ye cephe alması, Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi bir soruna yol açtı. Pazartesi günü Tahran'a gidecek olan Dışişleri Bakanı Halefoğlu bu pürüzleri gidermeye çalışacak.

SEDAT ERGİN

ANKARA — Türkiye'nin geçen hafta Irak sınırları içinde ayrılıkçı teröristlere karşı gerçekleştirdiği hava harekâtı İran'ı rahatsız etti.

Tahran'dan Ankara'ya ulaşan bilgilere göre, İran İslam Cumhuriyeti yönetiminin Türkiye'nin

harekâtından duyduğu rahatsızlıklar şu noktalarda toplanıyor:

1) İran'ın, bulunduğu bölgede meydana gelen bütün gelişmeleri yakından izleyeceği tabiidir. İran, bir bölge ülkesi olarak, bölgedeki dengeleri etkileyebilecek ve kendisini yakından ilgilendiren

(Arkası Ss. 17, Ss. 8'de)

HALEFOĞLU'NUN İRAN GEZİSİNİN ARDINDAN

İran'la hava düzeldi

SEDAT ERGİN

TAHRAN-İSTANBUL — Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, İranlı meslektaşları Ali Ekber Velayeti ve Başbakan Mir Hüseyin Musavi ile görüşmekten sonra İran Cumhurbaşkanı Seyit Ali Hamaney'in "huzuruna çıktı".

Gerek Velayeti, gerek Musavi, Türkiye'nin Irak'taki ayrıkçı teröristlere karşı gerçekleştirdiği harekât konusunda İran Dışişleri Bakanlığı'nın geçen hafta sonunda Türkiye'yi kinayan açıklamasına kıyasla daha "yumuşak" bir tutum içinde görüşüyorlar, ancak operasyonun Türkiye'nin tarafsızlık politikasına ters düştüğü yolundaki görüşlerinde geri adım atmamışlardır. Halefoğlu, ilk iki görüşmede belli bir yumuşama sermiş. Ancak aldığı hava kendisini rahatlatacak, puruzun giderildiği şekilde algılanacak kadar belirgin değildi.

Görüşme heyecanlı bir hava içinde başladı. Hamaney, esnek bir tutum takınmazsa, işi sertleşmeye gide-

Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nu havaalanında uğurlayan İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Beşareti, "Görüşmeler, iki ülke arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları ve yanlış anlamaları ortadan kaldıracak şekilde sonuçlanmıştır" dedi.

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

bilirdi. Halefoğlu kendisine, bu olasılığı da hesaba katan bir mütakere serarvosu çözüştü. Hamaney sertleşirse, büyük bir ihtimalle kendisi de aynı şekilde karşılık verecekti.

Konu dönüp dolaşırken Irak'taki operasyona geldi. Hamaney, Dışişleri Bakanı Halefoğlu'na aynı şunları söyledi:

"Bizim en önemli konumuz Irak'ta olan şavaştır. İran kamuoyu şavaş sürerken Irak'ta rahatlatacak hareketlere karşı çok hassastır. İran kamuoyu Kuzey Irak'taki durum konusunda da çok hassastır. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

konusunda da çok hassaslar. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmek için çalışan güçlü gruplar vardır. Bunların hedef alınması, Türkiye'nin tarafsızlık (Arkastı Sa. 10. Sü. 1'de)

İran'la hava düzeldi

(Baştarafı 1. Sayfada)

politikasından ayrıldığı konusunda şüpheler yaratır. Türkiye'nin herakâti Saddam Hüseyin rejimini rahatlattır. Biz Türkiye'nin tarafsızlık politikasından sapmasını istiyoruz. Saddam rejimine karşı çalışan grupları engellemeyin."

Hamaney, Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonundan rahatsızlığını bu sözlerle ifade edince Halefoğlu kendisine şu karşılık verdi:

"Sünni anlamını istiyorum. Herakât sınırlarımızdan içeri girerek insanlarımızı öldüren şakilere karşı yapılırdır. Koskoca Türkiye Cumhuriyeti, sivil halkını öldüren ve askerlerine pasu kurma cüretini gösteren bu şakiler karşısında hareketsiz kalamaz. Bu bir mesru savunma harekettir. Şakiler bu tutumlarını aynı şekilde devam ettirecek olurlarsa, kendilerine aynı şekilde karşılık vereceğiz. Sizin bu operasyondan rahatsızlık duymanız için en ufak bir neden yoktur. Çünkü hareket için bir ülkeyi hedef almamaktadır. Tarafsızlık politikamızdan ayrılmamız kesinlikle söz konusu değildir. Bu konuda söz tenim ederim."

Vahit Halefoğlu'nun bu sözlerinin ardından bürün dikkâter Hamaney'in verdiği karşılığa çevirdi. Ziyaretin en "kritik" anına gelmişti ve Hamaney'in yanıtı ile birlikte salondaki elektrikli hava birden değişti.

Türk tarafı, "Kürt faktörü"nü İran-İrâk ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayacağına ihtimal vermiyor. Çünkü Türk tarafı İran'ın Barzani'ye verdiği desteğin savas dönemiyle ilgili kısa dönemli taktik bir destek olduğunu, İran'ın Türkiye'ye dönük uzun dönemli köklü çıkarlarının bu taktik beklentilerin üzerinde olduğunu imarıyor.

İRAN NE DİYOR?

Görüşmeler sonunda İran, üst düzey bir Türk yetkilisinin ifadesine göre, "Türkiye'nin harekâttaki amacı çok daha iyi öğrendi." İranlı yetkililer de Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'na bastırma yapıp "paruzler tumusle giderildi" şeklinde açıklama yapıyorlar. "Paruzlerin tumusle ortada kalktığı söylenilebilir mi?" şeklindeki sorusuna şu karşılık verdi:

"Evet, harekâtin sürdüğü yolunda aldığımız haberler bizde endişeye yol açmıştır. Halefoğlu bu endişeleri giderdi. Ziyaret olumlu sonuçlanmıştır. İyi bir sonuç alındı."

İranlı yetkililerin Halefoğlu'na açıklamalarına katılmalarına karşılık, İran hükümetinin kendi bastırma bu havası vermemesi ve Tahran'da yayımlanan gazetelerin ziyareti mesafeli bir hava vererek kamuoyunu nasil açıklayabilir? Halefoğlu'na yakın bir kaynağa göre: "Bunun nedeni, harekât nedeniyle İran kamuoyunda beliren olumsuz havanın benüz yatışmasıdır. Üst düzey bir Türk yetkili, "İranlılar herakâti kamuoylarında çok buyuttular. Sımdı birden kamuoyundaki bu havanın tam tersi bir çizgiye dönmek istemiyorlar" şeklinde konuştu.

İran bastırındaki itibarıyla, İran kamuoyundaki hassasiyetinin yanı sıra ileride Türkiye'nin benzer operasyonlara girişmesi beklentisinin de yattığı söylenebilir. Gerçi İranlı yetkililer Halefoğlu'na "Biz daha tekrarlansın" gibi bir işlek belirtmediler, ama bu tür operasyonlardan fazlâyla rahatsız olduklarını üstü kapalı bir şekilde hissettirdiler. Ancak Halefoğlu, İran yönetimi-

lerine bu yönde bir güvence vermedi, aksine "Sınırlarımızdan içeri girip bir rahatsız edenler olursa ileride de mesru savunma hakkımız kullanıp kendilerine aynı şekilde karşılık vereceğiz. Biz, sınırların böyle bilinmelidir" mesajını verdi.

HASSAS PSİKOLOJİ

Görüşmelerin sonunda taraflar kamuoylarını olumsuz yönde etkileyecek söz ve davranışlardan kaçınmak konusunda da göras birliğine vardılar. İlgilidir ki, görüşmelerde her iki taraf da birbirine karşı "kamuoyu" kartını kullandı. Halefoğlu, "Türkiye'de güçlü bir kamuoyu vardır. Kamuoyunun hassasiyetinin ilşkilerde oynadığı rol inkâr edilemez" derken İranlı mahabırları da "Bizde de çok hassas bir kamuoyu var" karşılığını verdiler.

Halefoğlu "Lütfik ilkesini hedef alan yayın ve davranışlardan kaçınmak, bu alanda dikkâti davranmamız, Türkiye aleyhine faaliyetlerin desteklenmemesi" beklentisini, kamuoya faktöründe de mesajı koyarak daha etkili bir şekilde izlemeye çalıştı.

İran tarafı da "Biz de bizim hassasiyetimizi dikkâte alın" dedi İKİ ÖNEMLİ SONUÇ

Halefoğlu'nun Tahran ziyaretinden Türk-İrâk ilişkilerine dönük iki önemli sonuç çıkarılabilir. Bunlardan birincisi, bir Türk yetkilisinin ifadesiyle "İrâk'teki gerekiz bir gerçegini daha fazla büyümeden önlemis olmasa."

Her iki tarafın da "iyi geçim" ve "İrâk'teki daha iyi gerçime" yolundaki ortak arzularını bir kez daha "teyit etmeleri" de ziyaretin bir diğer önemli sonucu olarak gösterilebilir.

İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı Beşareti, Dışişleri Bakanı Halefoğlu ile yapılan görüşmelerde siyasi alanda ortaya çıkan anlaşmazlık olmasının tümüyle ortadan kaldırıldığını açıkladı.

Beşareti bu açıklamasını dün Halefoğlu'nu Tahran'dan uğurlarken yaptı. Beşareti'nin açıklaması ile birlikte ilk kez bir İran yetkilisi Halefoğlu'na ziyareti konusunda görüş belirtmiş oldu. Beşareti açıklamasında Halefoğlu ile yapılan görüşmelerde köklü düzeyde belirtecek zorluklar bastırıldığında bunların giderilmesi amacıyla Dışişleri Bakanı, müsteşar ve genel müdürler düzeyinde sürekli temaslar yapılmasını kararlaştırıldığını bildirdi. "Ziyaret yararlı olmuştur. İrâk'teki daha iyi gerçime arzusu ortaya çıkmıştır" diyen Beşareti şöyle devam etti: "Görüşmeler iki ülke arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları ve yanlış anlamaları ortadan kaldıracak şekilde sonuçlanmıştır."

Dışişleri Bakanı Velayeti bağlantısızlar toplantısı için Zimbabve'ye gittiğinden Halefoğlu'nu havaalanında bakan vekili Beşareti uğurladı.

Muhabirimi İdris Akyüz'ün bildirdiğine göre İran'ın yapıp 3 günlük resmi ziyareti tamamlayarak dün akşam saat 19.30 snlarında uçakla yurda dönen Halefoğlu İstanbul Atatürk Havalimanı'nda yapıpı açıklamada, İran ziyaretinde ilşkilerde diyalog ilkesinin olumlu sonuçlar verdiğinin bir kez daha ortaya çıktığını söyledi. Halefoğlu İran Dışişleri Bakanı ve öteki ekonomi ile ilgili bakanlarla yapıpı görüşmelerde iki ülke arasındaki işbirliğinin ele alındığını ve yapılabilecek her türlü iki ülke yararına girişimin taraflarca destekleneceğini söyledi.

Halefoğlu İran'la olan siyasi ilşkilerde bundan sonra ayda bir üst düzeyde karşılıklı görüşmeler yapılacağını da sözlerine ekledi. Dışişleri Bakanı daha sonra Ankara'ya döndü.

OBJEKTİF

Taha AKYOL

İRAN'A PKK UYARISI

İÇİŞLERİ Bakanı Mehmet Gazioğlu ile konuşmamızdan anlıyoruz ki, Türk güvenlik makamları PKK'nın İran, Suriye ve Ermenistan ilişkilerinden son derece rahatsız. PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetlerinin hiç olmazsa şimdilik o kadar boyutlanmadığı görüşü hâkim.

Bugün İran Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na çağırılarak, "İran topraklarından kaynaklanan PKK'nın terörist faaliyetleri" konusunda dikkati çekilecek, kendisine bir dosya verilecek. Dosya iki bölümden oluşuyor:

PKK militanı Ali Yaşar'ın İran'da PKK'nın Zeli kampına ilişkin verdiği bilgiler... Bu bilgiler, Ali Yaşar'ın basına yaptığı açıklamalardan daha kapsamlı...

Dosyanın ikinci bölümünde bölgedeki güvenlik güçlerinin tespitleri ve istihbaratı yer alıyor. Bütün belgeler, PKK'nın İran'da kamplarının bulunduğu, İran'dan Türkiye'ye yönelik terörist saldırılar yapıldığını ve PKK'yı "İranlı bazı unsurların" desteklediğini kanıtlıyor.

Bu ayın sonunda Ankara'da İranlı yetkililerle "güvenlik toplantısı" var. Bugün Dışişleri'ne çağırılacak olan İran Büyükelçisi'nden, dosyayı hükümetine intikal ettirmesi ve temmuz sonundaki güvenlik toplantısında İran'ın hangi tedbirleri aldığını bildirmesi istenecek.

Bu arada ABD'nin etkin, Foreign Affairs (Dışişleri) dergisinin son çıkan bahar 1993 sayısından Graham Fuller'in yazdığı bir makale dikkati çekiyor: ABD'nin güvenlik ve dış politikalarının oluşturulmasında etkin bir isim olan, CIA'nın eski Ortadoğu masası şefi Fuller, bu makalesinde diyor ki:

"Tahran, yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'daki pantürkist politikanın İran'daki büyük Azeri nüfusunu etkileyebilmesi ihtimalinden son derece tedirgindir. İran, Türkiye'nin Orta Asya, Kafkasya ve Kuzey Irak'a uzanan yeni bir genişleme politikası dönemine girdiğini düşünüyor. Bu politika, İran'ı kuşatacaktır. Eğer Türkiye, Kuzey Irak'ta ve bir bütün olarak bölgedeki Kürtler üzerinde nüfuz kazanmaya yönelecekse İran'ın Kürt bölgesi de riske girecektir. Bu sebeple, İran, kesinlikle Türkiye aleyhtarı bir politika geliştirir. İran ve Türkiye arasında bir silahlı çatışma ihtimal dışı değildir."

Dışişleri yetkilileri Fuller'in bu değerlendirmesine tam katılmıyorlar:

"15 yıl önce İran'ın nüfusu 35 milyon, petrol geliri 27 milyar dolardı. Bugün nüfus 58 milyona çıkmış, petrol geliri 17 milyar dolara inmiştir. Ağır ekonomik sıkıntı var. Rafsancani ve Velayetli ilimlı politikalarla hem komşularıyla, hem Batıyla iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmak istiyorlar. Türkiye de bunu destekliyor. Ayrıca Türkiye bölgesinde statükonun korunmasını savunuyor, İran'ı kuşatmak ve pantürkizm politikaları yoktur. Türklerle İran'ın ECO'da bir araya gelmesine Ankara önderlik etti."

Ancak Ankara, Rafsancani-Velayetli politikalarının İran'a bütünüyle hâkim olamadığını, "aşırı" unsurların yer yer devlet örgütünde etkin olduğunu, PKK'yı da bunların desteklediğini düşünüyor.

Fakat İran'ın iç durumu, PKK terörünün mazereği olamaz. İran bu teröre engel olamazsa Ankara-Tahran ilişkileri gerginleşebilir ve PKK saldırılarının ardından, bir süre sonra, "sıcak takip"le PKK terörüne karşı İran'ın sınır bölgesinde operasyon gündeme gelebilir. Ankara, Suriye nezdinde de üst düzeyde girişimlere hazırlanıyor. PKK yeniden yeniden tecrit edilecektir, edilmelidir.

Baykâlî: Çiller teslim olmuş

Erbakan'ın Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

CHP Lideri Demet Baykâlî Başbakan Erbakan'ın son İrem gezisi ile bu ülkeden rejim ihtilali için terörün sıyrası bir araç olarak kullanılmasına yönelik uluslararası kabulün dışında, Suriye'nin PKK terörlüğüne ve örgütüne verdiği desteği de inkar etmiş, Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını belirtti.

Baykâlî şöyle konuştu: "Normal koşullarda habirel kızdı yaratacak bu tür bir gelişmeye karşın meclis CHP'ler ve DYP'li parlamenterler sadece sükunetle görüp geçkilemekle yetinmiyor. Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok. İhtilaf çıkartmanın öğrenilmek istiyorsa Suriye'ye PKK'ya destek veriyor mu, vermiyor mu? Özetle İmre'ye karşı, Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Demet Baykâlî, Ankara'da Necmettin Erbakan'ın dış politikadaki yeni anlayışını eleştiriyor.

YENİ ANLAYIŞ
Dış politikadaki yeni anlayışı Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Kırnaç Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Yeni anlayış
Dış politikadaki yeni anlayışı Türkiye'nin dış politikasını "za'ala" uğrattığını söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

İki Ülkeye Dikkat!
Suriye ve İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştiren CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Sağ Unuttu
Sık partilerin artık enflasyonun düşürülmesi gerektiğini söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

İki Ülkeye Dikkat!
Suriye ve İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştiren CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Sağ Unuttu
Sık partilerin artık enflasyonun düşürülmesi gerektiğini söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

İki Ülkeye Dikkat!
Suriye ve İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştiren CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Sağ Unuttu
Sık partilerin artık enflasyonun düşürülmesi gerektiğini söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

İki Ülkeye Dikkat!
Suriye ve İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştiren CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi

Sağ Unuttu
Sık partilerin artık enflasyonun düşürülmesi gerektiğini söyleyen CHP Lideri, "Çiller'in ihtilaf çıkartacak hali, mecali yok" dedi